

НЕОГОЛОШЕНА

ВИНА



*Світлій пам'яті мільйонів
безневинних жертв голодомору
1932-1933 років в Україні
присвячується*

НЕОГОЛОШЕНА ВІЙНА

**(спогади свідків, архівні
документи та роздуми сучасника
про голодомор 1932-1933 років)**

Автор – упорядник В.Тимофеев

**Тернопіль
«Збруч»
1993**

Рецензенти:

**кандидат історичних наук О.І.Латун
Запорізький державний університет**

**кандидат історичних наук В.В.Гудзь
Мелітопольський державний педагогічний інститут**

**фоторепродукції та фотографії
О.Федотова та С.Ісламова**

ВІД АВТОРА.

В історії України часів панування комуністичного режиму про страхотливий голодомор 1932-1933 років багато десятиліть не згадувалося жодним словом. Інформація про величезну трагедію українського народу у ХХ столітті передавалася з уст в уста від тих, хто вижив та був свідком її. Записувати ж спогади свідків, знайомитися з архівними справами таємних фондів колишніх партійних архівів було справою небезпечною. Тим більше не могло бути й мови публікувати зібрані матеріали у колишній імперії – СРСР.

Праця, яку ти тримаєш в руках, шановний читачу, це спроба донести лише невеличку за обсягом інформацію про ті кілька місяців жаху під назвою ГОЛОДОМОР.

Матеріали для книги були зібрані мною по селах Мелітопольського району (переважно) Запорізької області, в архівах міст Мелітополя, Запоріжжя, Дніпропетровська протягом 1989-1993 років. Спогади свідків майже не піддавалися літературній обробці, а документи підготовлені до друку згідно з існуючими правилами публікації історичних документів. Практично всі документи на сторінках цього видання публікуються вперше. Ще кілька років тому, до краху комуністичного режиму, система зберігання певної частини документів повинна була забезпечити їх довічну «таємність». Часи змінилися і з ними тепер може ознайомитися не тільки фахівець-історик, а й ті кола читачів, які цікавляться історією України.

Ця книга – запізнений борг світлій пам'яті всім моїм співвітчизникам, які стали безвинними жертвами кривавого тоталітарного режиму.

Цілком ймовірно, що ця книга так і не побачила б світ, якби на всіх стадіях роботи над рукописом мені не допомагали співвітчизники, мої однодумці, ті, хто серцем і душею уболіває за відродження нашої історії. Саме їх постійна підтримка, добрі поради та всіляке сприяння були для мене такими важливими у роботі.

Перш за все я вдячний спонсору цього видання – фонду «Відродження» мелітопольської фірми «ОМІСТ» та особисто президенту фірми Олександрові Миколайовичу Іотко, народному депутату України Леоніду Савелійовичу Білому, представнику Президента по Мелітопольському району Єрмоленко Віталію Андрійовичу, завідуючій відділом запису актів громадянського стану Управління юстиції Запорізької обласної держадміністрації Степаненко Л.Х. та відділу ЗАГС Мелітопольської райдержадміністрації – Бессоновій Л.А., завідуючому відділом використання документів Запорізького обласного державного

архіву Тедєєву Олександрю Сергійовичу, членам мелітопольського «Меморіалу» – і нинішнім, і колишнім – Володимиру Глуценко, Семену Волоннику, Садриджану Ісламову Андрію Гайдуку та багатьом, багатьом іншим.

Весь авторський гонорар буде перераховано у фонд спорудження пам'ятника жертвам голодомору в с.Костянтинівка Мелітопольського району.

В.Тимофєєв.



РОЗДІЛ І.

Я ПАМ'ЯТАЮ 33-Й

Людська пам'ять має унікальну особливість зберігати іноді з фотографічною точністю протягом багатьох десятиліть інформацію про певні події, що відбувалися в житті. А смерть рідних та близьких людей відноситься, безперечно, до тих подій, які не забуваються ніколи.

Так вже закладено природою, що людина може прожити довге життя, навіть страждаючи від різноманітних хвороб, пристосовуючись або уникаючи всього, що могло б так чи інакше вплинути на скорочення часу перебування на Землі. Серед численних причин, що можуть привести до смерті, найстрахітливішою є тривала відсутність нормальної, щоденної їжі. Головна смерть, це смерть повільна, яка наближається кожного дня. Людина поступово день від дня втрачає життєві сили, а з ними і можливість боротися за своє існування.

Смерть від голоду у розвиненому суспільстві — це нонсенс, але такий нонсенс у величезних масштабах мав місце на початку 30-х років в Україні. Ім'я цьому нонсенсу — ГОЛОДОМОР.

У першому розділі книги мною зібрані спогади кількох десятків людей різного віку, рівня освіти, переконань, але всіх їх об'єднує одне — вони втратили у голодомор 1932-1933 років своїх близьких та рідних, або ж були безпосередніми свідками тих жадливих подій.

Записуючи спогади, я звернув свою увагу на те, що навіть ті свідки, які були на той час ще дітьми, так яскраво запам'ятали, до дрібних подробиць, обставини смерті своїх родичів, що іноді здавалося те, про що вони розповідають, відбувалося лише вчора, а не 60 років тому.

Ми мешкали у селі Троїцьке Мелітопольського району. До початку масової колективізації жили ми добре. У батьків була своя земля, яку вони своєю працею робили родючою та щедрою. Завжди у нас був свій хліб. Хоч і не дуже велике, але було й хазяйство. Крім дорослих, працювали на землі і ми, діти. Хоч важко було вставати рано вранці, але вже 7-8 років ми намагалися допомагати своїм батькам чим могли.

З початком колективізації і у нас, та не тільки у нас одних, почали стягувати все чисто. Під час голодомору з нашої великої сім'ї злишилося в живих лише двоє — я та моя сестричка Тетяна, а всі шестеро моїх братів та сестер і батько з матір'ю померли у ті кілька місяців. Їх усіх не стало з січня 1933 року до липня того ж року.

Моєму батькові, Солов'яну Івану Калениковичу, було всього 40 років, а мамі й того менше — 36. Брати та сестри мали від трьох до тринадцяти років. Можливо, що ми були найстаршенькі, то Господь змиловився над нами, дав нам вижити у тому страхітті. Мені й сьогодні стає моторошно згадувати той час.

Сестри та брати мої вмирили одне за одним. Спочатку не стало брата Григорія, потім — Олександра та Віри, а вже за ними померли Марійка та Надійка. Одне за одним вмирили діти, а батько, вже опухлий, робив кожному з них невеличку труну і казав моїй мамі: «От так, мабуть, всі наші діти і помруть». Забрала люта смерть батька з матір'ю, а останньою жертвою голоду стала 11-річна Ніна. Вона якийсь час ходила до колгоспних ясел. А що там дітям давали їсти? Якусь водичку підфарбовану під «молоко». Якось прийшла наша Ніна з ясел, впала на долівку і каже нам: «Не хочу, не хочу я вмирати! «Незабаром її не стало. Ніну, яка померла вже після батьків, ми з сестрою поховали недалеко від хати, просто закопали її в садочку.

Щораз постає в пам'яті така картина. Батько й мати лежали опухлі. Підніматися з ліжка могли лише завдяки прив'язаному поруч мотузку. А ми в цей час ходили по селу та просили по хатах хоч якої-небудь їжі. Все їли, навіть сіль з водою, аби хоч чим-

небудь заповнити шлунок. Їли, як і інші, зелену траву. Перед самою своєю смертю батько дав мені якісь копійки, для того, щоб я пішла та купила йому на базарі хоч шматочок хліба поїсти перед смертю. Взяла я ті гроші, пішла на базар і, звичайно, що нічого так і не змогла купити на ті гроші. Адже все, що було на базарі, коштувало дуже дорого. Намагалася я після цього піти до голови нашого колгоспу. Пішла і почала просити у нього хоч грошки дати нам борошна, бо так вже шкода мені було дивитися на вмираючого батька. Але ніхто мені навіть і жменьки не дав, відповіли мені, що нічого у колгоспі нема. Кому ми потрібні були?!

Повернулася я додому, розповіла про все батькові, а він, вислухав мовчки, застогнав, повернувся до стіни, застогнав і помер. Татко помер у четвер. Поруч з ним, на ліжку, лежала й мати. Вона померла наступного дня, у п'ятницю. Нікого було допроситися, щоб допомогли нам поховати наших батьків. А що ж ми самі могли зробити, підлітки? Тільки завдяки тому, що у нашому селі жила така людина як Єфросинія Капишова) так, здається, було її прізвище) і наші батьки і багато інших наших односельців були поховані на кладовищі. Саме вона допомогла і нам з сестрою покласти батька на візок, а перед тим ще зняти з підлоги у хаті кілька дощок, якими ми понакривали у ямі на кладовищі наших батьків. Саме так просила зробити перед смертю мама. На жаль, місце, де саме були поховані батьки, я так і не запам'ятала з сестрою. Десь під горою, а де саме — не знаю. Голови наші були тоді ніби у якомусь тумані, як очманілі ходили ми тоді і від горя, і від голоду. Ніхто з дорослих не підказав нам поставити на тому місці хоч якусь приміточку, по якій можна було б те місце знайти. Хоча приблизно ми знали орієнтири і всі ці десятиліття туди й ходили поминати їх.

У ті страхітливі місяці робили ніби все можливе, щоб людей якомога більше поморити голодом. Ніколи не забуду, поки житиму, про той час. От і сьогодні, через багато десятиліть, як побачу, що хто-небудь кине на вулиці хоч шматочок хліба, підберу його, щоб він не був розтопаний ногами. У ті часи такий самий шматочок хліба міг інколи врятувати людське життя. Не дай Боже, щоб людство колись пережило таке. Я це пережила, тому знаю дійсну ціну життя і ціну хліба.

У голод люди їли все. Чоловіки, як ідуть на роботу до колгоспу, так обов'язково беруть із собою чи сокиру, чи якийсь лантух. Для чого? Та, бувало, впаде, кінь, віконець знесилений від недоїдання та роботи, так до нього кидаються люди з криками: «Сибірка, сибірка!» (тобто сибірська язва, захворювання тварин — авт.). Тут же, миттю, починають чоловіки рубати ту нещасну коняку на шматки. Коли лише у селі люди визнавали про такий випадок, то й жінки і діти намагалися скоріше дістатися до того місця, сподіваючись, що, може, їм щось перепаде. У кращому випадку здобиччю могли стати для них кістки тварини. Але й ті кістки хапали, а потім варили їх та переварювали.

А ми вдома лізли на горіще, перегортали там все, сподіваючись знайти щось їстівне. Навіть пробували від старих кобів відламувати каблучки та варити їх, перетворюючи в «харч». Добре, що у нас було трохи шкіри з телятка, так ми ту шкіру різали на довгі смужки, варили та їли.

Ще раз хочу згадати добрим словом Єфросинію Капишову. Адже таку важку і страшну роботу виконувала ця мужня жінка, збираючи та ховаючи наших односельців. Весною і влітку ходила вона по хатах, збирала мертвих, навіть тих, хто вже давно помер. Як їй тільки вистачало мужності переносити на віз деякі трупи, що майже вже розклалися трупи, у яких вже були навіть хробаки. Все переносила вона.

(Задовго до того, як були записані ці спогади, Любов Іванівна надіслала такі повідомлення про свою сім'ю:

1. Солов'ян Варвара Іванівна, 1897 року народження, померла у червні 1933 року.
2. Слов'ян Іван Каленикович, 1891 року народження, помер у червні 1933 року.

3. Солов'ян Григорій Іванович, 1920 року народження, помер у січні 1933 року.
4. Солов'ян Ніна Іванівна, 1921 року народження, померла у липні 1933 року.
5. Солов'ян Надія Іванівна, 1922 року народження, померла у квітні 1933 року.
6. Солов'ян Віра Іванівна, 1924 року народження, померла у березні 1933 року.
7. Солов'ян Марія Іванівна, 1926 року народження, померла у квітні 1933 року.
8. Солов'ян Олександр Іванович, 1930 року народження, помер у березні 1933 року.

**Солов'ян Любов Іванівна, 1919 року народження,
м. Мелітополь**

**Солов'ян Тетяна Іванівна, 1918 року народження,
с. Новобогданівка Мелітопольського району.**

Мій батько, Ваврін Франц Іванович, був з бідної чеської сім'ї. Він рано залишився без батька, який помер. Крім нього, у сім'ї Вавріних було ще п'ятеро дітей. Коли батько оженився, то розпочав у 1928 році будувати свій дім, але так той дім і не спорудив.

У нашій сім'ї було ще двоє дівчат, обидві молодші за мене — Агнеса та Надійка. На початку 30-х років батько працював на посаді голови колгоспу «Прукопник» (тобто «Піонер» — у перекладі з чеської) у чеській колонії Чехоград.

Як мені було відомо, взимку 1932 року батько знаходився на якихось курсах у Харкові коли його терміново відкликали додому і десь на початку грудня він був заарештований. З часу його арешту і до суда пройшло небагато часу. Суд проходив у нас в Чехограді.

Під час судового засідання до залу нікого з нас не пускали, не давали дозволу на побачення з ним. Судили батька та ще двох колгоспників — Сершень та Тонішевського, визначили їм усім найвищу міру покарання — розстріл.

До батька допустили лише мою найменшу сестру і то лише завдяки тому, що вона була ще дуже мала, їй виповнилося лише 4 роки. Адже вона не могла розповісти батькові, що у нас конфіскували все, що було в хаті, одяг і той забрали. Конфіскували навіть такі дрібнички, як сірники та 2 склянки рису. Все, що було. Хотіли винести і якесь старе цеберко, та в останню мить передумали, залишили на порозі хати, «на хазяйство».

Не було нам з чого жити. Вимушені були перебратися до бабусі. Мати весь час сподівалася на те, що батько рано чи пізно повернеться додому. Ніхто не вірив у те, що його дійсно розстріляли. Так і чекали довгі десятиріччя, поки, нарешті, не одержали документи, що підтвердили факт його смерті.

Під час голодівки мене вивезли до Криму і саме там з газети стало відомо про те, що батька розстріляли. Але все ж ми думали, що то не так.

Під час перегляду карної справи на мого батька, а потім і його посмертної реабілітації мені стало відомо з бесіди з співробітником КДБ про те, що батька звинувачували у тому, що він приховав 6 гонн пшеничних озадків від хлібозаготівель. Для чого приховав? З розповіді мого дядька я також дізналася про те, що ті озадки батько приховав для того, щоб прогудувати весною коней, яких треба було використовувати під час весняної сівби. А якби батько виконував той план хлібозаготівель та здав би державі все що було у нього в господарстві, то тих би коней до весни не було б. А чим тоді сіяти?

* Зараз с.Новгородківка Мелітопольського району.

Батько мій був людиною чесною. Жодного разу не було такого випадку, щоб він щось украв у колгоспі та привіз додому, жодного разу». Що мені, те й усім». — так він нам казав. Цілком можливо, що ге, як обійшлись з батьком, вплинуло пізніше на рішення його братів, які воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни і дійшли з нашими військами до Чехословаччини, залишитись там назавжди. Адже батько був знищений незаконно, хоч він і був чесною і порядною людиною.

Мене у свій час не прийняли до комсомольської організації. Вважалося, що не місце у комсомолі дочці ворога народу. От чому я нікуди більше не поступала вчитися, адже куди б я не поступала, треба було б обов'язково вказувати відомості про мого батька.

**Прибил (Вавріна) Ярміла Францівна,
м. Мелітополь.**



Голова колгоспу «Прукопник» (с. Чехоград) Франц Іванович Ваврін з сім'єю. м. Мелітополь. 1929 рік.

Влітку 1932 року з усього було видно, що наближається голод. У нашій сім'ї було семеро дітей. Наш дідусь жив в Азербайджані і чотирьох моїх братів та сестер відправили до нього.

З осені 1932 року, а особливо взимку 1933 року, почався голод. Мати почала міняти речі на продукти. У ті часи ходили з двору у двір різні комісії, вони шукали у колгоспників приховане зерно. Були і у нас, але зерна ми не мали.

Батько мій на той час уже був заарештований. Так ми дожили до січня 1933 року. Продали все, що могли, обміняли все, що можна було обміняти. Зібралися та й поїхали на станцію Світлодолинськ.

Дивно, що саме у цей важкий для України час, на поштових відділеннях Азербайджану людям казали, що посилки до нас, на Україну не приймають, заборонено.

В Астраханці залишилися мамина рідна сестра з двома дітьми. Чоловік її був висланий на Соловки. Одного разу поверталася вона додому, та раптом впала: померла від голоду. Незабаром і її діти теж померли. Про все це ми дізналися значно пізніше, коли вже повернулися у 1936 році в Астраханку.

Страхітливе видовище постало перед нашими очима. Повне запустіння. Частина будинків колись багатого, квітучого села була продана на злом і перш за все ті, у яких померли цілі сім'ї під час голоду. На сільському цвинтарі була вирита величезна яма, у яку звозили моїх мертвих односельців. Цю роботу виконувала спеціальна похоронна бригада. Скільки померло тоді людей, не знаю, відомо одне: дуже багато. Багато астраханців виїхало тоді у Донбас. А в цей час з сільської Ради кожного дня йшли повідомлення у район про хід заготівлі зерна. Звідки ж йому було взятися?

Пригадую випадок, коли Андрій Костянтинович Морозов, що очолював саме похоронну бригаду, залишив біля одного нашого померлого односельця записку такого змісту: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

**Мамонтов Петро Андрійович, 1925 р.н.
м. Мелітополь.**

До початку 30-х років ми з батьками жили в селі Новоуспенівка Веселівського району. Жили добре. Молодими й здоровими були мої батьки. В нашій сім'ї крім мене було ще двоє дітей: брат Олександр та сестричка Катерина. маючи невелике господарство, батьки працювали з ранку й до пізньої ночі, забезпечуючи нас всім необхідним. Раптом все змінилося з початком колективізації. Я не пам'ятаю зараз всіх дрібниць (була на той час ще дуже мала), але в дитячу пам'ять врзалося, як мало не через день приходили до нас якісь дядьки і весь час вимагали здавати державі пшеницю. Батько спочатку здавав її, але проходив якийсь час і знову ті люди приходили до нас і знов вимагали здавати пшеницю. Примусили батька записатися й до колгоспу. Здав він до колгоспу нашого коня та деякий реманент.

Пам'ятаю, як одного разу коли на грубі в хаті стояли чавунки з борщем та кашою, члени якоїсь чергової комісії забрали з собою навіть цю нашу їжу. Крім хати ще нищпорили вони на нашому подвір'ї, штрикаючи у різних місцях багнетами.

Почала сім'я наша голодувати, та хіба ж тільки одна наша сім'я? Не було чого їсти і у сусідів. У селі Терпіння жила батькова сестра. Вирішили батьки всією сім'єю переїхати до неї, сподіваючись на те, що в цих краях буде нам легше. Та де там!

Коли ми приїхали у Терпіння, то побачили що у батькової сестри сім душ дітей. Дозволила вона нам лише переночувати, вранці ж батько пішов влаштуватися на якусь роботу до місцевого колгоспу. На щастя, прийняли його працювати конюхом. І от вже через кілька днів батько почав приносити нам м'ясо. Коні здихали від нестачі фуражу та хвороб на ґрунті важкої виснажливої праці. Через деякий час батько наш захворів. У кого було просити допомоги? Навкруги — нові люди. До того ж, у Терпінні — величезна кількість людей голодувала. А скільки було опухлих? Бувало йде опухла людина назустріч, дивиться тобі в очі і здається, от-от накинеться та почне гризти з голоду. Адже так було! Люди почали боятися одне одного. Стали як звірі.

Батько помер 20 грудня 1932 року. Помер при повній свідомості, з голоду. Залишилися ми з мамою. Якось поховали ми батька. У день його похорон на кладовищі ховали ще трьох чоловік. Перед цим пішла мама просити в правлінні колгоспу хоч якусь підводу, добре, що пішли назустріч та дали напівживу коняку. А потім привез-

ли всіх померлих на кладовище. А там навіть ніхто не погоджувався опустити померлих у яму. Як не просила мама кількох чоловіків що були там, всі їй відмовляли допомогти. тоді мама вирішила самотужки опустити батька у яму. Так і зробила. Накрила небіжчика блаженською ряднинкою. Але її страждання на цьому не закінчилися. З могильної ями її відмовилися витягати, поки вона не покладе туди ще трьох небіжчиків. Потім вже мама розповідала мені, що у ті довгі хвилини, волосся у неї дибом стояло на голові від страху, коли вона приймала тих мертвих людей. Лише після того, як вона все зробила, що від неї вимагали, їй допомогли і витягли з ями. Після всього того жаху, мама забула навіть місцезнаходження тієї могили.

Голодомор продовжував робити свою чорну справу. Весною 33-го помер мій братик. Йому було всього 10 років. Згадую, де тільки нам, дітям, не доводилося шукати їжу? Копалися ми у гнійних купах, збирали та розбивали навіть кісточки черешні...

Вип'єш водички з тими кісточками — ото і вся їжа. Мати приносила нам щодня по 100-200 грамів борошна. Всі були такі голодні що навіть інколи не варили те борошно, а їли просто розводячи сирою водою. Ось така була наша «їжа». Одного разу я прийшла додому, а мама й каже. «Донечко, твій братик вмирає». Братик помер. Поховали ми його навіть не на кладовищі, а недалеко від хати, на межі.

Десь приблизно через місяць померла і моя сестричка. Не врятувало її від смерті і те, що вона була у колгоспному дитсадку. Адже чим їх там годували тих дітей! Годували похльобкою з гороху і радістю було у тій похльобці знайти хоч шматочок картопельки. Вже після смерті моєї сестрички ми дізналися, що в дитсадку померло ще 42 дитини. А поховали їх нібито самі ж працівники дитсадка недалеко від будинку, де знаходився дитсадок.

Ми з мамою удвох вижили. Я ходила по дворах, просила у людей поїсти. До одного двору ходила навіть кілька разів. Кожного разу благала хазяйку, називала її і любовою, і дорогою, і золотом, по всякому, аби вона змилостивилася та дала хоч яку-небудь їжу. Коли ж хазяйка давала мені якийсь шматочок, то я тільки відходила від її двору, тут же, миттю, з'їдала все. І кожного разу у мене було таке враження, ніби то я нічого ї не їла. Такий голод страхітливий був. У голові весь час тільки одна думка — де б щось знайти їстівне, хоч би навіть лущиння. Але тоді ніхто нічого з їжі не викидав.

Людей у селі багато вмерло. Хати стояли деякі зовсім пусті. Ставали відомими жахливі випадки, які я запам'ятала. У однієї жінки (звали її в селі Кіля) було троє дітей. Чоловік тієї Кілі кудись утік, від голоду і тому вона залишилася з дітьми сама. І от вона, та Кіля, дітей своїх малих... з'їла. Сама ж після цього збожеволіла.

Поряд з моєю тіткою жили сусіди — брат та сестра. Ось одного разу дівчина прийшла до моєї тітки та й каже їй: «Що ж мені робити? Брат застеріг мене, сказав щоб я негайно йшла геть куди-небудь, від гріха подалі, а то він збирається мене вночі вбити та з'їсти». такі от думки були у людей, доведений з голоду до такого стану.

Сім'я моєї тітки вижила тільки завдяки тому, що у них була корова і до того, вони були у себе вдома, а ми на чужій стороні. Згадуючи про той голодомор, я всякий раз згадую слова мого батька перед смертю: «Ой, ви ж діточки, ви ж сиріточки, важко буде вам без батька жити. не нагодують вас, не напують вас, доведеться голодними бути».

**Верещак (Дундук) Явдоха Павлівна, 1925 р.н.
м. Мелітополь. У голод жила в с.Терпінні
Мелітопольського району.**

Мій чоловік, Коваленко Олексій Сафронівич, восени 1932 року брав участь у проведеному хлібозаготівельній кампанії. Коли він знаходився в селі, здається Богданівці, то написав звітні листа своєму товаришеві по спільному навчанню у Харкові. У тому листі йшла мова про те, що моєму чоловікові доводилося під час хлібозаготівель забирати та вилучати у селян останнє зерно, заглядати навіть у горщики та каструлі, шукати зерно повсюди, залишаючи тим самим людей без продуктів харчування, прирікаючи їх на голодну смерть.

Напередодні відправки того листа, його було прочитано в присутності секретаря партійного комітету (на привеликий жаль Надія Карпівна не пам'ятає його прізвище — авт.). Після цього події розгорталися так. Листоноші, яка повинна була відправити того листа по пошті, була дана вказівка віднести його до районного комітету КП(б)У. У той же день лист потрапив «за призначенням», був у райкомі. Незабаром чоловіка мого заарештували. За що, питаєте Ви? Та за той лист. Десь тижні зо три чоловік просидів у Терпінні. Звітні він разом з одним головою колгоспу утік. Реакцією на ту втечу стало те, що співробітники НКВС заарештували мене як заложницю. Тільки завдяки тому, що вдалося попередити мою маму про моє затримання, двоє моїх дітей (одному було на той час 3 роки, другому — 1,5 роки) не залишилися напризволяще. Під арештом я була десь з тиждень, потім мене звільнили. Я приїхала у Токмак, де була моя мама з дітьми, і влаштувалася працювати в їдальню. Минув якийсь час і от якось під вечір прийшов до нашої хати (ми жили з мамою) мій чоловік. Олексій знов запропонував нам повернутися у Терпіння. Так ми і зробили. Чоловік одразу ж пішов до райкому партії добиватися правди, але замість правди, знову потрапив за ґрати. На цей раз його відвезли у Мелітополь, до в'язниці. У в'язниці він просидів кілька місяців. Перебуваючи за ґратами, продовжував добиватися свого звільнення, писав скарги до різних інстанцій, навіть написав листа на ім'я К.Ворошилова. Сподівався, що той візьме участь у справедливому вирішенні його справи. Не знаю точно, що ж саме вплинуло на подальший хід подій, але чоловіка мого з в'язниці все-таки звільнили.

**Коваленко Надія Карпівна,
м. Мелітополь.**

Починаючи з осені 1932 року, особливо взимку 1933-го, нам за роботу давали лише трохи макухи. У Костя Демченка помер тоді батько. Він з братом Іваном повіз ховати батька свого на кладовище. Просто поклали його на візок та й повезли. Не було ніяких похоронних ритуалів.

Багатьом людям у нашому селі допомагав тоді дід Драгун. Ловив він коли було тепло ховрахів, різав їх та роздавав м'ясо людям. Якщо бувало здихала коняка, дід перерізував їй горло, потім рубав тулово на частини і м'ясо також роздавав людям. Коли до нього приходило багато людей, то він намагався кожному дати хоч би по невеличкому шматочку. Люди були дуже вдячні дідові.

Страшно навіть і згадувати ті часи. Ідеш по селу, а мертві люди лежать прямо серед вулиці або у дворах. Підводкою збирали тих померлих, складали як дрова. Якимись ганчірками сяк-так прикривали їм обличчя і везли на кладовище. Я туди не ходив, бо страшно було, (мені йшов лише тринадцятий рік).

Важко було колгоспникам. Ніякої суттєвої допомоги їм не надавали. Комнезамівці все ходили по селу та трусили всіх. Навіть у кого склянку борошна чи зерна знаходили і те забирали. Рідко було таке, коли у когось з комнезамівців совість прокидалася, і він залишав ту склянку людям. А вже коли знаходили приховане зерно, то забирали все і везли до сільської Ради. Так що у нашому селі багато людей померло. Нема в живих і тих комнезамівців, не дав їм Бог за ті справи довгого життя.

У ті важкі місяці багато людей ходили за рибою до Азовського моря. Я теж ходив. Рано вранці виїжджаєш до моря, а під вечір тільки буваєш на місці. Часто йшли пішки, а за собою тягли невеличкий візок. На одному такому возику можна було везти два, а частіше всього один невеличкий лантух з рибою. Цього цілком досить було для того, щоб якось сім'єю прогодуватися тиждень-два. Харчувалися не тільки ми самі. Інколи приїде хтось чужий до нашого двору та й просить дати трохи поїсти. Стоїть біля самісіньких воріт та дивиться-дивиться. Тоді батько наказує: «Піди синку, погукай до столу, та тільки дивись, щоб багато не їв. Мені не шкода дати голодному, але ж йому самому від того гірше може стати». Я вже на той час знав від батька про те, що якщо дати такому голодному багато їжі, то він може одразу ж і померти від переїдання та завороту кишок. Інколи бувало й таке, що й двох-трьох голодних підгодували ми на день.

Легше стало, коли вже достигли абрикоси. І хоч вони були ще зовсім зелені, люди рвали та їли. Їли всілякі трави та лободу. Розкажу ще про наші подорожі до моря. Я вже розказував про те, що возили рибу на візках. Лантух-два бичків навантажив та й пішов собі. Обмінювались ми з рибалками чи на хустки, чи на голки та т. і. Рибалки не були ніколи пожадливими, вони казали часто-густо: «Беріть, хто скільки може». Ці люди розуміли, що цим вони допомагають людям рятуватися від голодної смерті.

Їли люди тоді і макуху, сирі буряки. На роботу у колгосп ходили опухлі. Давали нам лише по 500 грамів борошна і нічого більше. А з цього як хочеш і що хочеш вари собі. Кинеш те борошно у воду і одержуєш якесь варево. Важко було тоді ходити на роботу у степ з такої «жі». повертатися ж додому було ще важче. Здавалося, що починаєш йти з роботи після обіду, а поки дійдеш, чи скоріше доповзеш, дивишся, а на вулиці вже й вечір. А вранці знову на роботу.

**Ткаченко Володимир Павлович, 1920 р. н.,
с. Костянтинівка**

Під час хлібозаготівель 1932 року мій брат Науменко Олексій Захарович приховав (для того, щоб прогодувати трьох своїх дітей), лантух зерна. Прийшла «мітла» (так у народі охрестили бригади активістів, що допомагали державі у виконанні хлібозаготівельних планів — авт.), почали вони шукати в хаті, у дворі. Шукали-шукали, поки нарешті не знайшли ту злочасну яму. У той же день, у приміщенні сільської школи відбувся показовий суд над «злочинцем». Засудили його за той «злочин» аж на сім років. Вирок було виконано, але через якийсь час прийшла у село звістка про те, що Олексій Захарович загинув на засланні від голоду. Жінка його, щоб хоч якось прогодувати дітей, пішла працювати на завод у Мелітопіль, найменший їх синочок, семирічний Вітя, підрядився пасти сусідську корову. За це сусіди обіцяли його годувати. Не судилося хлопцеві жити, бо він зі своїм товаришем Віктором Мовчаном підірвався на степу гранатою (лежала в землі з часів громадянської війни).

У нашій сім'ї ніхто, слава Богу, не помер у голод. Але всі були опухлі від недоїдання. Були також у нашому селі випадки, коли вже зовсім знесилених та слабеньких від голоду дітей матері везли у місто до лікарні та там їх і залишали, сподіваючись на милосердя медичних працівників. Але все-таки багато дітей померло у нашому селі. Везуть інколи візок по вулиці, а хтось і запитає: «Кого це сьогодні повезли?» — а у відповідь почує: «Діточок мертвих повезли на кладовище ховати».

**Шевченко Катерина Захарівна, 1904 р. н.
с. Костянтинівка.**

Чоловік мій, панченко Федір, був зовсім сліпий, тому він ніде не працював. Було у нас з ним двоє дітей та ще з нами у хаті жила моя мати, батько та брат. Поступово з шести чоловік нашої сім'ї нас ставало все менше та менше. Спочатку забрали батька у ДОПРУ і невдовзі він помер. Померла мати. Брат мій, Білоконь Федір Васильович, пішов одного разу в степ і з того часу ми його більше не бачили ніколи. Ні серед мертвих, ні серед живих. Сестра моя, Голуб Секлета, пішла чомусь у Мелітополь до дядька, а коли поверталася на зад у село, лише трохи не дійшла додому, — померла. Мертвою пролежала вона всю ніч. На ранок наступного дня, коли я йшла по селу, то побачила купку односельців, що зібралися навколо якоїсь жінки, що лежала на землі. Підійшла я ближче й побачила, що то лежить моя сестра Секлета. Серед речей, що були при ній, ми знайшли невеличку ложечку та шматочок хліба. Про те, щоб її поховати, не було чого й думати. Не маючи навіть і копійки за душею, я вимушена була поховати її у спідній білизні. Довелося розраховуватися частиною її одягу з чоловіком, що допомагав її ховати на кладовищі. Такою була платня за похорон.

Чоловік моєї сестри, моя мачуха, білоконева Марія, теж померли від голоду. Мій старший синочок (було йому лише 13 років) весною 1933 року підрядився разом з одним сусідським хлопчиком, його однолітком, сіяти ячмінь. Але той ячмінь був отруєний хімічними речовинами. Хлопці ж були такі голодні, що нетаки поїли того отруєного ячменю. Померли обидва. Я про це дізналася вже від людей, а коли пішла, щоб побачити свого синочка та забрати його і поховати, мені сказали, що його вже десь поховали. Я і по сьогодні не знаю, де є його могила.

Ось так, за кілька місяців, перед новим врожаєм 1933 року, залишилася живою лише я разом зі своїм молодшим синочком. Всі померли від голоду.

Був ще зі мною і такий випадок. Яюсь, коли пішли вже перші колоски, мені дозволили трошки нарізати їх. Як же я тоді зраділа! У полі нарізала тих колосків та несла їх додому, але вже майже біля самого села мене зупинили комсомольці-активісти і всі ті мої колоски забрали.

Цілком ймовірно, що під час того страшного голоду наша сім'я вижила б, якби ще з осені не стали забирати у нас пшеницю, пшоно та інші продукти харчування. І як тільки ми не хитрували, де тільки не ховали, все одно ті схованки наші знаходили та забирали. А чи довго можна було прожити на макусі та буряках? Ось так наша сім'я майже вся і вимерла.

**Панченко Ганна Василівна, 1903 р. н.,
с. Костянтинівка.**

Під час тієї страхітливої голодовки мені доводилося майже щодня ходити на роботу повз наше сільське кладовище. І майже щодня я бачила, як ховали там людей. У величезних ямах, дуже глибоких.

У мого дівера, Семена Іваценка, було п'ятеро душ дітей. Коли його забрали в ДОПРУ, всі діти одне за одним, померли з голоду.

Жили у нашому селі два брати, на прізвище Басараби. Одного звали Петро, а другого на ім'я вже й не пам'ятаю. Так от, яюсь люди стали примічати, що нема й не видно Петра Басараба. Ніби-то він нікуди й не виїжджав з села, не ховали його на кладовищі, а людини нема, куди ж він подівся? Вирішили піти до хати, де він жив. Почали обдивлятися ретельно весь дім, шукали-шукали і нарешті його знайшли. Виявилось, що Петро помер і помер досить-таки давно, а брат його взяв та й заховав у соломі в сараї. Коли ж люди повністю розкидали всю солому, то побачили, що на тілі небіжчика було обрізано все м'ясо, яке можна було використати в їжу. Брат його на-

вмісно не поховав на кладовищі, а тримав в сараї (а була ж зима), потроху використовував м'ясо, варив його, намагаючись за рахунок цього врятуватися від голодної смерті.

**Іващенко Тетяна Олександрівна, 1906 р.н.,
с. Костянтинівка.**

Десь наприкінці березня на початку квітня 1933 року, я працювала у колгоспній садовій бригаді. Бригадиром був у нас тоді Микола Момот. Він примушував кожного з членів нашої бригади виконувати відповідну норму. За повне виконання тієї норми всім давали тарілку супу. Працювала у нашій бригаді одна колгоспниця на прізвище Москаленко. Вкрай ослаблена з голоду жінка, змучена зовсім, як вона не намагалася, але так і не виконувала тієї норми. Дуже вже важко їй було робити.

Дивилися ми на все це, дивилися, а потім все-таки не витримали і почали прохати бригадира, щоб він розпорядився дати тій жінці супу, щоб хоч якось її підтримати. Але у відповідь почули: «Якого ти супу? Покладіть її краще на візок та до ями на кладовище везіть, а там вона нехай зовсім дійде». Нелюдом був той Момот. Цей випадок людської жорстокості запам'ятався мені з того часу на все життя.

**Кривонос Наталя Андріївна, 1910 р.н.,
с. Костянтинівка.**

У моїх батьків було п'ятеро дітей. Я був найстраший. Було мені у 1932 році вже двадцять років, а наймолодшому у нашій сім'ї тоді було всього шість років. Під час колективізації мої батьки записалися до колгоспу. батько працював конюхом, а мати — рядовою колгоспницею. Восени 1932 року я поступив, маючи 7 класну освіту, до Мелітопольського педагогічного технікуму. годували тоді студентів якоюсь бурдою з напівпрілого пшена та з квашеної капусти. За хлібом, що видавався по картках, ми ставали у чергу у четвертій годині ранку. Коли підходила черга, то ті 400 грамів хліба з домішками макухи та ще чогось, я майже нараз з'їдав поки вилізав з черги. і так до наступного ранку. В ідальні хліба нам не давали. Приходив я додому, у село, а там теж нічого було їсти. Через дорогу від нашої хати була силосна яма. Ось там не тільки я, та й інші хлопці та дівчата, шукали «квашену» кукурудзу. Як тільки набирали її трошки, так у ту ж мить і відправляли її до рота.

Так я дожив до зимових канікул. Деякі мої друзі поїхали на канікули до Росії, а звіди вже писали у листах, щоб я теж до них приїздив. писали хлопці про те, що їдять вони там вдосталь і хліба, і картоплі, є навіть сало і молоко. Надіслали вони мені і свою зворотню адресу. Це було одне з сіл Курської області. От і вирішив я на зимових канікулах з одним своїм приятелем поїхати, щоб наїстися. Так і зробили. Поїхали. Знайшли те село, дісталися під самісінький вечір. А на дворі був січень 1933 року. Пригощали нас і картоплею, і хлібом, і салом завтовшки з три пальці. Добряче ми наїлися з товаришем після голодування. Вранці наступного дня вирішили провідати ще одного нашого земляка. Жив він в іншому селі, за 3 кілометри від місця, де ми знаходилися. По дорозі зустріли якихось людей, що йшли на роботу на спиртовий завод. Ті люди нам і кажуть: «На українців облава, усіх хапають та женуть назад, в Україну». Ще здалеку я побачив сани з працівниками НКВС. Неповдалі від дороги був селянський дім. Жив у ньому один дідусь. Я до нього мерщій. Розповів у чому справа, а він, не довго вагаючись, заховав мене у хаті на грубі. переховувався я деякий час, аж доки дід не сказав мені, що сани вже далеко. Зліз я з груби, подивився у невеличке люстерко на стіні та мало не перелякав себе. Я був увесь у павутинні

та сажі. Вийшов я на вулицю, почав снігом митися, бо в хаті у того діда й води чомусь не було. Вирушив після цієї пригоди знову в дорогу.

Нарешті я дійшов до села, яке шукав, а там вже люди підказали мені, де саме живуть з України. Знайшов я і хату, у якій жили наші знайомі мелітопольці, серед них Семен Ольховський. Постукав у двері, відчинили мені та одразу ж до столу запросили на сніданок. Не встигли ми закінчити їсти, як почувли, що у двір приїхали саньми, а у санях тих... троє співробітників НКВС. Почали вони нас розпитувати про те, хто ми та звідки. Наказали збирати речі. Було нас п'ятеро і всіх п'ятьох повезли вони на станцію Верхов'є. Добралися туди аж під вечір. Ольховських повели кудись, а мене — до залу пасажирів на залізничній станції. В залі вже було набито людей, як оселдців у бочці. Спочатку я не мав навіть можливості знайти собі місце, але потім все-таки дістався до одного з куточків, але й там довелося мені майже всю ніч стояти.

Вранці нас почали садити на поїзд. Вагони обігрівалися лише теплом, що йшло від дихання людей. В кожному вагоні знаходився для «охорони» співпрацівників НКВС. Не пам'ятаю скільки часу ми їхали до Курська але зупинялися досить-таки часто й майже на кожній з таких зупинок з вагонів виносили та складали неподалік від залізничної колії людей, померлих від голоду та холоду. Коли нас привезли до Курська, то повели до церкви. У тій церкві була розташована військова польова кухня, а поряд з нею можна було побачити також і примуси сімейних людей. З кухні роздавали гарячий кандьор з пшона та ще давали невеличкий шматочок хліба. У мене не було нічого, у щоб можна було взяти ту похльобку. Шукав я, шукав біля церкви хоч яку-небудь посудину, але так нічого підходящого не знайшов. так і довелося на тому шматочку хліба триматися цілих дві доби. Вранці нас знову посадили на поїзд та повезли далі. На щастя, разом зі мною у вагоні їхала одна добра бабуся, яка не дала мені вмерти з голоду. Вона всю дорогу давала мені трошки сухарів та водички зі свого кухлика. Їдемо ми день, другий, повільно так... Охорона, зупинки, мертві люди, жаж! Можливо, на якійсь з зупинок винесли б і мене з вагону, якби не бабуся-ратівниця.

Як тільки ми переїхали кордон (умовний) між Росією та Україною, охоронці наші залишили поїзд. Перед тим як вийти на своїй зупинці, бабуся дала мені ще трошки сухариків на дорогу.

Довго ще потім я добирався до Мелітополя. Настав і той день, коли я нарешті прибув у Костянтинівку. Подорож моя невесела на цьому закінчилася. Я був вдома.

За час моєї відсутності у нас відбулися великі зміни. Помер з голоду мій батько. Голова колгоспу ім.Фрунзе Петро Рогоза запропонував мені, як людині письменній, прийняти колгоспну комору. Так і вийшло, що я залишив своє навчання у технікумі та став працювати. Був березень 1933 року. Почалися у колгоспі весняні польові роботи. Колгосп почав одержувати від держави позику: кукурудзяне борошно, олія, цукор. Значна частина цих продуктів направлялась у дитячий садок. А людям, що працювали у полі, нараховували проддопомогу в залежності від того, хто і скільки заробив. те борошно мені доводилося кожного вечора зважувати та видавати: кому по сто десять грамів, кому по сімдесят, кому по сто п'ятдесят. Забивали також худобу для того, щоб варити людям їжу і роздавати на бригадах. Але все-таки це не дуже допомагало. З поля часто-густо привозили ледве живих людей, бувало й мертвих.

Врожай 1933 року був добрий і 15 від зданого державі зерна роздавали колгоспникам на трудовні. Але тих, хто вижив від голоду було не так вже й багато...

**Міняло Микола Іванович, 1912 р.н.,
с.Костянтинівка.**

На початку 30-х років я працювала разом з батьком у колгоспі.

У 1931 році після смерті батька, залишилась моя мама з трьома дітьми на руках. Старшому було вже 16 років, а молодшому — 8. Сама я ходила у навчальному 1932-1933 році до четвертого класу Костянтинівської школи. Мама працювала тоді в колгоспі і часто повертаючись з роботи додому, розповідала нам, дітям, як їх примушували другий, а той третій раз віяти полову для того, щоб знайти в ній зерно. На зароблені трудовні у колгоспі зерна не давали.

З осені 1932 року по дворах почали ходити спеціальні комісії (були у тих бригадах представники з різних організацій та установ Мелітополя), які обшукували кожну хату та ходили по дворах, виявляючи приховані у ями людьми зерно або інші продукти. Шукали і в колгоспників, і в одноосібників.

У нашій хаті недовгий час жили на квартирі члени однієї з таких бригад. Пам'ятаю, що у її складі був студент з якогось інституту (здається інституту механізації сільського господарства), перукар з Мелітополя і ще один чоловік.

Восени 1932 та взимку 1933 року мама приносила інколи додому буряк, різала його на кілька частин та давала нам його їсти. Їли ми й цибулю. Вижили в голодомор ми лише завдяки тому, що була у нас корова. До того ж, навесні корова принесла нам ще й телятко. У школі нам тоді давали по 150 грамів хліба, та ще додатково готували затирку. Інколи бувало й таке. В обід ми прийдемо до шкільної їдальні і тут хтось з дітей, найбільш голодний, не дочекається, доки буде повністю готовий обід, хапає прямо зі столу куховарки приготовлену для затирки суміш і тут же їсть її.

Деся приблизно у середині лютого 1933 року поїхали додому члени бригади по сприянню хлібозаготівлям, що жили у нас на квартирі. Від них я чула розмови про те, що вони не бачать ніякого сенсу у тому, що їм доводиться робити, вилучаючи у селян останнє зерно. Через деякий час після їх від'їзду, до нас у хату прийшов лікар і оглядав усіх членів сім'ї на предмет виявлення опухлих. Через день-два після його відвідування на всю нашу сім'ю колгосп видав 16 кілограмів кукурудзяного борошна в рахунок продовольчої допомоги.

Були також у нашому селі і такі випадки, коли колгоспники здавали своїх дітей до колгоспних ясел, а там дітки вмирили від недоїдання. повноцінного ж харчування дітям ніхто не давав, ось тому не всі з них витримували.

Мій старший брат під час весняної посівної приносив додому у кишенях трошки зерна, а мати потім робила з нього коржикі і цим ми також рятувалися від голоду. Багато дітей у селі померло з голоду, особливо весною.

Пригадую такий випадок. Одного березневого дня 1933 року я йшла до школи на уроки. Недалеко від школи я побачила край дороги маленьку дівчинку, так знесилена від голоду, що вона не могла навіть підвестися сама на ноги. Ніхто з дорослих чомусь не підходив до неї, не цікавився, що з нею, не допомагав їй. Коли я поверталася додому після занять, дівчинка так і лежала на тому ж самому місці. Вранці наступного дня я знов побачила ту ж саму дівчинку, але вона вже була мертва. До того ж хтось уже зняв з неї весь верхній одяг і на ній залишилася лише одна сорочечка. Проїшов час, і я дізналася, що сім'я з якої була та дівчинка, вся померла від голоду. Незадовго до того, як та дівчинка померла, сусіди зайшли в хату, де мешкала її родина. У хаті, на ліжку, була мати тієї дівчинки, а поряд з нею лежало ще немовля. Жінка, як виявилось, була вже мертва, а немовлятко ще рухалося. Сусіди взяли до себе крихітку на виховання, але так і не змогли врятувати: через кілька днів дитина вмерла.

Довгий час перед моїми очима була та мертва дівчинка біля нашої школи. Я тоді дуже боляче переживала за її долю. Дитячим розумом я ніяк не могла збагнути, чому ж їй так ніхто й не допоміг.

Той голод можна порівняти лише з війною.

**Попова Ганна Петрівна, 1921 р. н.,
с. Костянтинівка Мелітопольського району.**

У мого батька з матір'ю було дев'ять душ дітей. Коли навесні 1933 року у нашому селі лютував голод, моя сестра Поліна запропонувала мені разом з нею поїхати у пошуках порятунку від голодної смерті до Росії. Адже іншого виходу зі становища, що склалося ми не бачили для себе. Вибору не було: або повільно вмирати, залишаючись у селі, або все-таки спробувати врятувати себе та допомогти ще якимось чином своїм рідним, що залишалися в селі. Я врешті-решт погодилася на пропозицію сестри, і ми поїхали. Взяли з собою одного з наших братів, якому було тоді років сім.

З величезними труднощами дісталися ми до одного з невеличких селищ (називалося воно ніби-то Федорівка) в Орловській області. Знайшли там собі квартиру, почали навіть працювати і через якийсь час зібрали трохи продуктів харчування, частину з яких, у тому числі трохи картоплі, відправили до своїх, у Костянтинівку. Переправляли пшоно, інші крупи. Все це повезла я сама, а сестра з братом залишилися у Федорівці. Коли ж я поверталася з дому назад до Росії, то в Орлі, на залізничному вокзалі, я потрапила в облаву. Хапали та садовили в товарні вагони всіх, хто був з України. Для чого це робили власті? Та для того, щоб під охороною повертати втікачів додому, на Україну, на вірну смерть. Привезли нас до Курська. Там мені випадково вдалося втекти. Сяк-так я попросила на вокзалі носильника взяти мені білет до будь-якої станції ближче до Орла. Як би там не було, але мені пощастило повернутися до своїх, у Федорівку.

Перед самим моїм від'їздом з Костянтинівки, я була очевидцем трагедії однієї сусідської сім'ї, що жила поряд з нами. У нашого сусіда діда Лимаря померли одразу двоє онуків: хлопчик та дівчинка. Було їм років по вісім-десять. Сил поховати їх у старого Лимаря вже не було. Тоді вже за його проханням мій брат Андрій, на невеличких тачках відвіз обох дітей на кладовище та поховав їх. Невдовзі смерть забрала й самого Лимаря. А коли вже він був мертвий, через його тіло перелізала на піч його донька Явдоха. Як вона вже потім сама розповідала, у неї на якийсь час зовсім зникло почуття страху. Кілька днів вона перелізала через тіло мертвого батька, поки люди не допомогли поховати старого.

**В'юник Параскева Костянтинівна, 1905 р. н.,
с. Костянтинівка.**

Під час голодування 1933 року в нашому селі багато людей померло. Сам я вхідив до складу спеціальної похоронної бригади, яка за вказівками сільської Ради збирала по селу померлих односельців. Ховали мертвих, як правило, у загальних ямах. Найбільше людей померло навесні 33-го. Збирали людей бригадою та відвозили їх на кладовище на бричці. За цілий день збирали по селу і по п'ять чоловік, і по двадцять. Коли як. А був я у тій похоронній бригаді візником, а ще двоє допомагали мені.

Чоловіків тоді чомусь вмирало значно більше, ніж жінок. Від «мітли» селяни ховали тоді всілякі продукти харчування. Ховали де завгодно: хто у самоварах ховав зерно, хто в горщиках різних, хто у макітрах... Тої зими у нашому селі з'їли майже всіх собак та кішок. Інколи у колгоспі здохне якась коняка з голоду, то люди, як ті звірі, розтягували м'ясо, кишки навіть з'їдали! Дуже багато померло тоді людей.

Пригадую, збирали ми по селу небіжчиків, а от щоб хтось з родичів тих померлих ходив проводити їх на кладовище, як то люди кажуть «в останню путь», так таке було дуже рідко. Адже люди були дуже слабкими, куди там їм було ще йти на кладовище. Були також випадки в селі, коли вмирили цілими сім'ями. Серед таких сімей, що я пам'ятаю, була, наприклад, сім'я Очканів. У тій сім'ї померли і чоловік, і жінка, і їх донька. Були інші такі ж сім'ї. Запам'ятався мені випадок, що стався з одним нашим колгоспником Дмитром Онищенком. Вирішив він разом з усією сім'єю виїхати з села, у пошуках кращої долі та ситого краю. Поїхав у Росію, продав він усе, що в нього було. Не знаю, що вже там у нього не склалося, але через якийсь час наш Онищенко разом з сім'єю повернувся назад, у Костянтинівку. У той страшний рік рідко кому стало виїхати за межі голодуючої України.

Прошло небагато часу і Онищенки, не маючи що їсти, всі, один за одним, померли. Дмитро Онищенко помер останнім. За кілька днів до смерті, зовсім вже безсилий, майже втрачаючи свідомість, він гриз свої пучки.

Наша сільська Рада призначала у голод людей, котрі копали ями на кладовищі. Коли ж наша похоронна бригада звозила чергову партію небіжчиків, то їх спочатку кидали в яму, потім укладали немов снопи (а робили це два чоловіки, які знаходилися в самих ямах) а вже потім утрамбовували покійників ногами для того, щоб якомога більше їх увійшло. За цю «роботу» тим, хто трамбував, сільрада давала додаткову пайку борошна, на підтримку. Але часто-густо бувало й так, що через кілька днів ті ж трамбувальники самі вмирили з голоду і їх самих доводилося ховати таким самим чином. Поки до верху яму не заповнювали, все трамбували та трамбували, а вже після цього зверху прикидали землею.

Під весну люди їли усяку траву, кашку з акації, та й усе, що було більш-менш їстівним. Як тільки стало тепліше, то деякі люди почали ходити на степ, виливати ховрахів та їсти їх. Це у якійсь мірі могло підтримати вкрай ослаблених людей. Допомагала врятуватися людям від голодної смерті риба. Ловили ж її в Азовському морі, і у нашій річці Молочній. Доводилося й мені не один раз їздити до моря. Брав я тоді з собою для обміну якісь речі (чи пальто, чи чоботи та т.і.). Що тоді важили речі у порівнянні з людським життям! Речі ті йшли на обмін у рибалок. Було таке, що на березі моря, на моїх очах, зголоднілі люди наїдалися сирої чи напівсирої риби і одразу й вмирили від переїдання. Так помер і один мій добрий приятель. Поїхав він тоді за рибою, наміняв її і вже повертався додому. Не доїжджаючи рідного села, не втримався таки, вирішив хоч трохи тієї риби покуштувати. розпалив вогонь, трохи обсмажив рибу та й з'їв її. Не розрахував він свого апетиту — зголоднів вкрай і занадто багато з'їв риби і там таки біля вогнища помер. Ще тоді говорили між собою люди, що голод було штучно зроблено.

**Москаленко Павло Артемович, 1904 р.н.
с. Костянтинівка.**

Все моє життя пройшло в селі Костянтинівка. Пережила я за довгі роки три страхітливих голодування. Багато чого я побачила та пережила 1933 року. Той голод був штучний. Адже зерно тоді було зібрано в копиці, врожай був! І тут на тобі, голод! Доводилося і мені тоді ховати померлих від голоду людей і возити небіжчиків на кладовище. Розкажу лише про деякі з тих багатьох випадків, безпосереднім свідком яких я була.

Жила тоді в нашому селі сім'я Мовчанів. Так от, мати під час голоду кинула двох своїх дочок напризволяще, а сама поїхала рятуватися на північ, у Росію. Зайшла я якось до їх хати, дивлюсь, а ті дві дівчинки мертві лежать. Одній з них було років

п'ятнадцять, а другій — років тринадцять. Коли я зайшла до хати, то зрозуміла, що дівчатка померли досить-таки давно, тому що їх трупи встигли вже майже розкласти-ся. Треба було якось забрати та поховати обох дівчаток. До трупів ніяк було підступитися. Зібрали сьяк-так те, що від тих дівчат залишилося, поклали на бричку та й повезли на кладовище. А там прийняла їх свята земля. Родичі мої теж померли у той страхтіливий голодомор. Дід мій помер, баба померла. Ховали обох без домовин. Померли тоді з тих сімей, що я знала, сім'ї Дениса Максимовича Лябаха. крім самого Лябаха та його жінки, померли їх діти. Одному було вже років під віснадцять, трохи меншому — шістнадцять, ще одному — чотирнадцять, і нарешті найменшому — десять років. За ними під'їхала бричка, погрузили їх усіх та й повезли на кладовище. Така ж доля спіткала і сім'ю Очканів. Померли також і у сім'ї Якова Варченка. Спочатку помер сам Яків, потім його жінка. Залишилось у них аж семеро дітей. Не було у них нічого їсти у хаті. Так один з хлопців знайшов у провулку здохлу собаку, обідрав її та й став їсти, гриз навіть кістки з голоду. Багато моїх сусідів теж померли. Всього 33-й рік вмирали мої односельці.

Я була у ті часи в комосолі. Нас, комсомольців, примушували брати участь у спеціальних загороджувальних загонах, як їх називали у «бойкотах». Одного разу (а на дворі був уже травень) я була у тому «бойкоті». Стоїмо. Бачимо, йде по дорозі Басарабова дочка, а разом з нею мати Івана Лябаха. Ми запитали у них про те, куди саме вони йдуть. У відповідь почули, що вони йдуть шукати десь заробітку та їжі. Зупинилися вони перепочити, певно, бо дуже вже обидві були слабкі, неподалік від кухні (була у нас тоді на луках). трохи пізніше стало відомо, що те місце їх відпочинку, стало останнім на цьому світі. Коли через кілька днів ми знову проходили повз те місце, то побачили що обидві вже мертві. На той час не було у колгоспі чим перевезти їх, щоб поховати, тому довелося пристосувати якийсь візок, а запрягли у нього теля. так і довезли їх до кладовища.

**Скорикова Олена Якимівна, 1904 р.н.,
с. Костянтинівка.**

Десь під кінець 1932 року нам стало дуже важко жити (хоча й до цього часу не дуже й солодко було). На руках у мами залишилося тоді, у голод, п'теро дітей. Нашого батька забрали та посадовили під варту за невиконання контракційного плану. Не пам'ятаю зараз, скільки батько вже сидів, коли до хати прийшли та забрали з собою і мамку. Сказали нам, дітям, що забирають і її за невиконання контактації. Так до самого Різдва і не було з нами мами. Вона знаходилася під арештом. На саме Різдво якраз прийшла я до неї, а вона ж мені і каже: «Мабуть, донечко, мене незабаром випустять на волю». А потім ще розповіла мені, що приїжджало начальство з Мелітополя, стали розбиратися, хто і за який гріх сидить під арештом. Виявилось, що мої батьки здали навіть на 10 пудів більше по контрактації, ніж їм треба було. А завіщо ж тоді забрали їх?

Скоро звільнили маму. Прийшла вона додому. Сопухла була вже. Нічого вже їстиного у нас не було. Але найстрашніше те, що з нами ще не було нашого батька. Якби він був, то з нами, певно, не трапилося ось того.

Почали опухати мої брати та сестри. Першою померла моя старша сестра Саня. Їй було лише чотирнадцять років. Після неї помер мій братик. Було йому лише сім років. Він тільки-но почав ходити до школи. Незадовго до смерті Сані ми разом з нею працювали у колгоспі. Прийшли ми якось з нею з роботи, а вона мені й каже: «Я більше на роботу не піду, мене вже ноги не носять». Як сказала — так і зробила. На другий день не пішла Саня на роботу. А ввечері, коли я повернулася додому, сестри

вдома вже не було. Померла вона і її забрали люди з колгоспу. Де її поховали, я так і не знаю. Через три дні після цього помер і братик мій. І його теж поховали невідомо де. І залишилось нас четверо — мама, я та ще двоє дітей. А батька так і не відпускали. Що ж мені було робити з ними усіма, де сили взяти?! Піду я на роботу, одержую свої 400 хлібів, а хочеться щось і додому принести своїм, та й сама ж голодна. А робота важка була у колгоспі, виснажлива. Я тоді саме працювала у горнодійній бригаді. І от одного разу, коли я прийшла з роботи, мама мені й каже: «Ось ми вже двох поховали, донечко. Я й сама мабуть ось-ось помру. Збережи хоча б цих двох». «Ой, мамо, мамо! Що ж Ви таке кажете, що ж ми самі будемо без Вас робити, як жити?» — плакала я.

Через якийсь час колгосп попросив у нашій хаті варити їжу для колгоспників, ми дозволили, за це нам обіцяли хоч трохи допомоги продуктами. Так і вийшло, дали нам 4 кілограми кукурудзяного борошна. Не так вже й довго можна було прохарчуватися ними чотирьом членам сім'ї. Закінчилась та допомога дуже швидко. Всі голодні, опухлі. А що я їм можу дати? Тоді мамка й каже: «Не носи ти нам, донечко, не давай нам ті шматочки хліба, краще сама їж, а то я бачу, що ти й нас не нагодуєш і сама зляжеш скоро». А мені ж так жалко їх! А я тільки все плачу та плачу, нічого зробити не можу. Плачу, та крізь сльози кажу мамі: «Мамо, рідненька, що ж Ви! Хоч трошки ж Вам треба поїсти. Хоч шматочок хліба візьміть. Мама наказала мені піти до батюшки та запросити його до нас, щоб він причастив маму. Батюшка жив на той час у нашій тітці. Не хотіла я їти, адже кругом такий голод, куди там було батюшку запрошувати. Але як би там не було, домовилась я з батюшкою і він пообіцяв прийти до нас обов'язково. Слава Богу, прийшов, не відмовився від такої праці.

Через два дні мами не стало. У той вечір вона лежала на полиці печі. Я була недалеко від неї, на ліжку сиділа. Мама мені й каже: «Олю, доглядай за дітьми, може вже незабаром батька звільнять, а я буду вмирати зараз». Попросила принести одяг та смерть. А у нас на той час майже нічого з одягу у хаті і не залишилось. Тільки спідниця й кофтинка були, все інше ми вже спродали чи обміняли на харчі. Сіла я на ліжку, та несподівано для себе заснула. раптом мені ніби щось почулось крізь сон чи то крик, чи ще щось. Я прокинулась і до мами мерщій, а мама... мама вже відходила з цього світу. Добре, що неподалік від нашої хати жив мій брат. Я до нього. Як ховати маму, адже нічого нема? Що робити з двома дітьми? дочекались ми нарешті ранку. Вранці ще прийшли сусіди, обмили маму та й порадили мені піти до колгоспу та попросити хоя яку-небудь підводу. Послухалась я. Але нічого мені у колгоспі не дали, сказали що нема. Повернулась. Плачу. А вже досить тепло було, коли мама померла. Довго її тримати не можна було. Допомогли брат та сусіди. На якийсь візок поприбивали дошки, поклали на них маму та й повезли на цвинтар. Првезли, а там, на цвинтарі, вже яма була готова — велика така. Брат взяв маму на руки, поклав її спочатку на край тієї ями, а потім вже сам стрибнув у яму та опустив до неї нашу маму.

Повернулись ми з кладовища додому. Стала я думати-гадати про те, що ж мені робити далі. Трохи допомоги надав, правда, колгосп. Дали мені 3 кілограми кукурудзяного борошна.

Останньою цінною річчю, що ще залишалася у нашій хаті, була швацька машинка. Знайшовся і покупець на неї. Продала я машинку. На виручені гроші пішла у місто та купила там лузги просяної та напекла з неї оладок. Повечеряли ми тими оладками, а вранці я пішла як завжди на роботу. Повернулась увечері додому, та вже не знайшла я ні тих оладок, ні купленої з такими труднощами просяної лузги. І знову, вже вкотре, плакала я гіркими сльозами, але зробити вже нічого не могла.

Наступного дня я працювала у полі, на степу. Набрала у кишеню трошки пшеничних колосків, жменьку всього. Адже у ті часи не дай Бог кому було взяти з поля хоч трошки зерна. Карали за таке суворо. Але мені, на щастя, вдалося приховати трошки пшенички. Принесла додому. На другий день, мені ще раз пощастило. Біля однієї копиці я побачила зайця. Він чомусь таким великим мені здавався. Вирішила я підкрастися до нього непомітно з іншого боку копиці, звідки б він мене не побачив та не почув. А стерня колюча така, ходити доводилося босоніж, а ще й колючки повсюди. Все ж таки мені вдалося потихеньку підкрастися до зайця та вхопити його. Це було якесь чудо! Принесла його додому, вбила, а потім ми всі цілих два дні їли м'ясо з нього. Слава Богу, думаю, господь допоміг!

Через кілька днів прийшов додому батько. Його нарешті таки звільнили. З'ясувалося, що його вже давно повинні були б відпустити та переплутали прізвиська тих, кого треба було звільнити. Після повернення батька нам стало легше і ми всі вижили.

**Ольховська Ольга Романівна, 1915 р. н.,
с. Костянтинівка.**

Я на собі відчув, що таке голод. Бачив своїми очима, як тоді вмирили у нашому селі люди. Взимку не так ховали людей на кладовищі, як вже перед самою весною та навесні. Як тільки потепліло, багато людей стало опухати та вмирати. Відомий мені і такий випадок, коли у колгоспі ім. Леніна, нашого ж Мелітопольського району, дочка з'їла рідну матір і тим врятувала себе від голодної смерті.

Неподалік від нас жила сім'я Очканів. Дітей батьки кинули напризволяще, а самі поїхали рятувати своє життя. Незабаром дітки померли з голоду. В їх хаті була якась коморка, от у тій коморці ці діти пролежали два чи три зимові місяці і лише, коли по селу збирали мертвих, знайшли тих дітей та поховали. Повернулися батьки тих дітей навесні у село. Але дітей своїх вже не застали. Та й самі вони довго не прожили. Дотягли лише до перших колосків. Вийшло так, що жінку Очканя (на жаль ім'я її вже не пам'ятаю) за те, що вона зірвала та нам'яла трошки колосків, дуже сильно побив наш колгоспний бригадир Микола Давидович Момот. невдовзі після цього вона померла.

У Грицька Голуба, мого дядька, всі діти померли від голоду. А як це вийшло? Наклали на нього велику контрактацію, а він її не виконав прийшла до нього «мітла» та виявили зерно. Вірніше було так, що він сам розповів, що і де у нього приховано. Мова йшла про 15 пудів зерна. Яма знаходилася в комірці, її відкрили, забрали майже все. Залишили всього три цеберка з зерном. А у дядька мого було вісім душ дітей. Дядька Грицька засудили після цього. Суд проходить у сільській школі. Враховуючи той факт, що Голуб сам, добровільно розкрив яму, то його протримали з місяця під вартою. За цей час всі його діти померли. А потім і сам він помер. Жінка його, тітка моя, як поїхала вже опухла на Північ, так більше ніколи і не повернулася в село. Де вона поділася, що з нею сталося, так ніхто і не знає.

Штучний був той голод. На Україні він був, в Росії — ні. Через якийсь час після голодівки, до нас у село почали приїжджати переселенці з Росії. Їм почали продавати хати наших померлих односельців.

Колгоспники тоді майже задармапрацювали. Цілий рік трудилися у колгоспі, а ди-вишся, ще й борги за тобою. А то ще облігації примушували підписувати.

Навесні 1933 року я був свідком такого випадку. Йшла повним ходом посівна. Ми поїхали волокти на стіп. Бригадир дав мені на допомогу свого племінника. Землі були з бур'янами. За боронами доводилося весь час бігати та витрушувати їх. Робили ми, робили, а вже під ніч кинулись, а племінника бригадирового — нема ніде. Лише вранці знайшли його мертвого, помер, бідний, від голоду. Слабенький він був, висна-

жений, а робота була дуже важка. Довелось мені везти хлопця у село. Бригадир дав для цього бричку. Відвіз я його, а як там вже його поховали, не знаю.

Багато, дуже багато людей померло тоді в нашому селі. А держава нам ніяк не допомагала рятуватися від голодної смерті. Кому потрібен був колгоспник?

**Левченко Гнат Іванович, 1912 р.н.,
с.Костянтинівка.**

Незадовго до того, як почалася голодівка, померла моя мама. Батько залишився з трьома дітьми. Почався голод. Поряд з нашою хатою жила сім'я Івана Слюсаря. Було їх семеро, велика сім'я. В голодівку у них померло четверо, в тому числі і сам Іван Слюсар. З їх дітей померла моя подруга Ганна. Вона була лише на рік старше від мене. Помер також у них і парубок років двадцяти. Лежали спочатку у хаті вони всі опухлі, а потім померли. Коли Ганна була ще жива, вона заходила до нас не один раз та просила дати їй що-небудь поїсти. Я давала їй чи буряк, чи ще щось. Назавжди я запам'ятала як зайшла одного разу до хати де жили Слюсарі, а там — дядько Іван та один з його синів лежать на дерев'яному полицю груби. Коли їх виносили з хати, я дуже плакала. У сім'ї Слюсарів залашались живими двоє дітей та їх мати. Можливо тому, що їх сім'я була велика, тому вони й так постраждали у голод. У нашій же сім'ї дітей було менше та ще й батько був конюхом у колгоспі. Крім того, у нашому господарстві залишилася худоба, ось тому ми й вижили. Але важко було, дуже важко.

У школі дітям давали якусь похльобку, хліба майже не давали. Тітка моя збирала грохи речей для обміну та й поїхала вимінювати їх на продукти в росію. Але подорож її не вдалася. А трапилось ось що. Поверталася вона додому звідти, везла і картоплю, і крупу й інші продукти, і не ризикнула пізно вночі добиратися з Мелітополя до Костянтинівки. Вирішила вона переночувати на залізничному вокзалі. лягла та й заснула. Та так міцно заснула, що навіть не помітила як у неї поцупили дорожечні на той час клунки з продуктами. Хтось взяв та й обрізав мотузки до яких були прив'язані її клунки. Так ні з чим і повернулася тітка додому в село.

Хоч була я тоді ще дівчинкою, але чомусь на все життя запам'ятала як виносили з хат померлих людей. Кудали їх будь-як у візок, ніби то не люди були, а якісь дерев'яні чурбани. потім везли ховати. Батько мій працював конюхом. Бували такі випадки, коли я приходила до нього у конюшню і бачила, що нічим було годувати тих нещасних колгоспних коней. Поступово слабли коні і нарешті здихали. І як тільки вони падали, майже одразу їх рубали на шматки сокирами. Ніяких там ветеринарів, ніяких досліджень, не до того було у ті часи. От у тих випадках, м'ясо ставало справжнім порятунком для людей.

Помер тоді і мій дядько. Вже зовсім знесилений від голоду, він зайшов до нас у хату. У той день була у нас якась похльобка, щось на зарзок супу. Я набрала тарілку того супу та шматочок хліба і дала дядькові. Поїв та став просити ще, але батько мій заборонив давати йому більше їжі, бо від великої кількості їжі дядькові стало б погано. Піднявся дядько та й пішов далі, до куми. На той час у неї жили на квартирі якісь військові. Був обідній час. Дядько взяв та й попросив у тих військових поїсти. Люди йому не відмовили, дали. І тоді трапилось найстрашніше, дядько тільки поїв, як там же, у хаті куми, помер. ми не могли повірити словам, коли вона нам розказала. Адже дядько Іван всього якихось півгодини тому був у нас, сидів з нами усіма за столом.

**Перехрест (Татарінова) Марія Олексіївна,
1918 р.н., с.Костянтинівка.**

Мій сусід, Олександр Прокуда, після Великої Вітчизняної війни працював деякий час у нашій сільській Раді. одного разу він зайшов до мене у гості та під час розмови запитав мене про те, чи знаю я скільки людей у нашому селі померло у голодівку 1933 року. «Хто ж його знає, скільки», — відповіла я йому. На таку мою відповідь Прокуда сказав: «Я підняв усі документи і зробив особисті підрахунки. Виходить що померло тоді у селі не менше, ніж 2.000 чоловік». А чи так воно було, чи ні, не знаю.

Тоді напередодні голоду, хліб увесь вивезли. З нашої сім'ї четверо працювали у колгоспі. Ми заробили кілька пудів хліба за рік, а нам кажуть, що ми ще і винні колгоспу. У Мелітополі давали десь по 400 грамів хліба городянам на одного угриманця та по 800 грамів на добу на працюючого. Тільки завдяки тому, що чоловік мій влаштувався працювати у місті на завод «Победа» і отримував по картках хліб, ми всі вижили. Жили тільки з пайка. сусіди наші деякі померли тоді. Пригадую що Шевченки померло троє — мати, син та онук. У сім'ї Чайок померло п'ятеро, залишилося лише двоє: дід розповідями людей, у сім'ї Шевченків дорослі вже діти свою стареньку мати, що померла з голоду. Я, коли почула про таке, подумала: «Господи! Що ж це таке робиться на білому світі!».

Єдине чого мені хочеться, щоб таке більше ніколи не повторилося, не повернулося знову на нашу землю. Я пережила на своєму віку три голодомори і, не дай Боже, щоб був ще четвертий. З тих часів, з 30-х років, я пам'ятаю таку мудрість, таку приповідку: «Голод не тітка — не викинеш за віконце», «На воротях серп і молот, а у хаті — смерть і голод!».

**Цимбал Марія Петрівна,
с. Костянтинівка.**

Можливо лише завдяки тому, що у ті страхотливі місяці я найнялася робити нянькою до багатих мелітопольських євреїв, мені вдалося врятуватися від голодної смерті. А от у моєї тітки четверо дітей тоді померло. Вона поїхала на Північ та там і залишилася, а діти її всі померли. Померли брати — Голуб Андрій, Мирон, Яків. Всі троє померли. Найменшому, Якову, було тоді лише 12 років. Одного разу він пішов до школи та по дорозі й помер. Прийшли до нас люди та й розповіли про те, що хлопчик вже мертвий лежить. біля нього лежала невеличка торбинка, з якою він завжди ходив до школи. Пішли за ним, забрали, поклали на якусь ряднинку та й віднесли до загальної ями на сільському цвинтарі

Страшно тоді так було. і дядько Андрій Голуб помер. Дядька Андрія несло четверо чоловік. Як тільки він помер, то тут же його й віднесли на цвинтар. А там вже у ямі лежало багато людей, їх понакривали дошками, дядько мирон теж помер, але його вже не ми ховали, а колгосп своєю похоронною бригадою.

Пригадую ще такий випадок. У Петра Петрянника були помінки, дехто з запрошених на ті помінки людей, з'їв закачану рибу та й померли всі. погані спогади в мене про діда Федіра Крапивку. Він забирав у нас коня, хліб, зерно, квасолю. наша баба Оксана, коли вже люди померли з голоду, питала: «ну що, Федір, життя стало краще від того, що ти у нас все позабирав? Тобі медаль за те почепили?».

Коли ще живі були дядько Андрій та дядько Мирон, то вони інколи ходили на степ за колосками. А за колоски тоді так ганяли людей! Повертаючись додому, я чула не раз від них такі слова: «Ховрахи такі жирні з тих колосків, а ми не маємо права жодного колоска взяти».

У містах хоч по картках хліб людям давали, а у нас в селі... кошиками та гарбами людей вивозили мертвих

**Голуб Віра Іванівна, 1910 р. н.,
с. Костянтинівка.**

* Зараз моторний завод в/о «АвтоЗАЗ».

Тяжка була наша бідняцька доля. так вже склалося моє життя, що залишилася я ще від голоду 1921 року круглою сиротою, адже вся моя сім'я померла у той голод. Як тільки на початку 30-х років організувався у нас колгосп, я почала у ньому працювати. Починалися лише у колгоспі жнива, то нас, дівчат, брали на степ. А ще ми робили у городніх бригадах, поливаючи все руками.

У чоловікового брата Василя Васильовича Мовчана, було п'ятеро дітей та жінка. усі вони померли у голод. Останнім помер і василь. усіх забрали бричкою та й поховали.

Взимку 1933 року голова нашого колгоспу направив мене у Мелітополь, у дім який займав товариство сліпих. Не дивлячись на те, що мені було вже 20 років, мене все-таки прийняли туди і саме завдяки цьому я не померла. Так всю зиму я і пробула у тому домі, проголодувалася там. А приймали до того дому лише дітей та підлітків-сиріт. Разом зі мною пішла та записалася також ще одна дівчинка-сирота — Федосія Моїсеєва, або як її ще звали — Моїсейчиха. Її також там як і мене годували, разом з нею ми там і працювали, потім чомусь моя подружка пішла знову у наше село. невдовзі мені стало відомо, що знайшли її мертву на березі річки.

У їдальні того сирітського приюту чим нас тільки не годували. Їли ми і насіння з гарбузів, з кавунів, хліб нам давали по 300-400 грамів на одного на добу. Хоч і небагато, але харчування і вижити можна було.

Дуже часто нам доводилося бачити біля самих воріт будинку, де ми жили (він знаходився десь приблизно в районі вулиць Петровського та Воронського у Мелітополі) багатьох людей, що просилися на роботу. Серед них — і діти, і чоловіки... А куди їх було брати? Коли нам доводилося по якихось справах ходити Мелітополем, то багато доводилося бачити мертвих людей. особливо коли темніло, а греба було повертатися у сирітський дім, мало не впадеш, не розгледівши своєчасно під ногами мертвого. Рятуй, Боже! Дуже багато померло людей, дуже багато. А працювали ми і харчувалися з того, що робили кошики з лози.

**Мовчан Ганна Юхимівна, 1913 р. н.,
с. Костянтинівка.**

Тут у Костянтинівці я народився, хрестився та й прожив уже 85 років. Голод у 33 му був штучний спеціально зроблений. Хто у селі багатший був, той ще якось жив. Хоч і забирали у багатших зерно, дещо все-таки вдавалося приховати від насильницького вилучення. В людей забирали все, не залишаючи нічого для життя. Мої брати порозбігалися у той страшний час хто куди. А було ж у мене п'ятеро братів. Кузьма поїхав, втікаючи від голоду аж під Полтаву, Олексій пішов кудись бродить, рятувати себе...

Мати моя, Марія Федотівна Угненко, померла якраз на саму Троїцю. А троїця тоді була три дні. так от, у перший же день вона і померла. Коли ж я дізнався про це, то її вже забрали на підводу та повезли на кладовище. Тією ж підводою, разом з моєю мамою, везли ще й Касьяна Тимоху, його жінку та багатьох інших. Куди саме повезли їх усіх, у яку саме яму кинули, я так і не з'ясував. скільки не ходив я на кладовище, скільки не розпитував людей, так ніхто нічого мені й не сказав. Багато також померло тоді моїх друзів, з якими я ще хлопцем гуляв у селі.

Зібрався я одного разу до моря, щоб риби свіжої привезти. Взяв з собою деякі речі для обміну з рибалками. Проїшов я Гирсівку, вже майже дійшов до самого моря (а йшов я по «маячках», щоб не збитися з дороги) як побачив вздовж дороги, що багато мертвих людей лежить. Майже біля кожного — мішечок з бичками чи іншою рибою. Вони ж, бідні наїлися з голоду сирої риби і багато тут же померли від це-

реїдання. дуже опухлі були ті люди, бо довго вже мабуть лежали. Тільки воші по них бігали. Так і не дійшов я до моря, повернувся ні з чим додому. Відверто кажучи, злякався я тоді того, що побачив. Так, страшно мені одразу стало, що ніякої риби я не заховів.

Коли вже пішли колоски, почали люди зрізати їх та їсти. А в колгоспі суворо заборонялося брати хоча б одну колосинку. Навіть давали накази охороні стріляти у тих людей, що намагалися взяти з поля хоч трошки колосків. І таки стріляли та вбивали людей. Нізачо губили селян. Був і такий випадок. Товариш мій, Андрій, охороняв поле з колгоспними буряками. Пішла ж на те поле його рідна сестра зірвати бурячину, щоб з'їсти, а він узяв, дурень, та й убив її. потім узяв та й на городі сестру свою і закопав. Такий відданий партії був!

Врожай 1933 року був непоганий. Колгоспникам з нього почали давати зерно. Але все одно, люди знесилені від голоду, продовжували опухати та вмирати. А скільки всього людей померло від голоду, та мабуть, не менше, ніж фашист побив у Вітчизняну війну. Як почнеш згадувати, хто помер тоді у голоді, і той і той

У Мелітополі у голод навіть були такі випадки, коли приватні особи продавали ковбаси, виготовлені з людського м'яса. Як про це дізналися? У мене був один приятель, так він купив якое на базарі ковбасу, а у ній знайшов... з людського пальця нігтя! Багато страхітливих випадків тоді було, навіть і в нашому селі. Брат вбивав брата за шматочок хліба. Трапилось таке у сім'ї Орестівських. Наталка Орестівська вбила свого брата, а потім його тіло у погріб заховала. Вбивали тоді людей і за те, що крали продукти харчування. Так, у Василенка якийсь чоловік вкрав маленьке ягня і почав там же те ягня їсти. Піймали того злодія, вивели на луки, туди де ще збереглися окопи з часів громадянської війни, там його забили на смерть. Отаке вчиняли над людьми. Самосуди робили. Здавалося інколи, що ніякої влади не було, хаос пекельний. Життя людське нічого не вартувало.

Знаю я достовірно і про один випадок у сусідньому велі Вознесенка. Там жила одна сім'я — мати з двома дітьми — хлопчиком та дівчинкою. Пішла дочка тієї жінки кудись на пошуки харчів, а а жінка взяла та й убила свого сина. Убила вона хлопчика і почала потроху їсти його. Багато таких страхітливих випадків було.

Уповноважені, що ходили тоді по селах та забирали у людей останнє, були у переважній своїй більшості чужаки. Їх надсилали і з Росії, з Москви та Ленінграду та й інших місць. А от вже до тих чужаків додавали ще двох-трьох наших, сільських активістів. І от коли нашим ставало когось дуже шкода, то уповноважені гнули свою лінію — «Давай! кось і все тут. Так що з часів утворення колгоспів нас, селян, за людей не вважали, що хотіли те з нами і робили власті. Досить було одного лише необережного слова і не стало людини. Так на зборах селян з приводу утворення колгоспу мій товариш Іван Сидір сказав: «Я не проти колгоспу і майно своє віддам, та тільки давайте не будемо увесь хліб здавати державі, а зробимо так, щоб він і у нас залишався». Така розмова була увечері, а незабаром Івана як забрали, то і не відомо, що ж ним стало.

У голод молоди курай, різні корінці люди збирали та їли, кору з дерев, суріпляну макуху, навіть гірку.

Багато померло тоді саме бідноти. Врятуватися міг також і той, хто утік у Крим, чи у місто до багатих євреїв. Але не дуже вже таких багато було.

**Лябах Іван Михайлович, 1908 р.н.,
с.Костянтинівка.**

За своє життя я пережила всі страхиття більшовицького панування на нашій квітучій, родючій Українській землі: голодомори, розкуркулення, колективізацію, репресії і депортації.

Наша сім'я була велика — батько з матір'ю і восьмеро дітей. Батьки мали землю, сад, пару коней, корову та сільськогосподарський реманент.

У 1929 році розкуркулили, забрали все, що мали. Тим, що самі пішли до колгоспу, давали пайки, а у таких, як наш батько, забирали останнє. До колгоспу ж йшли в основному п'яниці, підлабузники, які підтримували комуністів. Всі вони вижили, бо жили від того, що забирали у людей, які до останнього не вірили в колгосп. До колгоспу зганяли силою, але батько не хотів іти. Тоді забрали останнє, до крихітки. Це було страшного 1933 року.

Мені тоді було 16 років, все я бачила своїми очима. Досі перед моїми очима останні хвилини життя моїх рідних — батька, матері, сестри та брата. Навіть зараз, через стільки років після їх смерті, я не можу спокійно з'їсти шматок хліба, бачу їх, як вони просять їсти

Першим помер мій батько — Герус Василь Антонович — 1880 року народження. Через кілька днів померла сестричка — Герус Ольга Василівна, 1925 р.н., а потім і брат — Герус Григорій Васильович — 1900 р.н. Вкрили їх ряднинкою і вони кілька днів лежали в хаті, бо самі ми не могли їх поховати. Потім вже приїхали з колгоспу, 2 чоловіка, покидали їх до повної брочки: там було вже багато померлих — наші сусіди, родичі...

До цвинтаря ми йшли за ними. Там ми побачили велику яму, у тій ямі лежало вже дуже багато людей. Їх складали, як дрова, доки яма не ставала повною. На нашому цвинтарі не одна така яма.

Мама моя Герус Мотря Якимівна, 1883 р.н. була дуже виснажена голодом і в 1933 році теж померла. До весни ми, діти, залишились самі: 3 сестри і два брата. Їли грицики, стручки з глодиці. Не знаємо, як ми і ви жили. Пам'ятаю також, що померли наші сусіди — Лябахи — троє дітей.

Все що пережили ми, не дай Бог, пережити нікому і ніколи.

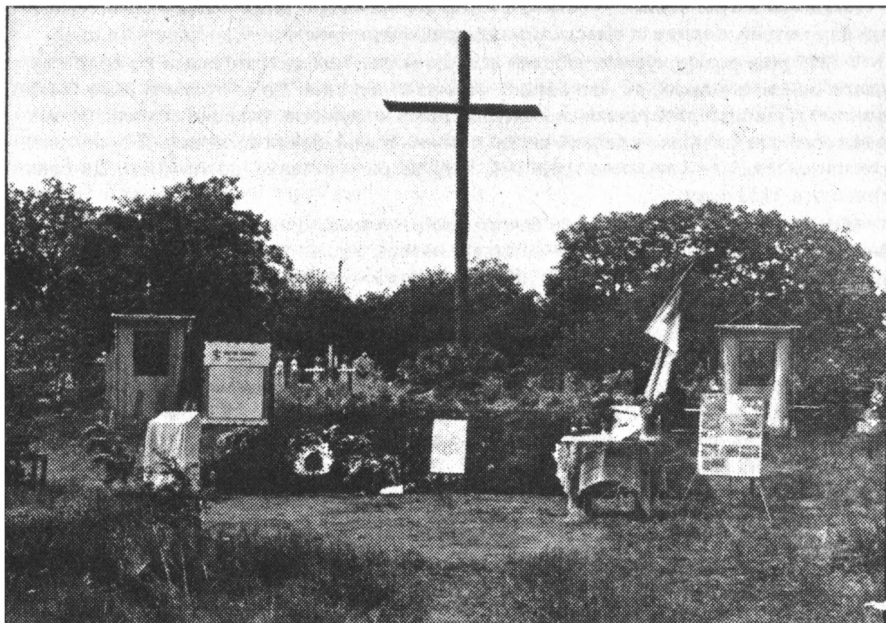
**Герус Марія Василівна, 1917 р. н.,
с. Костянтинівка, у голод жила в селі Костянтинівка.**

Ми жили в селі Мордвинівка Мелітопольського району. У голод у нашій сім'ї померло два моїх брати та сестра двоюрідна. Звали їх Сергій та Іван, а сестру — Оля. Сама я вже й не пам'ятаю, як вони вмирили, але батько розповідав, що померли одразу всі троє. Як померли вони, то загорнули їх у рядна та повезли на цвинтар, кинули у загальну яму, як дрова.

Голод був дуже великий, вмирили всі: і росіяни і українці. Батько мій був шорником та теслею, а я з мамою працювала у колгоспі. Так ми й вижили. пам'ятаю також, як до нас приходила «мітла», забираючи у нас останнє. Я ж на все життя запам'ятала, як батько мені сказав: «Ти в мене старша, донечко. Зараз вони забирають у людей, люди плачуть слізьми, а прийде час ви будете плакати кров'ю. Це ж тільки початок». Зараз мені вже 79 роки, і я бачу, що татко був правий.

**Доленко Клавдія Митрофанівна,
1915 р.н., с. Костянтинівка,
у голод жила в с.Мордвинівка
Мелітопольського району.**

Можливо лише завдяки тому, що з семи чоловік, що жили у нашій хаті однією сім'єю, було троє дорослих та четверо дітей, голод лише трохи зачепив нас. До того ж мій брат Гі працював у колгоспі. Коли вже з березня 1933 року у колгоспі почали



На цвинтарі села Костинтинівка Мелітопольського району. 30 травня 1992 року на місці однієї з гальних ям було завершено спорудження кургану пам'яті односельцям-жертвам голодомору.

давати кукурудзяне борошно за робочу п'ятиденку, то я, наприклад, отримувала по 3 кілограми кукурудзяного борошна, а брат мій інколи приносив і до 10 кілограмів за п'ятиденку. З чотирьох дітей померла лише одна дитина.

Навпроти нашої хати жив мій двоюрідний брат, Корнієнко Олексій Михайлович. Аін помер з голоду, від роду йому було лише 16 років. Поряд з нами жила сім'я Зінченків, як у них померло з голоду троє дорослих вже людей.

**Натепенко Катерина Прокопівна,
1909 р.н., с. Вознесенка
Мелітопольського району.**



Два моїх брати — Федір та Петро померли ще у голодівку 1921 року, одному було 7, а другому — 8 років. тому на початку 30-х років я у батьків залишилася одна. Батько тоді працював у Мелітополі на м'ясокомбінаті, а мама — не працювала. Батько помер навесні 1933 року. Спочатку опухлий був, не ходив вже на роботу. Незадовго перед смертю почав просити маму, щоб вона дала йому хоч трохи молока пити. З величезними труднощами молоко для батька знайшли, але спробували дати батькові, то він уже не міг його пити. Так і не стало мого батька, Зінченко Івана Лук'яновича. Допомогав його ховати батьків брат. На сільському кладовищі, в одній з великих ям, ми поклали батька на дно. Труну у той час майже не робив ніхто, тому й ми з мамою взяли сніп соломи, розпотрошили його та й підклали під батькове тіло, зверху накрили рядном та якоюсь дошкою. Через кілька днів я прийшла на кладовище і побачила, що яма була вже закрита землею. Але неподалік від неї була вирита інша велика яма, ще зовсім пуста.

Після смерті батька мама пішла працювати до колгоспу. За роботу їм давали похльобку, а коли тарілку з тією похльобкою ставили на стіл, то було видно її дно — ось так годували колгоспників.

У голодівку ходили трусити і нас. У нас на грубій лежали сухарі, так і ті сухарі знайшли та й забрали. мама почала просити, щоб залишили дітям — не допомогло. Звичайно, ті наші останні сухарі пішли не в рахунок хлібозаготівель, а самим перверіючим.

У батькового брата не знайшли прихованого зерна та квасолі, (вони були заховані на дворі, під літньою піччю). Завдяки лише цьому сім'я й врятувалася. А якби розкрили гу яму, то невідомо чи вижили б.

**Зінченко Марія Іванівна, 1924 р. н.,
с. Вознесенка.**

Коли почалося об'єднання одноосібних селянських господарств у колективні, мій батько записався до колгоспу. Сім'я була велика, аж восьмеро дітей. Та не довго батько пробув у колгоспі, вирішив вийти з нього і знов вести своє господарство самостійно. За тими мірками, за якими оцінювали у ті часи селянські господарства, наше можна було віднести до середняцького. от і вийшло так, що під час голодування батькові доводили план виконання хлібозаготівель до двору. Хлібний податок наклали на нього кілька разів. Коли вже не було з чого здавати, то у нас почали забирати все з двору. Забрали навіть дрова, дошки, розламали та вивезли навіть половник. Під кінець забрали й корову-годувальницю. Сім'я наша почала голодувати. І от у березні 1933 року мій батько, Коробко Василь Мойсейович, поїхав на своїй підводі до Нововасилівки обмінювати деякі речі на продукти харчування. Довго нам довелось чекати батька. Пройшов уже час, коли він нам обіцяв повернутися. Не знали вже що й думати. А коли батько нарешті повернувся додому, то ми побачили, що прийшов він пішки, без підводи і коня, кульгаючи на ногу. Виявилось, що голова Нововасилівської сільської Ради забрав у батька і підводу, і коня.

У батька почалася гангрена і через кілька днів він помер. Мати поховала його на кладовищі. Викопала з величезними труднощами неглибокий, десь по коліно, ровик та у тому ровику і поховала батька.

Дво моїх брати, михайло та Іван, працювали тоді у Церабкопі, недалеко від Мелітополя. навесні 1933-го їм обом запропонували виступити до комсомольської організації. Обидва відмовилися. Через деякий час вони вимушені були залишити роботу. Повертались додому, у Вознесенку, голодні. Іван не витримав і, аби вгамувати голод, поїв трави-дурману, захворів і помер. Було йому 16 років. Ховали ми івана на

початку травня. Трохи пізніше, але теж десь у травні, померла і моя сестра Надія. Поховали ми їх, як і батька, у невеличких ровиках, бо копати нормальну могилу та ховати їх по-людськи, не було ніяких сил.

**Коробко Василь Мойсейович, 1930 р.н.
с. Вознесенка.**

Мій дядько, Афанасій Дмитрович Мещеряков, разом зі своєю сім'єю жив у селі Вознесенка Мелітопольського району. Коли розпочалася суцільна колективізація, він відмовився вступати до колгоспу і вирішив вести одноосібне господарство. Була в нього коняка та телятко, а ще була земля. Частина ділянки він зайняв під сад, а другу частину — під город. Дім він ще не побудував, бо тільки но розпочав самотійно господарювати.

Але вирішили у колгоспі, що Мещеряков — куркуль. І от у нього забрали спочатку коня, потім корову. Під зиму 1932-1933 року він залишився без всяких засобів до існування. Без усього з чого можна було б прогодувати свою велику сім'ю. Все що було з врожаю, поступово з'їли і почала сім'я вмирати. дядько на той час працював у Мелітополі у розсаднику, але від виснаження не міг ходити з міста у Вознесенку. А в цей час у Вознесенці вмирал майже цілими сім'ями.

У Мещерякових з 8 чоловік сім'ї живою залишилась лише Катерина Мещерякова. першою померла мати Афанасія Дмитровича. Це сталося десь на самому початку 1933 року. Потім стали вмирати діти. З дітей першою померла Клавдія (1924 року народження), потім — Григорій (1929 р.н.) за ним — Тетяна (1927 р.н.), а останнім, коли для годування немовляти не було у матері молока — помер Дмитро (1931 р.н.). Коли одне за одним вмирали діти, Катерина допомагала мамі, надії митрофанівні, ховати їх. Ховали не далеко від хати, у садочку. Через деякий час не стало і Надії Митрофанівни. Їй було всього 39 років. поховала вона своїх дітей, а потім і сама померла. Її не стало десь на Паску. Катерина зібралася та й пішла шукати батька у Мелітополь. Шукала-шукала і нарешті знайшла. Прийшли вони вдвох додому, а через кілька днів голодна смерть забрала і його. так залишилася з усієї сім'ї лише одна Катерина. У той час їй було всього 14 років.

**Максимичева (Мещерякова) Жанна Григорівна, 1936 р. н.,
м. Мелітополь.**

Батько мій працював на залізниці. Коли він влаштувався на роботу, то брали його як столяра, а потім вже вивчився він на помічника машиніста. Мама моя не працювала, була вдома з дітьми. Весь тягар забезпечення нашої сім'ї (а крім мене було ще двоє дітей та бабуся) ліг на батька.

Першим помер мій братик Василько. Це було десь у грудні 1932 року. Було йому всього 3 роки. Годувалися ми всі лише завдяки пайку, що одержував батько на себе та утрианців. батько помер 17 лютого 1933 року. За кілька днів до смерті він уже і на роботу перестав ходити, і підніматися з ліжка вже не міг. Тільки чути було, як весь час батько хрипів. Перед тим, як поступово стали вмирати члени нашої родини, до нас не раз приходила «мітла». У складі тієї «мітли» було троє людей. і було так прикро, що то були не якісь там «варяги», чужі, а наші ж, семенівські активісти.

Голоду у нас на той час майже не було, а те що поприпасали з літа та з осені, закінчувалося. А головне, що багато чого в нас просто забрали. Почала й ходити по чужих дворах у пошуках їжі. Коли помер батько, то днів до два він пролежав у хаті. Дві незнайомі мені жінки принесли нам трохи бурякового варева-баланди. У пам'ять чомусь врізався колір того варева: червоним-червоним він мені запам'ятався. Проте,

хоч і важко було назвати їжею ту водичку, мені навіть вона здалася дуже смачною. Я сиділа з сестричкою Оленкою на скрині. батько лежав неподалік. Одягнений він був у синю сорочку з невеличкими жовтими гудзиками розміром з копійчину.

Ховати батька допоміг нам дядько Олексій. Він же зробив і труну, але чомусь помилився в розмірах і труна виявилася малою. На дворі у день похорону йшов сильний сніг, стояв мороз. Одразу не збагнувши дитячим розумом, що ж трапилось з батьком, я взяла та й почала гукати його до столу теж їсти бкряки. Мені здавалося, що батько просто спить тихенько і навіть не хрипить вже. Вхопила я його за руку, тягнучи до столу, а жінки руки мої відсунули. Потім всі дорослі вийшли з хати, а я залишилася. Сиділа біля груби та дивилася на двері, за якими щойно зникли люди. В одну мить ніби блискавкою у голові моїй пронеслася думка, до свідомості нарешті дійшло, що я ж вже ніколи не побачу свого батька, що його ж мертвого винесли з хати та повезли на цвинтар закопувати у яму. Скочила я і босоніж, у чому була, майже роздягнена, побігла. Піднялася на гору і лише біля самої сільради мене хтось з дорослих зупинив та приніс додому. Лише влітку того року я пішла на кладовище подивитися на яму, у яку закопали мого батька.

Прошло не так багато часу, як поховали батька, десь у середині березня, померла бабуся. скільки вже вона лежала у хаті, не знаю. Чомусь довго ніхто до нас не приходив з колгоспу. Нарешті приїхали. Бабуся ж лежала у хаті, у невеличкій кімнатці, на дерев'яній лаві. Не забрали бабусю ховати, а лише взяли її та й посадовили, вірніше притулили до самісінького вікна. Мені ж сказали, що ховати зараз нікому, а біля вікна холодно. Так і знаходилася деякий час у тій кімнатці бабуся. Я ж боялася навіть близько підходити до тієї кімнати. Але не менш страшним для мене було й те, що коли я ходила на вулицю, а потім поверталася додому, то мені кожного разу здавалося, що бабуся наша сидить біля віконечка та дивиться ніби-то мені у вічі. Так мені годі моторошно ставало! А вона ж така вже висохла якась була, худа, як гінь. Через якийсь час поховали.

Я все продовжувала ходити по чужих дворах та городах, шукала випадкової їжі. Заходжу, бувало, у перший-ліпший двір і прямую до хати. Перевіряю перш за все кухню, чи є там що-небудь з їжі чи ні. Заглядала всюди. У багатьох хатах людей не було.

Навесні, як тільки почала з'являтися перша трава, стало легше. Почали копати ту раву та їсти її. Мама з сестричкою лежали весь час в хаті, опухлі, нікуди не виходили, такі вже знесилені були. Доводилося мені їсти гледючу. У наших сусідів Яременків біля самого двору росла велика гледюча. Підходила я до неї піднімала голову угору, все придивлялася, як дістати. А як було мені дістати? В основному здобиччю було лише те, що падало з дерева. Часто також ходила я до нашої річки Молочної. Вона ж у нас неширока, деякі береги піщані. Так от, приходила я на якийсь бережок, шукала там різні черепашки. Тільки-но знаходила, одразу ж їх їла.

Мама так і лежала в хаті. Одного разу до нас прийшов якийсь чоловік і запропонував їй піти працювати до теплиць. За виконання тієї роботи обіцяли годувати. На щастя, робота знаходилася зовсім поряд з нашою хатою. З величезними труднощами мамі вдалося піднятися і вже наступного дня вона пішла працювати. На дворі був уже травень, стало майже тепло. Почали ми варити лободу. Прямо серед двору я гріла кизяками у невеличкому казаночку воду, лелала у нього лободу та варила її.

Тоді ж, у травні, померла моя сестричка Оленочка. Залишилися з усієї нашої сім'ї лише вдвох ми з мамою. Нам було так страшно!

З тих часів пройшло вже багато десятиліть, але й сьогодні, коли у мене з'являються якісь зайві (умовно) гроші, то я одразу ж намагаюся на них купити харчів про

запас. Намагаюся, щоб той запас був хоча б на рік. Нехай навіть за своїми смаковими якостями продукти стануть гішими, але запас такий повинен бути і весь час поповнюватися. Якщо я побачу десь кинути кимось шкуринку хліба, я її обов'язково підніму. Пам'ятаю про той голод. Ця звичка збереглася у мене на все життя.

**Безкоровайна (Єфімова) Ганна Іванівна, 1924 р.н.,
м. Мелітополь у голод жила
в с. Семенівка Мелітопольського району.**

У мене батько помер з голоду та дві сестри. Одна була на два роки старша за мене, а іншої було 5 років. Ми їх поховали, хоч які там були похорони, адже нас було ще троє у матері і всі були опухлі. Мати потроху рухалась, ходила у колгосп на роботу, хоч сама теж була опухла, навіть вода з ніг у неї текла.

У колгоспі за роботу їй давали десь по 500 грамів отрубей на тиждень, так вона ті грами розподіляла на тиждень. Ми рвали по 6 відер лободи та варили її, а потім ще додавали пучку отрубей і все це розподіляючи на 7 осіб. Потім померла молодша моя сестричка. Я зі старшою сестрою виривала лободу на вечерю до того часу, як приходила мати з роботи. Батько вже лежав, не піднімався, а ми з Катєю ходили по лободу. Там, у лободі, Катерина й померла.

На нашому городі було засіяно жито, воно вже було наполовину визріле. Я зірвала кілька колосків та віднесла їх батькові. Подивився батько і сказав, як тільки повністю визріє жито та його можна буде у ступці товкти та готувати смачні коржики, — от тоді ми заживемо! Але батько мій до того часу так і не дожив. У колгоспі здохла коняка і мати принесла додому трохи м'яса з неї. Батько з голоду не міг діждатися поки те м'ясо повністю звариться, наївся сирого м'яса, захворів на дизентерію. Так він і помер. Залишилися ми з мамою втрьох. Чудом вжили, діждалися — таки зрілого жита і вже тоді стали варити і галушки, і коржики.

Батька мого звали афанасій Кузьмич Пеліхов, а сестричок звали Катерина та Галина. Багато ще чого можна було б описувати та розповідати. І про те, як ходили ми, діти, жебракувати, як проїли весь одяг та майже все, що було в хаті з речей, все вимунені були віддавати людям, щоб гільки вижити.

Чому так сталося, я й сама не можу уявити. Адже 1932-й рік був врожайний, але влада не дивлячись на те, чи є діти у сім'ях, чи ні, забирала все зерно, забрала коро-ву і навіть всі крупи, все, що було у глечиках і те забирали. Прошу пробачення за те, що я малограмотна, та як могла, так і розповіла.

**Масленікова Марія афанасіївна, 1924 р.н.,
село Новобогданівка Мелітопольського району.**

Ми переїхали на постійне місцепроживання до Мелітополя ще у 1905 році. І з того часу, за виключенням кількох років, я живу у цьому місті

На початку 30-х років я працювала начальником відділу кадрів артілі «Металлооб'єднання». Моїм безпосереднім обов'язком було направляти людей, котрі влаштовувалися на роботу до нашої артілі, на медичний огляд. Медичну довідку і обстеження треба було проходити у міській лікарні. Починаючи з осені 1932 року, а особливо взимку та навесні 1933-го, все частіше ті, хто приходив влаштовуватися на роботу, приносили довідку в одному з кутків якої стояв напис: «безбілкові набряки». Однак, не дивлячись на ті записи, я все-таки направляла таких людей на робочі місця до цехів артілі. Далі порядок було встановлено такий. Необхідно було звернутися безпосередньо до начальника того чи іншого цеху. І от тут доля тих нещасних складалася по-різному. Адже начальниками цехів були різні люди. Добрим словом хоча зга-

дати двох начальників цехів, євреїв — Шера Павла Володимировича (начальник механічного цеху) та Гореліка Абрама (начальника цеху литва). Саме вони приймали до своїх цехів тих, у кого в медичних довідках була та позначка. Через кілька днів, як правило, такі робітники потрапляли до лікарень, але їх сім'ї мали можливість одержувати хліб по картках. Це була можливість вижити.

Були й інші начальники. Такі як Ананьєв та Калінін (їх імен я вже не пам'ятаю), так от вони не приймали тих нещасних на роботу, посилаючись на висновки лікарів про стан їх здоров'я, прирікаючи своєю відмовою їх на голодну смерть.

Не можу також не розповісти про один випадок, що став своєрідним поштовхом для мене, для моїх рішень приймати все ж на роботу людей з тими медичними довідками. Одного разу коли я йшла вранці на роботу, то побачила як по вулиці Дзержинського, поряд зовсім зі школою №4, рухалася розвозка (віз — В.Т.), на якій, як спочатку мені здалося, лежали дрова... Однак, коли я підійшла ближче, то побачила, що то були не дрова, а щільно укладені один до одного трупи мертвих людей. Трохи проїхавши, розвозка зупинилася ненадовго біля огорожі, і я побачила як двоє чоловіків підняли з землі людину, взяли її за руки та ноги і кинули на розвозку. Так я вперше побачила як підбирають мертвих від голоду людей на вулицях Мелітополя. Саме після цього випадку, кожного разу, коли до мене приходили люди з проханням прийняти їх на роботу, я пригадувала ту страхітливую картину. Намагалася зробити все від мене залежне, щоб тих людей прийняли на роботу, адже кожен з них міг би через якийсь час стати черговим об'єктом якоїсь розвозки.

Доводилося мені не раз сперечатися з начальниками наших цехів. Були й такі, що казали: «Вони вже й так ледве ходять, а ти їх все направляєш та направляєш до цехів». У більшості випадків серед тих, хто просився на роботу до нашої артілі у ті місяці, були селяни з навколишніх сіл. Таким чином у місті вони намагалися врятуватися від голодної смерті.

Пройшло вже багато років після того голоду. І от одного разу на центральному колгоспному ринку нашого міста мене зупинила незнайома жінка. Я сказала тій жіноці, що не пригадую, що б була з нею знайома. На це жінка запитала у мене, де і ким я працювала на початку 30-х років. Почувши мою відповідь, жінка почала мені дякувати, бо виявилось, що вона була однією з тих, хто врятувався у голод, працюючи у нашій артілі. Прізвища тієї жінки я так і не пригадала. Для мене важливо те, що вдалося таки врятувати від голодної смерті людей. Зараз мені вже за 90 років, за своє довге життя я бачила багато, але голод 30-х років — це величезна трагедія українського народу.

**Болтова Наталя Тихонівна, 1902 р.н.,
м. Мелітополь.**

Десь з осені 1932 року на кладовище, від якого ми у той час недалеко жили, почали привозити людей, які померли від голоду. Везли їх на возах з різних місць, в тому числі і з залізничної станції Мелітополя. На самій станції люди часто вмирили недалеко від лазні (там було тепло і можна було хоч трохи зігрітись).

Одного разу прийшов мій батько з роботи, а додому він кожного дня повертався дорогою повз кладовища, обхопив обома руками свою голову, трохи помовчав, ніби вагаючись у тому, чи розказувати нам, чи ні, а потім розповів нам про таке, що й досі я здригався від спогадів про ту розповідь. Батькові довелося стати свідком у той вечір, як зграя здичавілих собак розгрібала на кладовищі ще свіжі могили. У одній з них вони знайшли та витягли на поверхню якусь жінку. Собаки тягли з неї кишки! Але найжахливішим було те, що жінка та була ще жива! Очі її були широко відкриті,

вона ще навіть дихала, а собаки тягли з неї, ще живої, кишки! Так що було тоді й таке, коли закопували ще живих людей. Адже люди настільки були виснажені від голоду, що їх іноді можна було прийняти за мертвих. Як тоді ховали? Окремі могили не всі могли зробити. Копали великий рів і в нього кидали людей, потім присипали трохи землею, а далі знов небіжчиків...

У наших сусідів не було своїх дітей. Так от, одного разу сусідка йшла повз залізничний вокзал і побачила маленьку дівчинку, що сиділа й гірко плакала. Сусідка поцікавилася у дівчинки чому вона так плаче. У відповідь почула розповідь про те, що поки вона ходила просити у людей хоч що-небудь їстівне для своєї вкрай знесиленої від голоду мами, то мати була вже мертва. Розповідала дівчинка й про те, що у Мелітополі вони з матір'ю з'явилися тому, що батько помер від голоду, і вони з матір'ю вирішили покинути рідний дім та поїхати до своїх родичів у Полтаву. Взяла наша сусідка ту дівчинку до себе, оформила на неї відповідні документи та виховувала як рідну доньку.

У голод люди вмирали якось раптово. Одного разу я пішла провідати свою сестру. Попереду мене йшов по дорозі хлопчина років дев'яти. Підійшов той хлопчик до водопровідного крану, який знаходився саме біля міської електростанції. Можливо йому захотілося водички попити, але раптом впав. Я підійшла до нього, підтягла поближче до паркану. Хлопчик залишився сидіти, а я пішла далі своєю дорогою. Коли вже поверталася від сестри додому, то побачила, що той хлопчик, вже мертвий, так і сидить на тому ж самому місці, де я його залишила.

Ті, хто працював на виробництві одержували по картках хліб,моєму, по 300 чи 400 грамів на одну особу. Сестра ж моя з чотирма дітьми не працювала, тому, звичайно, не мала можливості одержувати той пайок. ми з нею ділились тим, що одержували як працюючі. Ділили на всіх і виходило на кожного менше, ніж по сто грамів на добу. Коли я йшла на роботу, то голова у мене паморочилася від нездужання. На роботі нам інколи давали ще додатково невеличкі шматочки макухи, вагою десь грамів по сто. Купували ми також, не часто, склянку кукурудзи, малолі її, засипали потім те борошно водою, десь з пів-відра, та додавали ще до того варева шматочок сала. От така була похльобка.

У голод у Мелітополі працювали магазини, які називалися Торгсини. У тих магазинах можна було обміняти речі на продукти харчування або одержати гроші за здані ювелірні вироби. що містили в собі дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння. Коли у нас вдома вже не було що їсти, батько сказав мені, щоб я понесла до Торгсину золотий ланцюжок від кишенькового годинника (на той час самого годинника, його подарували ще задовго до революції 1917 року батькові його товариші по службі на честь мого народження, вже не було). До крамниці ми з батьком прийшли разом, вірніше підійшли, бо всередину батько відмовився заходити і залишився чекати мене на вулиці. Спочатку мені запропонували гроші в обмін на здане золото, але я сказала, що мені потрібно на вартість половини ланцюжка дати продуктів харчування. Дали мені, як зараз пам'ятаю, пуд манної крупи, локшини, олії та інших продуктів. Коли ми все це багатство у великих та маленьких вузляках навантажили на невеличкий візок та рушили, батько дорогою додому все переживав за те, щоб нас ніхто не обікрав, щоб не напали якісь злодії. Хвилювання батька було не безпідставне, адже тоді у місті були непоодинокі випадки вбивств та крадіжок на ґрунті голоду. Я сама бачила кілька фотографій, що були вивішені у місті. На тих фотографіях було зображено членів однієї мелітопольської сім'ї (двох дорослих та чотирьох дітей), яких вбили злодії у їхньому домі. Під тими фотографіями було зроблено такий підпис: «За пуд пшениці».

**Ромашіна Лідія Сергіївна, 1905 року народження,
м. Мелітополь.**

Не дивлячись на те, що під час голоду 1933 року мені було лише 10 років, я добре запам'ятала, як до нашої хати приходили спеціальні бригади комсомольців-активістів по хлібозаготівлях. Вони забирали наш останній хліб. Навіть печений хліб, який мама сама випікала, і той забрали. Якось вночі батько з братами насипали в невелике дерев'яне барильце зерно та накрили його зверху уцраєм. Заховали у такий спосіб. Але коли прийшла бригада, то вони почали ходити по всьому двору та штрикали палицею з металевим наконечником і врешті-решт надибали на те барильце. Потім примусили моїх братів розібрати повністю ту схованку і забрали наш останній хліб.

Мама моя вже лежала хвора, зовсім знесилена від голоду. Ми вирішили підкласти під неї кілограми три борошна. Але коли знов прийшли з обшуком комсомольці, то їм ніби хтось пальцем показав, вони підняли з ліжка хвору маму та забрали те борошно. На віконці стояв зіпсований дерев'яний годинник. Так брати мої насипали у нього трошки пшенички, а зверху прикрили книжками, сподівалися хоч там не знайдуть. Та де там! Хтось з тих комсомольців підійшов до тієї схованки і все забрав. На грубі висіла у нас білизна, під якою ми зробили ще одну невеличку схованку і поклали торбинку з зерном. Але й там знайшли і забрали.

У нашій сім'ї я була найменша з шістьох дітей. Мама попросила мого хрещеного батька взяти мене до себе та врятувати від голодної смерті. Так і вийшло, що саме мій хрещений батько, тимофій Павлович Бондаренко, врятував мене від голодної смерті.

Під час голодівки померла вся моя сім'я. Після смерті батька мати залишилася з шістьома дітьми. лягали спати шестеро, а вранці піднімалися лише четверо. Двоє вмирало. На наступний день, померла мама, а через тиждень залишився лише брат та сестра. Вони так і померли разом, обійнявшись. Я якраз пішла у той день їх провідати, понесла відвар з акації, лушпиння картоплі та ще щось. Думала дати їм хоч таке поїсти. Стукала я, стукала у двері, ніхто не відгукувався. Тоді я вирішила через невеликий отвір у дверях просунути руку, дотягтися паличкою до гачка і відчинити. Так і зробила. Увійшла нарешті в дім, а там... мертві лежать обоє. А коли ще була жива моя мама, одного з моїх братів, Івана, найняв на роботу якийсь чоловік. Ми так усі зраділи, адже це була можливість вижити, бо той чоловік зобов'язувався годувати Івана. Пішов мій брат. Чекали-чекали ми його кілька днів, не знали вже що й думати. Та нарешті прийшли якісь люди і розповіли, що бачили недалеко від Мелітополя, у степу, тіло мертвого хлопчика-підлітка. Гави шматували його тіло. Це був мій брат.

Незадовго до загибелі моєї родини, брати ходили ловити по вулицях кішок та собак. Піймають, вб'ють, обдеруть їх та приносять додому. Вдома мама варила їх, а потім кожному давала по невеличкому шматочку. Ми просили у неї ще їсти, але вона казала, що треба ще залишити трохи на завтра. На вулицях не видно було тоді ні кішок, ні собак.

Ховали померлих тоді на возику з двома дошками. Той возик виділяв колгосп. Небіжчиків клали на голі дошки, а зверху накривали якоюсь рядничкою і везли на кладовище. Знесилені від голоду люди не завжди могли копати глибокі ями. Іноді навіть не повністю засипали ті ями землею, ось чому інколи чи то частину одягу небіжчика можна було побачити на могилі, чи то ногу чиюсь.

**Власенко Наталія Олексіївна, 1923 р.н.,
м. Мелітополь, у голод жила
у с. Піщане, що зараз увійшло до меж міста Мелітополя.**

Мені хочеться навести відомості про моїх родичів, що стали жертвами голодомору 1932-1933 років в Україні.

Дідусь мій Кірсанов Федір Іванович, 1886 року народження, працював робітником, помер від голоду 23 лютого 1933 року.

Його діти:

1. Кірсанова Катерина Федорівна, померла від голоду у 1932 році.
2. Кірсанова Марія Федорівна, померла від голоду у 1932 році.
3. Кірсанов Олексій Федорович, помер від голоду у 1933 році.

Я народилася, коли вже мого дідуся не було, але я добре запам'ятала розповіді моєї бабусі про той голод. Бабуся ж розповідала, що їсти зовсім не було чого, влітку збирали траву, листя, все це бабуся розпарювала, додавала трохи тирси, клею та потім все це їли. А взимку всього цього вже не було. Бабуся ламала гілки з дерев та кип'ятила їх для того, щоб продовжити хоч якось життя цим напоєм.

Дідусь спочатку опух від голоду, у нього потріскалася шкіра на ногах. Бабуся вже нічим не могла допомогти йому та дітям своїм, що вмирали один за одним у неї на руках. Та все ж вона, мій батько та тітка вижили якимось чудом.

Грабовець Олександра Петрівна, 1940 р.н., м. Мелітополь.

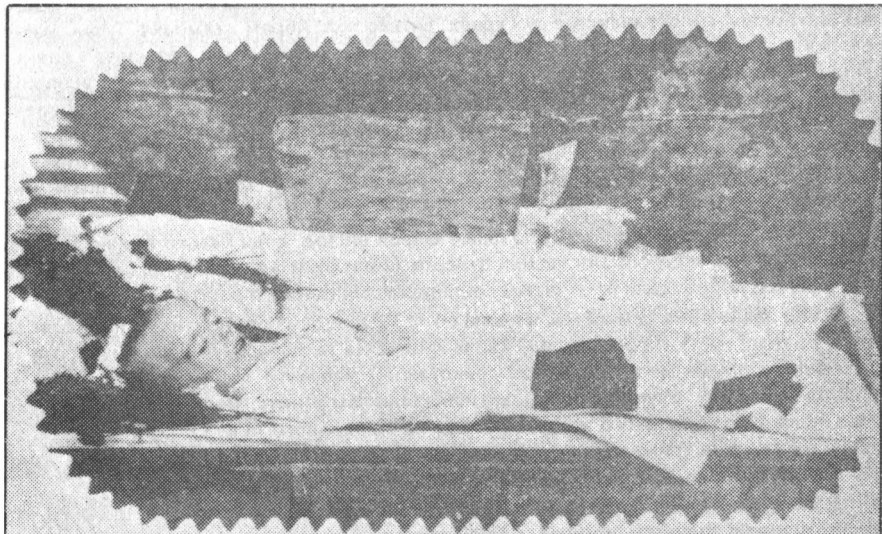
До кінця 20-х років ми жили у селі Охрімівка Якимівського району. У 1929 році батько мій був заарештований та засуджений до виправно-трудових робіт на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу. Нас з мамою, Мотрею Зарарівною Кириченко, вигнали з хати, і ми вимушені були поїхати з рідного села. Крім мене, на маминих руках було ще троє дітей — Оля — 1919 року народження, Павло — 1924 року та найменший — Микола — 1929 року. Вивезла нас усіх мама до Мелітополя. Влаштувалися ми жити на квартиру до якогось чоловіка. Мешкали у напівпідвальному приміщенні, а сам будинок знаходився по вулиці Кірова.

Щоб Самій, без чоловіка, прогодувати чотирьох дітей, мама вимушена була влаштуватися на роботу одразу у кількох місцях. Але й це не допомогло у голод врятувати мого наймолодшого братика, Миколу. Ховали ми його на кладовищі, яке знаходилося по вулиці Піонерській. По дорозі на кладовище проїжджали повз базар у нижній частині міста. Там зупинилися ненадовго і зробили декілька фотографій. На одній з них було зфотографовано труну з Миколою, а на іншій — ми стоїмо всією сім'єю на колінах біля труни.

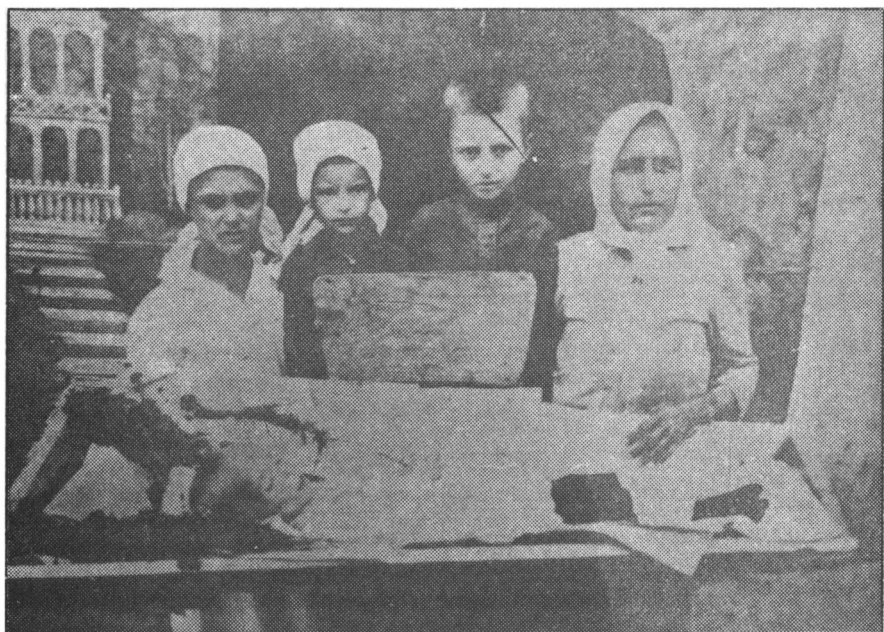
На кладовищі якісь незнайомі нам дві жінки (виявилось під час розмови з ними, що вони були сестрами) ховали у той же час свою маму. На щастя, нам вдалося домовитися з ними про те, щоб у ту ж саму яму, де вони ховали свою маму, опустити труну з нашим Миколою.

До Великої Вітчизняної війни всі в нашій сім'ї добре пам'ятали те місце, ту могилку, де поховано Миколку, потім її сліди загубилися. Через якийсь час після смерті мого брата мама поїхала до татка на побачення і взяла з собою ті дві фотографії, щоб він пересвідчився у смерті свого маленького сина. Десь у 1935 році батько повернувся додому і після цього нам стало легше жити.

Кириченко (Задоя) Лідія Володимирівна, 1926 р.н.



Микола Кириченко. Помер у голодівку 1933 року. м.Мелітополь.



Мотря Захарівна Кириченко з дітьми біля труни найменшого члена сім'ї — 4-х річного Миколи. м. Мелітополь, 1933 рік.

Доля закинула нашу сім'ю до Мелітополя ще в часи громадянської війни. Тікаючи від махновців, ми оселилися у цих краях. Батько мій, Абрам хаймович Лубан, маючи велику сім'ю (на кінець 20-х років у нього було восьмеро дітей) працював і вдень, і вночі. Спочатку він працював у «шкірсиндикаті», а потім довгий час візником-індивідуалом. У ті часи іншого виду транспорту у Мелітополі не було, і от він перевозив бажаних від залізничного вокзалу до центру міста. Робота була у нього в основному в нічний та вечірній час, а коли вранці батько приїздив додому, то мама завжди готувала йому кисляк, він пив його та лягав трохи відпочивати, а погім знов йшов на роботу.

Під час голодівки мені чомусь запам'ятався епізод, коли батько приніс звідкись два невеличких мішечки зіпсованих цукерок (вони були з хробаками), і ми, діти, до того сиділи й перебирали їх — частину відібрали собі поїсти, а решту — для коней.

Після закінчення семирічки, я пішла до ФЗУ заводу «Победа», навчатися доводилося у центрі міста, на розі вулиць Карла Лібкнехта та вулиці Леніна (де навпроти теперішніх корпусів мелітопольської трикотажної фабрики). Ось чому ходити на навчання мені було зручно дорогою, що йшла біля пам'ятника Леніну. Одного разу, коли я йшла якраз біля цього місця, то побачила старенького та дуже худого дідуса, що сидів на землі та тримав біля рота невеличкий шматочок хліба. Повертаючись додому тим же шляхом, я побачила що той дідусь лежить вже мертвий.

Взимку та навесні 1933 року батько часто розповідав нам про те, що його та й інших візників залучали, вірніше, мобілізували у нічний час для збирання та перевезення трупів померлих від голоду людей.

**Лубан Людмила Абрамівна, 1918 р. н.,
зараз проживає у м. Києві.**

Народився я у Мелітополі. Разом з мамою ми жили по вулиці Петровського, у будинку №22. Весною 1933 року я йшов у центр і біля дудинків по вулиці Петровського (чи то №14 чи №16) я побачив якусь брчку, а у ній було кілька трупів померлих від голоду людей. Поки я дивився на тих бідолаг, з дворів принесли ще одного померлого. Принесли його чотири чоловіки на простирадлі та й кинули у брчку. Не знаю, правда, чи та брчка була приватна, чи з комуногоспу.

Тоді ж доводилося бачити у нас на базарі (і зимою, і влітку) як опухлі люди хапали будь-яку їжу і одразу ж її з'їдали. Часто-густо таких голодних не просто відштовхували, а навіть били.

У Мелітополі є міськлікарня. Вона раніше називалася земська (зараз ім. Леніна, №1). Так от, у тій лікарні була капличка, до неї і звозили померлих від голоду. Мені одного разу треба було скоротити шлях, і я вирішив піти навпростець, через територію лікарні. Зупинився я біля каплички, а у ній було трупів здавалося майже до самої стелі. Мені вдалося подивитися всередину каплички крізь віконце. Людей тих збирали по вулицях міста, по дворах. Там були люди різного віку і статі — діти, жінки, чоловіки, всі були без одягу. Серед людей ходили розмови про те що більшість з тих померлих були з сіл.

У мене 18 грудня 1932 року помер батько. Не від голоду, від хвороби. Поховали його на кладовищі по вулиці Піонерській. Через якийсь час (це вже було у 1933 році) ми з мамою пішли провідати батькову могилу. На кладовищі ми побачили кілька могил з яких виглядали руки та ноги людей. Ті руки та ноги були обгризані. Там же ми бачили як собака гриз людські кінцівки. Ховали людей нашвидкоруч.

**Єршов Анатолій Іванович, 1912 р. н.,
м. Мелітополь.**

Моя мама, Коваленко Клавдія Григорівна, у 1933 році з старшою дочкою жила в селі Покровка нині Сірогозького району Херсонської області у своїх батьків, що мали шестеро дітей. Сім'я Водягіних вижила в ті роки тільки дякуючи дідусеві — Ковалеві, який щодня мав хоч мізерний заробіток, та маминому «атестату» (батько мій служив у армії, а сім'ї йшов «атестат», тобто пенсія).

В селі Покровці голод почався з кінця травня, коли сухої випалили всю траву. Не було вже ні білинки, яку можна було б зварити. Дідусь з жахом розповідав вдома, як його мало не «пригостили» вареною котятиною та все наказував дітям, щоб ділились останньою крихтою. Не було вже в селі горобців, ворон, щурів, собак — все було з'їдено.

Мама моя працювала в дитсадку і одного разу голова сільради наказав працівникам дитсадку забрати малих діток із сім'ї П. (прізвище я вже забула, а пам'ятаю лише першу літеру), бо там, як виявилось, збожеволіла мати. Коли мама прийшла на подвір'я П., вона побачила, що господарку хати уже кудись забрали, а залишених двох діток мама взяла на руки і віднесла до дитсадка. По дорозі двохрічна дівчинка сказала мамі: «А ми вчора їли Оленчину печіточку, така добра, така смачна!». Мама мало не зомліла. Вона знала старшу дівчинку, про яку казало маля. Пізніше сусіди бачили в казанку у хаті П. якийсь вариво з кісточками.

Про це у селі було заборонено говорити, всі давали підписку про те, що нікому про це не скажуть.

Багато пізніше, коли я читала в «самвидаві» «жизнь... Івана Васильевича В.Гроссмана», я поділилася з мамою деякими епізодами. Вона підтвердила, що поїзди в той страшний час пролітали через всі населені пункти з обов'язково заштореними вікнами. Чому так було, вона тоді не знала. Дізналась про це тільки перед смертю, коли я їх розповіла деякі епізоди з книги Гроссмана.

**Бойко Тамара Володимирівна, 1935 р. н.,
зараз проживає у м. Мелітополі,
вчителька української мови та літератури.**

Хоч була я тоді ще дівчинкою, але знаю, що з нашої сім'ї за п'ять місяців померло п'ять осіб. Не стало мами, двох моїх братиків та двох сестричок. А взагалі з нашого села дуже багато людей померло. Тільки з дев'яти дворів навколо нас померло 36 осіб. Опухлими були і батько, брат, сестра та я. Пам'ятаю гакож, як вже весною 1933-го возив колгосп засівну кукурудзу, а якщо нам, дітякам, вдавалося знаходити на дорозі хоч би одне зернятко, то ми його там же на місці і з'їдали. Їли також і сирий буряк. За цілий день я інколи з'їдала лише одну цибулинку з сіллю. Обмінювали одяг на насіння і в такому випадку їли ми те насіння і в такому випадку їли ми те насіння цілий день. Збирали щавель, пекли його на вогні та їли. Але це вже було навесні. А взимку — важко й згадувати, такий страхітливий голод був. Мертвих збирали на бричку, складали як колоди по 15-20 чоловік. Ховали людей без домовин. Навіть роздягали мертвих, закопуючи багато людей в одну загальну яму.

**Юхименко Марія Володимирівна, 1921 р. н.,
село Гирсівка Приазовського району.**

У серпні 1932 року до нашого двору прийшли якісь незнайомі люди. Старший з них зайшов до хати і сказав батькові: «Здавай надлишки зерна! «На це батько відповів: «Хліба нема, а те що є, так у мене п'ятеро дітей, а з шостим жінка ходить». Почувши таку відповідь, старший кинув: «У такому випадку ми заберемо і хліб, і тебе самого!». Як сказали, так і зробили. Забрали у нас близько двох з половиною цент-

нерів хліба та повели з собою батька. Вранці ці наступного дня батька повезли у Мелітополь до в'язниці, а звідти забрали на 10 років заслання.

Залишились ми самі. Мені, найстаршому в сім'ї, було лише 13 років, а найменшій моїй сестричці — 2 роки. Мати була вагітна. Ось так, миттю, не стало нашого батька-годувальника і ні крихітки хліба в холодній хаті. Почали ми з братом блукати по чужих городах: де картопельку знайдемо, де капустинку яку, де бурячинку. А таких як ми було багато. Зимою стало ще гірше — холодно та голодно. Почала наша сім'я виживати. Мама почала ходити по чужих людях обмінювати речі на продукти, а ми на завод ходили — просили макуху. Приносили ми ту макуху додому і мама до неї домішувала буряки і виходило щось на зразок коржиків. У ті часи, нам, дітям, ця їжа здавалася такою смачною. Але їсти нам хотілося весь час, нам було все мало та мало. Навесні, від виснаження, померла сестричка. Ми з мамою загорнули її в якийсь ганчір'я та віднесли на цвинтар. Там ми викопали неглибоку ямку, адже на більшу вже не було ніяких сил, та й закопали дівчинку.

Залишилось нас четверо хлопців. Почали й ми опухати від голоду. Через якийсь час мама народила дівчинку. дитина одразу ж і померла. Її ми теж поховали. Зовсім знесилена мама, хвора вже, знаходила в собі ще якісь сили, щоб ходити на роботу до колгоспу та ризикуючи кожного разу бути засудженою, приносила додому для дітей у кишенях трохи зерна або насіння. Як тільки пішла зелена трава, стало нам набагато легше, бо мама збирала її та варила.

Степанов Іван Якович, с.Нововасилівка Приазовського району.

Жили ми у селі Степанівка, що знаходиться на самому березі Азовського моря. Як і в інших селах України, вже з осені почали забирати у селян в рахунок виконання хлібозаготівельних планів зерно. У Степанівці деякі люди йшли на хитрощі, аби приховати трохи зерна. Робили невеличкі схованці під самісінькими підвіконнями. Але не допомагали ті схованки, адже досить було знайти таку схованку у одного хазяяна, то потім вже перевіряли ті «таємні» місця у кожній хаті.

У нашій хаті стояла в одній з кімнат дерев'яна скриня з кількома шухлядами. У нижню з тих шухлядок я й заховала невеличкий мішечок з пшеницею. Та не минула нашого двору «мітла» — прийшли, перевернули в хаті все, знайшли таки, кляті, нашу схованку та й позабирали все чисто. Серед тих хто приходив тоді до нас з «мітлою» був і мій двоюрідний брат. Саме він підійшов до тієї скрині, спробував навіть спочатку підняти її, а вже потім запитав мене: «А чого то скриня така важка, адже у ній повинен бути лише одяг, хіба він вже такий важкий?». Через кілька хвилин моя «таємниця» була розкрита.

Не залишилось у нас майже нічого їсти. Почали вимочувати рап, потім сушили його та терли шлясками, а з одержаної суміші робили щось на зразок коржів і пекли їх. І хоч ті коржі гіркі були, все ж доводилося терпіти. Їжа було дуже погана.

Був у нашому селі млин, що вже горів колись. Біля нього стояла пуста землянка. У ту землянку почали звозити з усього села померлих від голоду людей. Хто вмирав, того і везли. Я ще дівчинкою була, можливо тому мені так запам'яталося, коли одного разу повезли повз мене до тієї землянки хлопчика, якого я добре знала. Він був за життя такий хороший! А як везли його, мертвого, то ноги його звисали та тяглися по самій землі. За зиму повну землянку навезли людей. А люди все вмирали та вмирали. І весною. Дітей особливо багато померло тоді та старих людей. Молодь, так га хоч втікала з села. Не дай Боже, що робилося!

Сидимо ми вдома, нема вже ні хліба, ну нічогосінько. Добре, що хоч брат мій виходив у море, він приносив нам інколи хоч рибинку якусь. У мого чоловіка, незадовго до того, як ми з ним одружилися, померла баба та двоє братів від голоду.

На нашій вулиці жила одна сім'я. Було у них двоє дітей. Обидві дівчинки. Одна вже старшенька була, а друга дівчинка ще зовсім маленька. Одного разу я зайшла до тих людей і запитала: «А де ж Ваша маленька донечка?». У відповідь почула, що дівчинка померла і її вже поховали. Ну що ж робити, поспівчувала я тим людям та й пішла собі. А через деякий час дізналася від людей про таке, що й досі страшно згадувати. Сусідка тих людей пішла шукати чи свою качку чи курку, що десь поділася. Шукала-шукала та й зайшла про всяк випадок й у сусідський двір. І треба ж було такому трапитися, що вона зазирнула у бочку, що стояла біля сараю. А у бочці... лежала голівка тієї маленької дівчинки; яку ніби-то батьки вже поховали. Так з'ясувалося цілком випадково, що дівчинку ту ніхто і не збирався ховати, її з'їли самі батьки.

Весною з землянки біля млина почали вивозити мерців та ховати їх на кладовищі.

**Гладка Ганна Мусіївна, 1915 р. н.,
село Костинтинівка, у голод жила в Степанівці.**

Мені аж страшно як згадаю!

Далекий 1933-й рік, рік голодомору. Це був справжній штучний голодомор. Пам'ятаю, як прийшли до нас (а жили ми то в с.Олександрівці Приазовського району Запорізької області) один чоловік і дві жінки. Чоловіка я не пам'ятаю, а з жінок була дуже активна Ткаченко Соломія і ще якась Горпина (не пам'ятаю її прізвища). Біля воріт стояла підвода, а ця трійка нишпорила скрізь. Шукали вони у нас все, що можна було людині їсти. Запам'яталося мені, що вони знайшли в миснику (невеличка шафа) у баночках півлітрових пшоно і ще якусь крупу. Забрали все чисто, до однієї зернинки. Вони пішли, а у нас навіть на завтра нічого було їсти. Молока навіть не було, бо корову забрали в колгосп. Почалося у нас голодне життя. Батько сушив бадилля з кукурудзи, ми товкли його в ступці й пекли з нього коржики. Батько мій — Останній Іван Антонович, мама — Степаніда Архипівна. У батьків було троє дітей — всі три дівчинки. Я була найстарша, а ще були у мене сестрички — Анюта та Катерина. Разом з нами жили ще бабуся Марія (татова мама) та дві її дочки — Марфа та Саня. Всі вони втрех часто ходили у місто Мелітополь для того, щоб обмінювати речі на продукти харчування. Бувало вони прийдуть додому, ноги болять, бо ходили ж пішки, принесуть кілька стаканів чогось з їжі, з чого можна було зварити суп або якусь похльобку. Прийшов часб коли вже нічого було носити у місто, бо все вже вносили, сиділи, як кажуть на бобах, а насправді бобів тих давно вже не було, бо їх забрали такі як Горпина з Соломією. Зиму ми з горем навпів пережили, а от навесні почала наша сім'я гинути. Першою померла від голоду Катерина, а потім не стало Анюти, обидві мої сестрички померли! Каті було років 4 чи 5, а Анюті не було ще й 9. Простудився на роботі батько. Мало того, що їсти не було нічого, ще й ліків ніяких не було.

Ховали померлих по кілька чоловік в одну могилу, бо була у той час велика смертність людей. Одна за одною залишалися порожніми сільські хати. Навесні, коли вже розпочалася роботи у полі, моя мама прополувала бавовну. Якогось непоглого дня, знесилена мама впала на поді, бо вона на той час уже вся опухла була, ноги у неї були як колоди. Відвезли її до селища Нечкіно, де жили на той час її батьки. Через деякий час приїхали за мною. Так і жили ми у дідуса та бабусі аж до того часу, поки на городі не почала стигнути пшениця. Сім'я маминих батьків була «невеличка» — з 18 дітей.

Пам'ятаю як бабуся пекла перепічку завбільшки з велике сито, поріже вона ту перепічку на шматочки менші, ніж сірникова пачка та роздає всім, і нам з мамою. Можливо, у їхньому селищі активісти були добріші серцем, адже все не забрали у бабуся й дідуся.

Коли повернулися ми з мамою додому, то наша пшеничка на городі була вже напівстиглою. Зустріла нас вдома тітка моя. Марфа, вся в слюзах — померла бабуся Марія. Наварила вона пшениці, наїлась та й померла. Почали ми м'яти ту пшеничку, сушити її, бо вона була все ще не стіла, потім товкли в ступці. Робила мама чи пішки, чи ще щось. Ще пам'ятаю, що коли була жива бабуся, то наші ходили до моря, або до лиману, збирали там бички, жарили їх (самі не завжди їли) та несли до міста продавати, щоб купити щось для приварку. Якось тітки мої пішли у Степанівку до моря, а ми з мамою до лиману бо лиман був ближче. Вийшли ще з вечора, щоб до ранку дійти. Раптом, по дорозі, нас застав дощ. Добре що хоч у полі були якісь копиці сіна, ми — з головою у те сіно. Довго йшов дощ, нарешті ми вирішили повернутися додому. Дійшли якось до села зайшли в першу ж порожню хату, пересиділи там до ранку і пішли. Коли ми повернулися, тітки мої вже прийшли з бичками, їм пощастило більше, ніж нам з мамою. Бабуся піджарила ті бички, а з ікри зробила котлети. Бабуся дала й мені таку котлетку, так от ту котлетку я пам'ятаю вже 60 років!

Коли мама пішла працювати — вдень на полі а вночі — на молочно-товарній фермі сторожувала. Так от, коли вона вранці приносила глечик молока мені, це ми вважали за щастя. Пригадую випадок з тим молоком, випадок який мені і зараз соромно згадувати. Соромно, перш за все, перед мамою, хоч її вже немає в живих. Пішла якось мама на роботу, а мені наказала: «Дивись, донечко, у нас є глечик кисляку, я коли прийду з роботи, зроблю пишечок з кислячка». Я той кислячок куштувала куштувала, поки нічого у тому гличичку не залишилося. Сиділа я й думала про те, що ж мені скаже мама, як прийде з роботи. А мама, царство їй небесне, прийшла, подивилась на глечик і нічого мені навіть не сказала. Напекла пишок, поїли ми та водичкою запили і все. Проте мені було якось не по собі. Дуже соромно було.

Недалеко від нашого дому був невеличкий базар. На той базар приносили люди продукти і з села Дунаївки, що од нас за 5 чи 6 км. Так от, одна тітка (болгарка) сиділа та щось там продавала. У руках вона тримала великий окраець хліба, сидить і їсть той хліб. Невеличка крихта з того хліба упала на землю. Стала я біля тієї крихти, стою, ніхто ніби то на мене не звертає ніякої уваги. З'їла тітка той окраець, підняла ту крихту і дала мені. З того часу, де б я не побачила крихту — пригадую ту, що дала мені та тітка.

**Тубальцева Ніна Іванівна, 1923 р. н.,
м. Мелітополь, у голод жила
в с. Олександрівка Приазовського району.**

Народилася я у селі Зеленьківка Якимівського району Ганнівської сільської Ради. Дуже добре я пам'ятаю голодомор 1932-1933 років. Нас було у батьків двох дітей. Батько й мати працювали у колгоспі, здається, «Вільний степ». Самі були сиротами і по своїй бідності одразу ж пішли до колгоспу. Жили ми дуже бідно, пам'ятаю також, що батьки на свої труднощі ніколи нічого не одержували. І хоч була у нас корова, але молоко ми використовували обрат, бо масло мати вимушена була продавати у Якимівці для того, щоб на виручені гроші сплачувати податки.

Навесні 1933 року мене забрала до себе тітка, що жила в селі Новоданилівка. Це сталося одразу ж як ми почали з голоду опухати. Там же, у Новоданилівці, я і до

* Село на березі Азовського моря.

школи ходила. Звичайно ж, тітка, не мати. Бачила я не один раз, як вона свого рідного синочка підгодовувала, а мені — що змишалося, те їй давала.

Кожну неділю (у вихідний) я вставала рано вранці і тільки-но починало світати, бігла майже всю дорогу (а це було кілометрів 7) до мами: Мама мене завжди чекала і завжди двала два пряничка, які вона сама пекла з просяного лушпиння, до якого напевно додавала трошки борошна.

Без сліз не можу згадувати, як я брала гої пряничок у рот, а він же так і розсипався, а мені ж здавалося, що він такий смачний!

Одного разу я наважилась таки спитати маму: якщо закінчиться голод, чи напече вона багато таких смачних пряничків. А мама не плаче — сльози рікою ллються, досі пір бачу ті мамині сльози.

багато тоді померло людей, але я тоді ще була маленька і тому прізвища їх не знаю і не можу назвати.

Остапенко (Мирошніченко) Віра Сергіївна, м. Мелітополь, у голод жила в селі Зеленьківка Якимівського району.

До осені 1932 року у нашому селі залишилися діти, старі, удови. Навіть одружені чоловіки почали вербуватися на шахти Донбасу, на великі будови у Запоріжжя. Їхали без паспортів.

У село продовжували надходити зустрічні плани на додатковий виїз з хліба державі. А зерно зберігали під відкритим небом. Пішли дощі. Зерно мокло, почало проростати, гнити. Гинула праця селянина. Мама моя казала в районі, що в нашому селі є багато пустих хат, сараїв, у які можна було зсипати зерно і зберігати його сухим. «Та ні, не буде так», — сказав на це секретар райкому. Там ви його розкратете, а тут воно — державне, ви його здали, а що буде далі з ним, не ваша справа, у держави — не пропаде. Колгосп наш вивіз все зерно, навіть посівматеріал, а в одноосібників та колгоспників невеликі запаси залишилися, і люди почали їх ховати, закупувати, вивозити та продавати. Але комісії по хлібозаготівлях не спали, ходили по дворах не куркулів, а всіх у селі. У параски Бузовері так навіть казанок з вареною пшеницею витягли з груби та забрали з собою.

Якось увечері мама була дуже засмучена та весь час плакала, потім сказала: «Як же ми будемо жити? Мене примусили у сільській Раді показати людям приклад, що я для держави не шкодую нічого та здаю додатково ще 50 кг. проса».

Так ми тоді з Миколою вночі, коли всі спали, у клуні вирили яму, опустили до неї бочку, а у бочку насипали половину проса з того, що у нас було. Потім зверху насипали землю, а зверху ще «замаскували» половиною. На другий день комісія забрала залишки нашого проса, а обшук вже у голови сільської Ради не робили.

На весну 1933 року всі запаси продовольства закінчилися. Відкопали ми яму з кормовими буряками та почали їх варити та їсти без хліба. Картоплі також вже не було. Сергій наш вже працював на тракторі. У тракторній бригаді їх годували два-три рази на добу супом з макухи, буряки з ями для їжі діставали вночі, щоб ніхто не бачив, адже було багато випадків крадіжок всього, що можна було їсти. Одного разу, вранці, Коля зайшов до хати та розповів мамі, що буряки зникли з ями. А мама вже затопила піч для того, щоб приготувати на обід буряків. Почув я їх розмову та швиденько до ями, подивитися. Мені не вірилося. Але яма все-таки була порожня і сліди виходили на дорогу.

Через деякий час у мами та у Колі опухли ноги, шкіра стала прозора. Я почав збирати по городах минулорічну картоплю, робив з неї коржички та давав всім лежачим.

Але цього було недостатньо. Пішов я до колгоспної контори до голови, дядька Якова, а його немає. Вдома теж хворий лежить. А заступник його каже, що нема навіть макухи у колгоспній коморі, і він не знає, чим буде завтра годувати трактористів. Зустрів я у конторі Федька Бузоверю та Миколу Гончаренко. То були мої колишні друзі по школі. Від них я довідався про те, що можна їсти собак та кішок, але їх вже ніде не можна було знайти. А от ховрахів вилити вже можна було. От цієї справи я з хлопцями й зайнявся.

Незабаром до нас дійшли відомості про те, що Пещенкови (прізвище змінено) з'їли свою дванадцятирічну доньку. У них була велика сім'я. Ця звістка блискавкою облетіла всю Новогригорівку. Нахвалився сусідським дітям молодший братик тієї дівчинки.

Гусаря Якова зняли з посади голови колгоспу за те, що дозволив дорізати на громадське харчування вже лежачу, худу коняку. Адже худобу тоді годували соломою зі стріх.

Люди вмирали як осінні мухи. Їх навіть не встигали ховати. Була створена спеціальна похоронна бригада, до складу якої увійшов також Федір Бузоверя. Він же мені розповів, що по обидва боки села вивішані чорні прапори. Одного разу похоронна бригада заїхала до двору баби Троценчихи, щоб забрати її груп на кладовище. Вона лежала посеред двору на траві. Жила вона сама, бо її син виїхав з села кудись на роботу. Як розповідав мені потім Федір, він нагнувся до баби, щоб нести до брчки і покликав напарника. Почав Федір прислухатися, йому здалося ніби хтось шепоче. Перевернув він бабу, а у неї повен рот зеленого споришу і вона ніби-то його жує. Повернули її хлопці знову та поїхали собі далі. Перезимувє можливо це баба Троценчиха, подумали.

Павлоградський дитячий будинок знаходився на околиці Павлограду Дніпропетровської області. Його двір займав велику територію, був обнесений високим парканом, а зверху ще й колючим дротом. Була й прохідна через яку нікого без дозволу не пропускали. Адже були випадки, коли виносили та обмінювали на продукти харчування постільні речі.

Різних будинків на території дитбудинку було багато, всі вони були одноповерхові. У дворі нас роздягли повністю. Весь одяг, як нам сказали, відправили до «вошебійки». Після душу з милом, нам всім дали однакові труси та майки — білі в червону смужку. Хлопці казали, що це було зроблено спеціально — якщо хто втече у місто, так там одразу ж будуть бачити, що ти з дитбудинку. Коли ж я сам роздягнувся та подивився на голих пацанів, то мене схопив жах, невже ж я такий як вони. Невже ж люди можуть бути такими некрасивими та худими? Ноги ж такі худенькі, тонкі, здається, що одні гоненькі кісточкі обтягнуті зморшкуватою сірою шкірою. А на кістках немає ні м'яз, ну нічого! Оглянув я свої руки, ноги — ні, думаю, я все-таки не такий худий. До того ж, я ще рухаюсь, а ці діти ходять повільно, ледь переставляючи ноги.

Нарешті нас повели до їдальні. А їсти ж хочеться, аж у очах темно. Довго чекати не довелося. Столи були вже накриті. В алюмінієвих мисочках було десь по 200 грамів манної каші та по 20-30 грамів чорного хліба. Все це я миттю проковтнув, облизав ложку та миску. Став чекати, що мені ще щось дадуть. Але більш нічого не давали. Деякі хлопці свої пайки хліба приховали. Але це помітили і наказали негайно ж з'їсти.

Повели нас по корпусах та кімнатах. Розприділяли по віку та по класах. Я записався до п'ятого класу, хоча закінчив лише три. Подумав собі про те, що читати та писати я вмю, складання та ділення теж знаю. Наша ж школа у новогригорівці через

голод взимку 1933 року вже не працювала. І от мене розпріділили до кімнати старшокласників. Тут був Доля Щурко. Ми з ним якось дуже легко зійшлися і до того ж, виявилось, були й однодумцями. Він мені й розказав все про життя в дитбудинку. Хто добре ставиться до дітей, хто погано. Розповів також Щурко й про те, що найстрашніше було потрапити до лікарнички. Звідти живими майже не поверталися. особливо якщо хтось дуже сильно опухлий, особливо коли опухання переходило на обличчя, то вважалося, що то вже кінець. Або ж якщо повна листрофія, що вже й ходити не було сил, або ж коли з'їдали яку-небудь траву чи листя з акації.

Одного разу Щурка розповів мені про те, що в дитбудинку є чоловік, який завжди ходить босоніж, з брудними ногами та руками. Годувався він з лікарнички, а спав у стайні. Там же, у стайні, була його конячка та бричка, на якій він вивозив трупи дітей з лікарнички у бік Павлоградських хуторів і там десь вже скидав їх у яму. Бачив я трупи і на території дитбудинку.

Якось ми прийшли з Щуркою до дерев'яного сараю. Щурка трохи відчинив двері того сараю і сказав мені: «Тут завжди лежать роздягнені мертві вже діти, з них знімають майки та труси, а потім вже виносять». Ми пішли далі. Увійшли до приймальні. А у двір заїжджала бричка. Це й був той самий Махно про якого розповідав мені мій товариш. Він одержував за свою роботу дві пайки. Через розкриті двері я побачив у лікарничці опухлих дітей, з опухлими ногами та обличчями. Раптом Щурка вигукнув: «Привіт, Махно!». Той у відповідь щось незрозуміле мукнув і тут же недбало поклав на свою бричку труп якоїсь дівчинки.

**Джерелій Володимир Іванович, 1920 р. н.,
село Новобогданівка Мелітопольського району, у голод жив
на хуторі Вербської Юр'ївського р-ну Дніпропетровської обл.**

У моєї бабусі, агафії Олександрівни Ніколаєнко, було невелике господарство, 2 коня, віялка. І от у 1930-1931 р. її визнали куркулькою і намітили висланя на Соловки. Стала її сини (а було ж їх четверо) розбігтися, хто куди. Василь, старший, утік до Іловайська, найменший — до Дніпропетровська, звали його Кузьма.

У нашого батька нас було три дівчинки — мені було на той час десь 1,5 роки, середній сестричці, галині — 3 роки, а старшій — ліді — 5 років. посадовив батько всіх нас на віз та вирішив поїхати до Мелітополя. А жили ми у с.Новоуспенівка Веселівського району Дніпропетровської (зараз Запорізької області). Батько був непоганим столяром, тому сподівався десь влаштуватися на роботу. Але тільки-но ми виїхали за село, як одразу ж потрапили в засідку і батька нашого, як «куркуля» заарештували та посадили до Мелітопольської в'язниці.

Всякими правдами та неправдами ми дісталися з мамою до села Братоловківки, до її батьків. За порадою маминого брата, мама змінила прізвище своє з батькового на дівоче. Так вона і почала в іншому селі, під іншим прізвищем жити, але ж як жити? Інколи приїжджала вона до Мелітополя, де знаходився батько, але це продовжувалося лише 3 місяці. Одного разу, коли мама принесла передачу, їй відповіли, що тат нема і навіть повернули батьків одяг. Хтось із в'язнів гукнув, що батька розстріляли. Пізніше моя старша сестра розповідала мені, що почувши це, мама з вузликом батькового одягу, який вона пригортала до серця разом з нами, довго голосила.

Але треба було якось жити. Мама ніяк не могла влаштуватися на роботу. А їсти ж всім хочеться. І от наша мама, ніби вовчиця, зимовими ночами ходила на степ і розшукувала під скирдами кілограм чи два ячменю чи вівса. Приносить вона ту «здобич» нам, дітям, під голови, на грубі, ховаючи. І от приходять комнезамівці, роблять об-

шук у наших злиднях, знаходять ті вузлики з зерном та забирають все, приказуючи при цьому: «Нехай здихають куркульнята!».

Прийшов 1933-й рік. Помер наш дідусь. У сім'ї вже були всі опухлі, тому мама дуже переживала, що й ми всі померемо. Тоді вона вирішила віддати мене, найменшу у дитячий будинок, середню, Галину, забрав батьків брат Василь до Іловайська. Невдовзі мама нарешті влаштувалася на роботу до Ідальні радгоспу «Веселе» і моя сестричка Ліза ходила за 3 кілометри (а було їй лише 5 років) разом з таким же маленьким Миколою Нестеренком (його мама також працювала у тій Ідальні туди обідати).

Пройшов час. Маму прийняли до колгоспу у 1935 році. Мене забрали з дитячого будинку. Я вже навіть від мами своєї відмовилася, забула її, і кричала, що у мене вже нова мама. Так мама знову збрала всіх нас разом.

**Брегада (Ніколаєнко) Любов Григорівна, 1930 р. н.,
м. Мелітополь.**

Наша сім'я жила у селищі Достоевка Моїсеївської сільради Веселівського району (тоді Дніпропетровської, зараз Запорізької області). Не дивлячись на те, що батько мій працював у колгоспі, у нас під час хлібозаготівель забрали всі продукти харчування, нічого не залишили. Спочатку помер батько, за ним -- моя сестра, а потім, через деякий час, помер і мій братик. У нашому селищі майже всі люди померли. Та хіба ж тільки лише у нашій Достоевці? Вмирили і в тих селищах, що знаходилися недалеко від нашого — пушкіно, Королівка, Крилівка. Зараз вже нема навіть і згадки про ті селища, все переорали на тих місцях.

Першим помер батько, ми разом з мамою та ще одним чоловіком викопали яму, загорнули багька у ряднину та й положили у яму. Десь через місяць, чи менше, померла сестра моя Зіна. Ми з мамою теж поховали її у ту ж яму. А коли помер мій брат, то й його, ми поховали у ту ж саму яму, тільки він був похований недалеко від самої поверхні землі. Так всіх трьох, в одній ямі і поховали ми. Це все було у березні-квітні 1933 року. Ми з мамою вижили. Маму возили вже опухлу на роботу у колгосп на прополювання. А я ходила через город до колгоспного поля за незрілою пшеницею, трошки зривала тих нестиглих колосків, злущувала їх, говкла у ступці та додавала до оладків з лободи та грициків

Батька мого звали Селюков Іван Гаврилович, він з 1897 року народження. Сестра -- Селюкова Зінаїда Іванівна і брат — Селюков Андрій Іванович. Вони були відповідно 1926 р.н. та 1928 р.н.

**Хіцай (Селюкова) Матрьона Іванівна, 1920 р. н.,
зараз проживає у м. Мелітополь.**



РОЗДІЛ II.

ДОКУМЕНТИ СВІДЧАТЬ

Ще кілька років тому, коли я тільки-но розпочав пошук та виявлення документів, які б розповідали про події, пов'язані з голодом на півдні України, зокрема, на території нашого, мелітопольського краю, на початку 30-х років — то звернув увагу на той факт, що переважна більшість таких документів зконцентрована в колишніх архівах КП України (зараз вже вони стали складовою частиною державних архівів).

Певна частина інформації, необхідної для розуміння причин голоду, відомості про те, як розвивалися в цілому ті трагічні події, зафіксована у документах Мелітопольського районного партійного комітету. Потім я почав відшукувати документи, які б давали можливість скласти більш точну картину. Адже необхідно було збагнути і описати становище, що склалося на той час не тільки на селі.

Голод, це природно, нестача, або відсутність продуктів харчування. Ось чому я приділив таку увагу документам, пов'язаним з питаннями надходження, розподілу та нормуванням продуктів харчування.

Не випадково тому, що другий розділ книги відкриває документ, що дає можливість наочно ознайомитися з тим, що ще задовго до початку масового голоду, існуюча система спеціальних зачинених розподільників гарантувала майбутнім виконавцям волі «батька всіх народів», цілком пристойне (як на ті часи) існування. Керівний склад РПК та РВК мав повну можливість не думати про те, де б дістати їжі для себе та своїх утриманців (Документи №№1, 2). Документи дають навіть можливість порівняти норми споживання для керівного складу та для робітників та службовців міста.

Про драконівські закони, що застосовувала держава до колективних господарств та до одноосібних з питань виконання хлібозаготівельних планів, дає уявлення Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи боротьби зі спекуляцією хлібом» (Документ №5).

Хочу звернути Вашу увагу на один з інформаційних листів секретаря Мелітопольського РПК Товстоп'ята про обговорення планів хлібозаготівель по району (Документ №6). Адже саме питання нереальності плану, як в цілому на всю Україну, так і зокрема на Мелітопольський район, стали однією з головних причин, що викликали голод.

Боротьба за виконання планів хлібозаготівель весь час була в центрі уваги засобів масової інформації. На цьому наголошували партійні органи на різних рівнях влади. Ось чому з'являються «червоні дошки» передовиків у хлібозаготівлях (Документ №8). Газетні повідомлення я вирішив об'єднати з документами з архівних фондів, так як вони влучно доповнюють їх.

Ціла низка документів, представлених у цьому розділі, дає можливість уявити якими методами партія «боролася» за виконання тих планів, поступово доводячи людей до голодної смерті (Документи №№10, 11, 13-21). План — за будь-яку ціну, навіть якщо ціною буде не людське життя!

З кінця листопада 1932 року газета «Зоря»^{*} починає публікувати відомості про «чорнодошкові» райони та господарства Дніпропетровської області, серед них був і Мелітопольський район^{**} (Документ №22).

Початок 1933 року став продовженням злочинної за своїм характером хлібозаготівельної кампанії. Бюро Мелітопольського РПК приймає чергові рішення про хлібозаготівлі (Документи №№29, 30, 32). Жорстоко карають тих, хто йде проти «генеральної лінії партії» (Документ №33).

^{*} орган Дніпропетровського обкому КП(б)У та Облвиконкому

^{**} До 1939 року, до утворення Запорізької обл. район входив до складу Дніпропетровської області.

На жаль не так вже й багато дійшло до нашого часу документів, що розповідають про стан шкіл у ті страхотливі місяці (Документ №34).

З середини лютого 1933 року по сільським Радам Мелітопольського району складають списки голодуючих сімей, у тих списках з'являються примітки — «кількість опухлих в сім'ї». (документи №№35-37, 64-65). Катастрофічним стає положення з безпритульними дітьми (Документ №40).

Продовольства на місцях залишилося обмаль, державна продовольча позика розподіляється, враховуючи кожен грам зерна та борошна. (Документ №47). Але продовольство виділяється перш за все тим, хто працює, колгоспникам та колгоспному активу. Становище у місті Мелітополі значно краще, ніж у селах. Адже є більш-менш твердий хлібний пайок. (документ №49).

У селах у цей час пухнуть та вмирають цілими сім'ями. Починаються весняні польові роботи. Дніпропетровський облвиконком приймає постанову «Про заходи організації боротьби з розкраданням насіння на полі під час сівби». (документ №51). Люди, з голоду використовують отруєне зерно і вмирають прямо на полі під час сівби.

Голод відчувають і в місті. На заводах збільшується кількість випадків захворювань робітників та службовців на ґрунті недоїдання. (Документ №52).

Загальну (вона не відповідає дійсному стану речей) картину становища у селах району станом на середину квітня, дає лист секретаря Мелітопольського РПК Товстоп'ята до Дніпропетровського обкому КП(б)У. (Документ №56).

Так звана продовольча допомога не могла вже виправити те, що вже не можна було виправити. Уповноважені РПК, того ж самого Мелітопольського РПК, що вилунав у селян всі запаси хліба, не могли повернути до життя людей, що вмирали від голодної смерті. Це був просто пропагандистський фарс, не більше. (документ №58).

Шукаючи відповідь на питання, хто ж був винен у тому, що відбувалося у ті місяці на Україні, я прийшов до висновку, що відповідь може бути тільки одна — «керуюча та спрямовуюча» сила, на чолі зі злочинцем №1 ХХ століття — Й.Сталінім. Це моє особисте переконання. Ознайомившись з документами цього розділу, маючи додаткову інформацію, робіть свій вибір, шукайте та знаходьте свої відповіді.

У роботі використані документи Запорізького та Дніпропетровського обласних державних архівів та Мелітопольського краєзнавчого музею. Кожен з залучених до цього розділу документів має свій порядковий номер. Всі документи розташовані у хронологічному порядку. Спочатку йдуть документи з точною датою, за ними — з неповною. Кожному з документів передує заголовок, у якому Ви, знайдете відомості про вид документу, його автора та адресата, стислий зміст. Всі тексти документів подаються мовою оригіналу. У заголовку є також відомості про те, що використовуються лише витяги з окремих документів. В кінці кожного документу є легенда, тобто назва архіву, де він зберігається, номер фонду, опису, справи, аркушу, або якщо це газета, то дата її виходу. В кінці вказуються відомості про оригінальність документу. В квадратних дужках подаються пропущені частини слів, або слова, що необхідні для розуміння тексту.

Науково-довідковий апарат розділу вміщує також список скорочених слів

**Список відповідальних працівників партійного та
радянського апарату Мелітопольського району
прикріплених до зачиненого розподільника на
одержання продуктів харчування**

(1931 рік)*

Прізвища	Місце служби
Полонський	Райвиконком
Барабаш	Райпарком
Макарин	Райплян
Давидов	Райвиконком
Половинкін	Райпрофрада
Мінько	Райземвідділ
Аксенович	Райфінвідділ
Завьялов	Рай РСІ
Твердолхліб	Міськрада
Воронін	Рай ІНО
Падалко	Радстеп
Серебряний	Промкомбінат
Коваленко	Рай КНС
Казарнович	ЛКСМУ
Потапов	Інспектура труда
Лузман	Райторгвідділ
Каледін	Райздоровінспектура
Супруненко	Райземвідділ
Толстопят	Райпарком
Бородавка	Райпарком
Матвеев	Райпарком
Воробйова	Райпарком
Шитіков	Райпарком
Майзін	Райпарком
Кутищев	Райпарком
Куніна	КК РСІ
Львовський	КК РСІ
Ярошенко	Райкоопспілка
Чайка**	Райколгоспспілка
Слесарчук	Завод Воровського
Зайцев	—
Попов	Райпрофрада
Николаєнко	—

Завторговим відділом

(Лур'є)

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, спр. 1, арк.55. Оригінал.

* Встановлено за документами архівної справи.

** У тексті закреслено.

№2.

З протоколу наради комісії при Мелітопольському районному партійному комітеті про норми постачання продуктами харчування та промисловими товарами керівного складу

8 січня 1932 р.

Слушали: Телеграмму Зам[естителя] Пред[седателя] СНК УССР тов.Сербиченко №15151 и распоряжение Наркомснаба Украины от 30 XII.31 г. за №01549.

Постановили: ...2. Нормы снабжения продуктами питания и промтоваров для руководящего состава следующие:

№ п/п	Название продуктов	На голову семьи	На иждевнца
1.	Хлебопечения	800 гр[амм]	400 гр[амм]
2.	Крупы	2500 [грамм] в мес[яц]	1500 гр[амм] в мес[яц]
3.	Постное масло	400 гр[амм] - "	---
4.	Консервы	3 коробки	3 кор[обки] - " -
5.	Рибкраму	2000 гр[амм] "	1400 гр[амм] - " -
6.	Цукор	1500 гр[амм] - "	1500 гр[амм] - " -
7.	Мыло хозяйственное	500 [грамм] - " -	500 [грамм] - " -
8.	Мыло туал[етное]	1 кусок	1 кус[ок]
9.	Промтовары/бавовн[яная] готов[ая], галоши, трикотаж, папирос, обувь, ниток	10 руб. - " -	10 руб. - " -
10.	Мясо	4400 гр[амм] - "	2200 гр[амм] - " -
11.	Масло коровье	200 гр[амм]	200** гр[амм]
12.	Яйца	10 шт[ук]	10 шт[ук]
13.	Чай	75 гр[амм] - "	25 гр[амм] - " -
14.	Овощей разных в зависимости от наличия.		

3. Поручить тов.Прудкому все продукты питания и промтовар, получаемый в порядке директивы Наркомснаба УССР №01549 передать Распреду ГПУ для снабжения руководящего состава.

Председатель (Повчун)

ДАЗО, Р-3750, оп.1, спр.1, арк.74. Оригинал.

* Мається на увазі працівників Райпарткому, Райвиконкому...

** В тексті виправлено на 400.

№ 3.

**З інформаційного листа секретаря
Мелітопольського районного партійного комітету
до Дніпропетровського обласного бюро КП(б)У
про труднощі у хлібопостачанні міста Мелітополя
та району**

23 лютого 1932 року.

Настрій населення району незадовільний в зв'язку головним чином з хлібними труднощами.

Особливо по місту. По місту зараз постачається так: робітники — 2 списки — 450 грам, інші робітники 300 грам, службовці 200 грам. Утриманці 100 грам. В зв'язку зі скороченням норм хліба від НКС снабу для району — треба буде зняти з постачання половину контингенту. Зараз опрацьовуємо питання виходу з цього стану, але чого-небудь конкретного, щоб поліпшити стан, ще немає.

Секретар РПК

(Товстоп'ят)

Державний архів Дніпропетровської області*, П-19, оп.1, спр.220, арк.33. Копія.

№4.

**Постанова Центрального Виконавчого Комітету
та Ради Народних Комісарів СРСР «Про охорону
майна державних установ, колгоспів та кооперації
та укріпленні громадськості (соціалістичної)
власності»**

7 серпня 1932 р.

За последнее время участились жалобы рабочих и колхозников на хищения (воровство) грузов на железнодорожном и водном транспорте и хищения (воровство) кооперативного и колхозного имущества со стороны хулиганствующих и вообще противообщественных элементов. Равным образом участились жалобы на насилия и угрозы кулацких элементов в отношении колхозников, не желающих выйти из колхозов и честно и самоотверженно работающих за укрепление последних.

ЦИК и СНК Союза ССР считают, что общественная собственность (государственная, колхозная, кооперативная) является основой советского строя, она священна и неприкосновенна, и люди, покушающиеся на общественную собственность, должны быть рассматриваемы как враги народа, ввиду чего решительная борьба с расхитителями общественного имущества является первейшей обязанностью органов советской власти.

Исходя из этих соображений и идя навстречу требованиям рабочих и колхозников, ЦИК и СНК Союза ССР постановляют:

1

1. Приравнять по своему значению грузы на железнодорожном и водном транспорте к имуществу государственному и всемерно усилить охрану этих грузов.

2. Применять в качестве меры судебной репрессии за хищения грузов на железнодорожном и водном транспорте высшую меру социальной защиты — расстрел с конфискацией всего имущества и с заменой при смягчающих обстоятельствах лишением свободы на срок не ниже 10 лет с конфискацией имущества.

* Далі — ДАДО.

3. Не применять амнистии к преступникам, осужденным по делам о хищении грузов на транспорте.

II

1. Приравнять по своему значению имущество колхозов и кооперативов (урожай на полях, общественные запасы, скот, кооперативные склады и магазины и т.п.) к имуществу государственному и всемерно усилить охрану этого имущества от расхищения.

2. Применять в качестве меры судебной репрессии за хищение (воровство) колхозного и кооперативного имущества высшую меру социальной защиты — расстрел с конфискацией всего имущества и с заменой при смягчающих обстоятельствах лишением свободы на срок не ниже 10 лет с конфискацией всего имущества.

3. Не применять амнистии к преступникам, осужденным по делам о хищении колхозного и кооперативного имущества.

II

1. Повести решительную борьбу с теми противообщественными кулацко-капиталистическими элементами, которые применяют насилия и угрозы или проповедуют применение насилия и угроз к колхозникам с целью заставить последних выйти из колхоза, с целью насильственного разрушения колхоза. Приравнять эти преступления к государственным преступлениям.

2. Применять в качестве меры судебной репрессии по делам об охране колхозов и колхозников от насилий и угроз со стороны кулацких и других противообщественных элементов лишением свободы от 5 до 10 лет с заключением в концентрационный лагерь.

3. Не применять амнистии к преступникам, осужденным по этим делам.

**Кодекси РРФСР, Карний кодекс.
Зі змінами на 1 грудня 1938 р.
Юридичне видавництво НКЮ СРСР.
Москва. 1938 р. стор. 137-139.**

№5.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи боротьби зі спекуляцією хлібом»

9 серпня 1932 р.

Решением партии и правительства колхозная торговля хлебом разрешена только после 15-го января 1933 года, после полного выполнения хлебозаготовок по Союзу. До этого срока продажа хлеба на базарах воспрещена. Это мероприятие должно облегчить борьбу с разбазариванием колхозного хлеба, создать необходимые условия для борьбы с разбазариванием хлеба единоличными хозяйствами, а тем самым способствовать успешному выполнению плана хлебозаготовок и сохранению максимальных натуральных фондов, подлежащих распределению среди колхозников.

Продажа хлеба на рынке до установленных правительством сроков, на деле является потаканием кулаку и спекулянту и облегчает им работу по срыву выполнения основного обязательства колхозов, единоличников бедняков и середняков перед пролетарским государством, ведет к разбазариванию натуральных фондов, подле-

* Надсилалася до всіх обласних, міських та районних партійних комітетів під грифом «Цілком таємно».

жащих распределению среди колхозников, а тем самым направлена против организационно-хозяйственного укрепления колхозов, против колхозов.

Борьба с горючей хлебом до полного выполнения плана хлебозаготовок во всем Союзе (до 15.1) должна стать делом широчайших масс, частью всей нашей работы по выполнению плана хлебозаготовок.

Обеспечение этой задачи является важнейшей обязанностью районных партийных комитетов, сельских парторганизаций, всех передовиков-колхозников. В первую очередь необходимо ударить по перекупщикам-спекулянтам, кулацко-зажиточной верхушке и единоличникам злостно уклоняющимся от выполнения плана хлебозаготовок.

На общих собраниях колхозов и бригад необходимо обсудить вопрос о хлебозаготовках и торговле хлебом колхозов и колхозников и разъяснить колхозникам действительный смысл решения партии и правительства и провести постановления категорически воспрещающие правлениям производить продажу колхозного хлеба до 15.1.-1933 года призывающие колхозников не продавать до этого срока хлеба на базарах.

Необходимо на общих собраниях разъяснить, что за продажу хлеба на базарах (зерно, мука) до выполнения плана по Союзу (до 15.1) виновные будут привлекаться к судебной ответственности.

Провести такие же обще-сельские собрания единоличников бедняков и середняков.

Наряду с массовой работой необходимо умелое, твердое проведение судебно-репрессивных и административных мер. Репрессии необходимо направить в первую очередь против перекупщиков хлеба — спекулянтов, против кулацко-зжиточной верхушки села. В то же время необходимо применять репрессии и против правлений колхозов, а также единоличников-контрактантов не выполняющих своих обязательств по сдаче хлеба государству и продающих уже теперь хлеб (зерно, мука) на базарах.

ДЛЯ ЭТОГО:

1. Обязать советские органы, ГПУ и Милицию обеспечить полное устранение с рынка перекупщиков зерна и муки.

2. Против кулацко-зжиточных хозяйств (твердоздатчиков), продающих хлеб, применять меры административной ответственности по закону 3.VII-29 г., а также судебные репрессии.

3. Правления колхозов, продающие хлеб на базаре должны быть привлечены к судебной ответственности, при чем репрессии, прежде всего, направить против председателей и зав.хозяйством колхоза.

Во всех случаях привлечения к ответственности колхозная система должна обеспечить общественное осуждение и постановление о привлечении виновных к суровой судебной ответственности со стороны колхозов, правления которых допустили незаконную продажу хлеба.

Все случаи привлечения к ответственности правлений колхозов, торгующих хлебом, необходимо широко освещать в прессе, сообщая одновременно как реагировали колхозники того колхоза, где правление допустило незаконную торговлю хлебом.

4. Единоличников контрактантов продающих свой хлеб на базаре, привлекать к судебной ответственности и прежде всего тех, которые не выполнив контрактационных обязательств злостно уклоняясь от выполнения контрактационных договоров — продают свой хлеб

Борьбу со спекуляцией — хлебом, работу по выявлению единоличников и колхозников, незаконно торгующих хлебом, необходимо проводить так, чтобы ни в какой мере не ударить по колхозной торговле трудящихся единоличников другими с.х. продуктами своего производства, чтобы эта борьба никоим образом не отразилась на развертывании колхозных базаров.

Репрессивные меры должны применяться так, чтобы никоим образом не скатиться к массовым репрессиям против колхозников и единоличников середняков и бедняков. Репрессии должны применяться с тщательным выбором объектов, с таким расчетом, чтобы решительно ударяя по кулаку-спекулянту, по злостному срывщику-контрактанту контрактанту единоличнику этим самым воздействовать на отдельных продавцов хлеба — колхозников, единоличников.

В отношении колхозников, единоличников бедняков и середняков, должны быть применены товарищеские суды, осуждение бригадой и т.д. Партийные организации должны помнить, что методы общественного воздействия должны явиться основной формой борьбы в отношении колхозников и единоличников, бедняков и середняков.

Репрессии (арест, конфискация) не должны производиться на базарах. Но на базарах мы должны — в первую очередь — через фининспектуру — устанавливать фамилию продающего хлеб, из какого он села и колхоза.

Райпарткомы, райколхозы, сельсоветы, колхозы — должны обеспечить, чтобы ни один вскрытый факт торговли зерном и мукой не остался недоведенным до колхоза, колхозник которого торгует хлебом, до сельсовета, единоличники которого продают хлеб.

Обязать ГПУ и НКЮ в соответствии с настоящим решением дать указания по своей линии.

Секретарь ЦК КП(б)У
Верно:

ДАЗО, П-233, оп.2, спр. 1, арк. 1-3. Копія.

№6.

**З інформаційного листа секретаря
Мелітопольського районного партійного комітету
до Дніпропетровського обкому КП(б)У про
прийняття хлібозаготівельних планів на 1932 рік
по колгоспах району**

12 серпня 1932 року.

Ц[ілко́м] — тасмню

Наводимо характерні виступи членів партії та позапартійних колгоспників під час обговорення та прийняття плянів по окремих колгоспах:

Село Вознесенка

Треба відмітити поруч з активними виступами членів партії за плян та його реальність — пасивність, байдужість з боку комсомольської організації.

Члени правління артілі, голова ревкомісії і частина колгоспного активу виступали за реальність пляну, за негайне його виконання, закликаючи до боротьби з втратами, наводячи низку фактів недостатньої боротьби за якість збирання, скиртування тощо.

Виступи проти реальності пляну були розбиті й плян був прийнят. Проти пляну голосували лише 3 колгоспника.

Бригадир 2-ої бригади Полупан — «У нас пшениця в середньому дасть не більше 4-х цент(нерів) з га». Він же зробив спробу роботи пробний обмолот, чим хотів козирять на засіданні правління.

Бригадир 1-ої бригади — Івін — «По фуражним культурам ми стільки не намолотимо, скільки повинні здати державі, ми намолочуємо ячменю 4 центнера з га. Давайте виконувати хлібозаготівку так: половину здамо державі, а половину нам».

Бригадир 6-ої бригади — Титух — що жито дає 3 цент(нера) з га і плян для нас важкий, треба просити Радянську Владу, щоб пляна зменшили.

Кандидат партії Демчин, виступаючи каже: «Що плян треба виконати і ми його будемо виконувати по силі можливості».

Биковський — «Я подсчитав врожайність і расходи на колгоспників й на семена і высчитал, что можно сдать государству только 77 тысяч пудов, а теперь обсуждайте будете принимать план или нет».

Після його виступу окремі жінки почали вигукувати: «Плян приймати не треба, ми знов залишимося без хліба, все заберуть, віддайте нам коней ми самі будемо хазяйнувати».

Село Костянтинівка

Бригадир Назаров серед колгоспників вів розмову про те, що: «нас обдурюють, говорили що можна хліб продавати, а тепер забороняють. Знов будемо на зиму без хліба, як і в минулому році».

В комуні «Червоний Жовтень» у виступах окремих членів партії та комсомольців відчувається боязнь, що залишається мало хліба для харчування членів комуні, а залишений фураж не забезпечує наявну в комуні тяглову силу.

Село Чехоград

Голова артілі Прукопник — Ваврін на закритому Бюро п[артиїного] осередку каже: «Як треба буде вивеземо весь хліб, але цього робити неможна. Нам плян зменшили проти минулого року, але зменшилася і площа і врожайність. Ми добре боремось за врожай але врожайність залежить від посіву, а у нас не буде зерна, щоб сіяти 100 клгр. на га, знов буде рости бур'ян замість пшениці. Ми в цьому році і позичали хліб і їли кукурудзу, як-би і на майбутній рік цього не стало. Кажу це на закритому Бюро, серед колгоспників буду працювати за повне виконання пляну і ручаюсь, що плян виконаємо».

В комуні Ворошилова — Кузьменко — член партії, бухгалтер комуні на закритих партзборах каже: «Порівняно з минулим роком плян зменшено на 219 цент(нерів), але у нас посів зменшується на 500 га, отже, отримується, що в цьому році даємо з га більше, як в минулому. Якщо ми виконаємо плян, то будемо знов сидіти без хліба. Більше як 6 цент[нерів] з га ми зернових культур не зберем і отримується, що по пляну ми повинні здати більше, як зберем...»

Село Піщане

В артілі 14-ти річчя — Філон — полевод, позапартійний, на засіданні правління зазначає: «ми готувались робити пробний обмолот своїх ділянок, а чому-то не робимо пробного обмолоту та з чого виходили, приподносячи таку цифру нашому колгоспові, а чому не зробити обмолот і 3-ю частину врожаю віддати Державі».

Чучман » колгоспник: «А чому не так зробити, щоб забезпечити колгоспника, виділити засівматеріал, а решту — весь врожай віддати державі, бо в 31 році нас до-

вело, що честний колгоспник, що мав куплений хліб і той забрали, а потім чуть з годолу не померли».

Глаз — «Плана треба виконати, а я був в степу не раз і бачив — наш урожай і 32 пуда з га не дасть, а тому треба зробити пробний обмолот і тоді порушити клопотання перед вищими органами про зменшення пляна».

В артілі «Зоря» — Єременко Михаїл — «Врожайності у нас такої нема, яка взята в розрахунок здачі контрактації, а тому ми в цьому році знов будемо голодувати, як і в 31 році, а продавати борохло вже нема»...

Село Йоганесрує*

На зборах колгоспників були окремі вигуки про те, що і в цьому році будемо голодувати, що дітей і старих треба перебити, що і в цьому році обмануть і знов буде п'ять плянів, що індивідуальники не працюють, а мають хліб, а колгоспники працюють і сидять без хліба.

Село Д[анило] Іванівка

По колгоспу Іашенак невеличка купка (2-3 чоловіка) підкуркульників ведуть шалену вперту роботу над зривом пляна хлібозаготівель, намагаючись ухвали зборів про пробний обмолот, закликаючи до відмовлення від виконання «нереального» пляну і т.д.

Голова правління Памасака та його замісник Скоробогатий на пленумі с[ільської] ради виступали проти пляну, спираючись на те, що врожайність дорівнює 3 1/2-4 цент[нери], а плян доведено з розрахунку здачі 4,8 цент[нери] з га, що цим самим район доводить людей до голодної смерті (треба відмітити, що правління колгоспу провело обмолот врожаю з найгірших ділянок, а тепер спирається на цей «фактичний обмолот»)...

В колгоспі «Перемога» секретар с[ільської] ради каже: «Плян в цьому році колгоспу дан більший, як в минулому році, а врожайність менша, як виконати плян — це значить вивезти все і залишити колгоспників голодувати. Навіщо було писати в газетах, про те що в 32 році плян буде менший, це тільки дратує народ. Ми повинні з цифрами в руках доказати, що плян неможна виконати і прохати, щоб знизили його»...

Село Н[ово] Миколаївка

Після обговорення пляна на партзборах, проробки його серед активу, були скликані загальні збори колгоспників по артілях.

Якщо на зборах активу особливих заперечень не помічалось, то на загальних зборах були гострі виступи колгоспників проти пляну.

В артілі «Всхід» Герус Марія — каже: «Нас уже налякали голодом. Нам допомоги не давали, коли ми голодали, а тепер поприїжджали за хлібом. Вас треба гнать»...

Село Мордвинівка

Плян визнаний і правлінням, і колгоспниками за реальний, прийнятий без особливих заперечень

Спроба окремих колгоспників, аби провести пробний обмолот, одержала відсіч від більшості колгоспників, що доказали про даремність «пробних обмолотів», бо вони нічого не дають.

Член правління Жеребцов при обговоренні пляна хлібозаготівель виступив з промовою про те, що «як приймуть плян хлібозаготівель, я піду з бригади, а мій ухвал вплине на інших. Дайте раніш нам хліба, а потім приймати плян»...

Секретар РПК

(Товстоп'ят)

Державний архів Дніпропетровської області, П-19, оп.1, спр.220, арк.39-43. Копія.

* Зараз село Долинське Мелітопольського району

**Протокол наради розподільника керівного складу
при Мелітопольському районному виконавчому
комітеті про діяльність розподільника**

6 вересня 1932 р.

Слухали: 1. Про встановлення кількості прикріплених осіб до зачиненого розподільника.

Ухвалили: 1. Прикріпити до розподільника осіб керскладу за списком №1 в кількості 28 чол[овік] та за списком №2 в кільк[ості] 33 чол[овік] (списки додаються). Під відповідальність зав[ідуючого] розподільником тов.Тишлера жодного чоловіка без рішення хоз-ради не включати та не виключати на протязі 24-х годин, відібрати від усіх прикріплених продуктів картки та видати всім картки розподільника.

Слухали: 2. Про встановлення норми пайка.

Ухвалили: 2. Встановити норму пайка щодо цього додаються.

Назва продуктів	Норма на голову сім'ї	Норма на утриманця ст[арше] 14 років	Норма на утриманця до 14 років
Хліб... і спис[ок]	800 [грам]	400 [грамів]	400 [грам] на день
-"-" 2 спис[ок]	600 -"	300 -"	200 -"
Крупа 1000 [грам] на м[ісяць]	1000 [грам] на м[ісяць]	500 -"	500 на міс[яць]
М'ясо	3,5 кіл[ограми]	500 гр[ам]	500 гр[ам]
Жири	1,2	400 -"	400 -"
Цукор	1,5	400 -"	400 -"
Яйця	60 шт[ук]	10	20 на міс[яць]
Оселедці	3 к[ілограми]	500 гр[ам]	500 -"
Риба свіжа	3	500	500
Мило туалетне	1 к[усок]	1 к[усок]	1 к[усок] -"
Мило господарче	400 -"	400 -"	400 -"
Чай	50 гр[ам]	25 гр[ам]	-"-"
Молоко	15 л[ітрів]	15 л[ітрів]	15 л [ітрів] -"
Промтовари	25 кр[б] кварт[ал]	10 крб.	10 [крб]

Слухали: 3. Про штат зачиненого розподільника та їдальні.

Ухвалили: 3. Штат зачиненого розподільника затвердити в кількості осіб.

- | | |
|-------------------------------------|-------------------|
| 1. Зав[ідуючий] розподільником -- 1 | 5 Кухарка -- 1 |
| 2. Заготувачі -- 1 | 6. Судомойка -- 1 |
| 3. Зав[ідуючий] столовою -- 1 | 7 Офіціантка -- 1 |
| 4. Повар -- 1 | 8 Сторож -- 1 |

№ 9

Постанова бюро Мелітопольського районного партійного комітету про факт крадіжки хліба в артілі «Восход»

8 листопада 1932 р.

Вислухавши інформацію уповнов[аженого] РПК тов. Резнікова про виявлення в скирді соломи третьої бригади арт[ілі] Восход 8 пудів пшениці й 3 пуди так званих «озадків»

Бюро РПК у х в а л ю є :

Цьому факту крадіжки колгоспного хліба надати громадсько-політичного значення.

Зобов'язати Н[ово] Миколаївський міжколгоспний партосередок провести широке висвітлення цієї куркульської дії серед колгоспників, мобілізуючи їх на цілковите виконання щоденних завдань молотьби і хлібоздачі та підсилення контролю проти крадіжок і розбазарювання колгоспного хліба.

Зобов'язати тов. Фельдмана за три дні розслідувати цей факт та винних притягти до судової відповідальності в показовому порядку.

Зобов'язати всі колгоспні партосередки максимальну увагу приділити організації контролю проти крадіжок та розбазарювання колгоспного хліба, особливо на молотьбі.

Газеті «Радстеп» широко висвітлити цю справу.

Секретар РПК

(Товстоп'ят)

ДАЗО, П- 233, оп. 2, спр. 6, арк. 1. Копія.

№ 10

Постанова бюро Мелітопольського районного партійного комітету про невиконання хлібозаготівельних планів комуною «Шлях до соціалізму»

9 листопада 1932 р.

Комуні «Шлях до соціалізму» залишилося здати державі коло 60 тон хліба, щоб цілком виконати річний план хлібозаготівель.

Лише книжні записи, яким повністю довіряти не можна, показують, що на склепах комуні є 85 тон хліба різних культур, крім засівматеріалу на весну та ще є неомолоченої пшениці понад 15 га.

Недивлячись на цілковиту можливість виконати річний план ще до Жовтневих Свят, Голова Управи Комуні Єременко й Секретар партосередку Сопін навмисне й злісно відволікають виконання хлібозаготівельного завдання, заявляючи, що хлібозаготівлі вони будуть виконувати з того, що намолотять, а все, що засипане на склеп, це харчовий і фуражний фонд.

БЮРО РПК у х в а л ю є

За таке явно куркульське ставлення до виконання обов'язків перед державою, за втрату почуття відповідальності перед партією — Сопіна з роботи секретаря

п[артійного] осередку зняти й з лав партії виключити з притягненням до суворой відповідальності.

Зобов'язати партосередок Комуни на протязі 5 днів повністю виконати річний план хлібозаготівель.

РПК звертається до комунарів і комунарок Комуни «Шлях до Соціалізму» — по більшовицькому засудити куркульський вчинок Єременка й Сопіна і ділом виконати обов'язок перед державою.

Зобов'язати всі колгоспні п[артійні] осередки забезпечити широке обговорення цієї постанови в бік мобілізації колгоспників на цілковите виконання завдань хлібозаготівель.

Для проведення цієї постанови командирувати до комуни тов.тов.Фельдмана і Бортнікова.

Доручити тов. Фельдману до завтра підібрати кандидатури на голову Комуни й секретаря п[артійного] осередку.

Секретар РПК (Товстоп'ят)

ДАЗО, П-233, оп.2, спр.6, арк.2. Копія.

№ 11.

Протокол засідання бюро Мелітопольського районного партійного комітету з питань перебігу хлібозаготівель по району

12 листопада 1932 р.

Слухали: 1. Про перебіг хлібозаготівлі.

Ухвалили: Обсудив с участием председателя Совнаркома Украины тов. Чубаря В.Я ход хлібозаготовок по району за 1-ю декаду ноября, Бюро РПК признает, что уполномоченные РПК, колхозные партячейки, МТС, Загозерно и правления колхозов не добились необходимого перелома в хлібозаготовках по причине недостаточного отпора оппортунистическим настроениям и действиям в хлібозаготовках, что в свою очередь привело к отсутствию на деле решительной борьбы с кулацким саботажем хлібозаготовок, выражающимся в затягивании молотбы, пренебрежением к переобмолоту соломы и половы, в кулацких рассуждениях о невозможности выполнения плана и т.п.

Особо нетерпимую бездеятельность за 2-ую пятидневку в хлібосдаче проявили колхозы: Радстеп, Прукопник, им. Калинина, XIV Годовщины, Ударник, Восход, Гуттерталь, Иоганесруэ и коммуна Ворошилова.

За невыполнение суточных заданий по хлібосдаче объявить строгий выговор с предупреждением Председателям артелей — Радстеп — тов.Лысенко, XIV Годовщины — тов. Назаренко, Восхода — тов.Зеленскому, Прукопник — тов. Ваврину и Председателю коммуны Ворошилова — тов. Кулиничу.

За отсутствие решительной борьбы с кулацким сопротивлением против хлібозаготовок и за необеспечение выполнения суточных заданий по хлібосдаче колхозам Константиновского Сельсовета объявить выговор уполномоченному РПК тов. Грищенко, секретарю ячейки тов. Старовойтову и Председателю Сельсовета — тов. Савченко.

Заслушать 18 ноября на Бюро РПК доклад уполномоченного и секретаря Константиновской партячейки и ходе хлібозаготовок.

* Зараз село Кирпичное Мелітопольського району.

Отмечая, что руководство МТС не проявило большевистской настойчивости в борьбе за своевременный обмолот, переобмолот и сдачу хлеба, предупредить директора МТС тов. Марейчука, что если в 3-ю пятидневку колхозы МТС не достигнут выполнения суточных заданий по хлебосдаче, РПК вынужден будет принять в отношении руководителей МТС более строгие меры.

Бюро РПК гребует от своих уполномоченных, секретарей колхозных ячеек и комсомола, от сельских советов, а также от районных организаций (Загозерно МТС) обеспечить во что бы то ни стало выполнение суточных заданий хлебосдачи в первую очередь по пшенице по каждому колхозу.

Бюро РПК П О С Т А Н О В Л Я Е Т :

1. Кроме занесенных газетой «Зоря» на черную доску колхозов Прукопник и коммуна Ворошилова, занести также на черную доску за позорное отставание в хлебозаготовках артели им. Буденного и Йоганесруэ, развернув вокруг этого широкую массовую работу во всех колхозах.

2. Предложить Райпотребсоюзу вывезти наличный дефицитный товар из лавок обслуживающих следующие колхозы: Радстел, Буденного, Калинина, Идея Ильича, XIV Годовщины, Велетень, Ударник, Восход, Йоганесруэ, Гутерталь, Прукопник и ком[муна] Ворошилова. За счет этого усилить завоз и продажу колхозникам промтоваров колхозам выполнившим план хлебозаготовок: коммуна Червоный Жовтень, Перемога и Нейдорф.

3. Всем торгующим организациям вывесить в магазинах на видных местах списки колхозов, позорно отстающих по хлебосдаче, отдельно списки колхозов занесенных на черную доску и наряду с этим вывесить списки колхозов выполнивших план хлебозаготовок.

4. Предложить партячейкам и Фр[акции] РИКа через сельские комиссии содействия хлебозаготовкам в суточный срок составить списки единоличников, невыполнивших хлебозаготовок, прекратить немедленно продажу им товаров, списки вывесить на видных местах в лавках Сель[и]О и в городских магазинах всех торгующих организаций.

Мероприятие это провести при широком развороте массово-разъяснительной работы мобилизующей на ликвидацию отставания на хлебозаготовках.

5. Предложить Запорожторгу, роздрибторгу и промкооперации в течение суток провести тоже мероприятие и прекратить продажу товаров из своих лавок для села, кроме колхозов выполнивших план хлебозаготовок. Поручить тов. Яценко проследить проведение этого пункта в жизнь.

6. Предложить Фр[акции] РИКа в течение суток провести тоже мероприятие в целях усиления поступлений разной продукции в отношении других каналов поступления товаров на село (Маслозавод, Птахопродукт, Союз Пушкины и т.п.).

7. В целях борьбы с раздутыми заявками на хлебные ресурсы предложить Фр[акции] РИКа, партячейкам в течении 3-х суток установить действительную погрешность в фураже для свиноферм, исходя из 16 клгр. на свиноматку концкормов до конца зимы, с одновременным усилением мобилизации других видов кормов (полова, отходы, буряк, гарбуз и т.п.).

Одновременно Фр[акции] РИКа пересмотреть по каждому колхозу посевные задания и нормы высева зерновых на весну 33 года с тем, чтобы сократить явно преувеличенные наметки площадей и в соответствии с этим эту часть зерна оставляющуюся, как посевматериал сдать в хлебозаготовки.

8. Обязать партячейки, Сельсоветы и уполномоченных РПК придать делу переобмолота половы и соломы серьезное политическое и хозяйственное значение. Для

того, чтобы не допустить дискредитации этого безусловно реального мероприятия — необходимо на переобмолот немедленно подобрать наиболее преданных партии колхозников, поставив для этого вполне исправные и наименее изношенные молотилки. Обязать РК ЛКСМ и партийки основную часть сельских комсомольцев перебросить на эту работу. Правлениям колхозов обеспечить рабочей силой молотильные гарнитуры.

9. Признавая совершенно неудовлетворительными темпы обмолота хлеба и уборки подсолнуха, РПК обязывает уполномоченных и секретарей ячеек провести специальные производственные совещания в бригадах, организовав соревнование и ударничество на молотье и уборке подсолнуха. Подкулачников и лодырей затягивающих молотье немедленно устранить из этих бригад. На сборке подсолнуха полностью реализовать указания Обкома о 20 выдаче на трудодни.

10. Предложить Прокуратуре и ГПУ исключительное внимание уделить выявлению тайных мельниц, ведя беспощадную борьбу с этими явлениями. Одновременно проверить работу всех мельниц и выполнение мерчука, рассматривая злоупотребления по мерчуку в показательном порядке.

11. Признать, что Заготзерно и Константиновский Сельсовет фактически попустительствуют срыву хлебозаготовок единоличниками. В то время, как Николаевский Сельсовет выполнил задание по единоличникам, по Константиновскому Сельсовету поступление хлеба от единоличников прекратилось.

Обязать Фр[акцию] РИКа, Константиновскую партийку и Сельсовет и заготзерно наряду с массовой работой применять все законом предусмотренные меры к тем, единоличникам, которые злостно не выполняют своих обязательств по контракции.

12. РПК указывает, что всякая пассивность, расхлябанность в деле борьбы за полное выполнение плана хлебозаготовок, особенно сейчас, когда необходимо во что бы то ни стало добиться решающего перелома, не могут быть терпимы в большевистской партии, должны встречать беспощадный, сокрушительный отпор.

Это постановление немедля осудить на ячейковом собрании совместно с комсомолом и на его основе развернуть массовую работу среди колхозников, приняв одновременно конкретные меры к безоговорочному выполнению суточных заданий хлебосдачи по каждому колхозу.

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп.2, спр.6, арк.12-14. Оригінал.

№12.

Замітка Решетняка та Кузькіна «Хліб з колгоспів упливає на базар»

14 листопада 1932 р.

Мелітопіль, 11-ХІ. (Наша бригада). Не зважаючи на те, що Мелітопільський район ще далеко не виконав свого хлібозаготівельного пляну, у Мелітополі на базарі, під самим носом районних організацій, куркулі та спекулянти-перекупники повним ходом розгорнули торгівлю хлібом. Крім того, що на базарі на кожному кроці перекупки торгують відкрито хлібом, тут є ще спеціальний хлібний ряд. 11 листопада тут продано не менше гонни хліба. Потай продають тут і борошно. На базар хліб потрапляє з колгоспів району та з одноосібних господарств, які не виконують своїх хлібозаготівельних плянів.

Торгують хлібом і борошном на Мелітопільському базарі щодня, а проте жодна районна організація не провадить будь-якої боротьби з недозволеним розбазарюванням хліба.

Газ. «Зоря», 14 листопада 1932 р.

№ 13.

З протоколу засідання бюро Мелітопільського районного партійного комітету про перебіг хлібозаготівель по Вознесенській сільській раді

14 листопада 1932 р.

Слухали: 1. Про перебіг хлібозаготівель по Вознесенці.

Ухвалили: Возможности к выполнению суточных заданий по хлебозаготовке арт[ель] Победа безусловно имеет. Это также подтверждают Уполномоч[енный] РПК, тов. Пашко, секретарь ячейки еов. Яковлев, Пред[седатель] с[ельского] Совета тов. Бондаренко и Пред[седатель] колхоза тов. Онищенко.

Несмотря на это, Победа суточных заданий не выполняет и только потому, что среди этих руководящих товарищей и после снижения плана, существуют настроения о невыполнении его.

Эти настроения есть не что иное, как отражение кулацкого саботажа хлебозаготовок.

Принять к сведению заявление тов. тов. Пашко, Яковлева, Бондаренко и Онищенко, что они признают свою ошибку в том, что не оценили справки Правл[ения] колхоза о ходе молотбы, как оппортунистического документа.

Записать заявление этих т.т., что с завтрашнего дня они обеспечат выполнение суточных заданий и полностью выполнят план хлебозаготовок.

Предупредить тов. тов. Пашко, Яковлева, Бондаренко и Онищенко, что если они допустят двурушничество в отношении выполнения плана хлебозаготовок, если завтра же не покажут на деле тоннами хлеба исправление своей ошибки, они поставят себя вне рядов коммунистической партии.

Предложить ячейке и Сельсовету принять решительные меры и сломить кулацкий, контрреволюционный саботаж хлебозаготовок, затягивание молотбы, пренебрежение к переобмолоту, а также примиренческое отношение к кражам, утайкам и разбазариванию хлеба.

Установить строгий контроль на молотбе и хлебосдаче.

Выявить кулацкие и разлагающие колхоз элементы и немедленно изгнать из колхоза. В отношении «колхозников», приобретших для своих нужд лошадей, поставить вопрос об обществлении этих лошадей согласно Устава артели, в противном случае исключить их из колхоза, т. к. это безусловно ведет к разложению колхоза.

отдельное ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Поручить Н-ку ГПУ срочно проверить по Вознесенке причины расхождения в сведениях по хлебосдаче даваемые Сельсоветом и Заготзерно и доложить Бюро РПК.

Секретар РПК

(Товстоп'ят)

ДАЗО, П-233, оп.2, спр.6, арк.15. Оригінал.

Лист секретаря Мелітопольського районного партійного комітету секретарям колгоспних осередків КП(б)У та уповноваженим РПК про завдання парторганізацій по реалізації заходів по виконанню планів хлібозаготівель

14 листопада 1932 р.

Сов[ершено] секретно

Задача парторганизации и комсомола заключается в том, что-бы немедленно и решительно сломить кулацкое контрреволюционное сопротивление хлебозаготовкам, обмолоту и переобмолоту.

Причем это организованное кулаком сопротивление имеет место не только в самих колхозах и среди единоличников, но среди отдельных коммунистов и комсомольцев.

Сопротивление это заключается прежде всего в скрытых и открытых рассуждениях о нереальности плана. В затягивании молотбы, пренебрежении к переобмолоту. В примиренческом отношении к кражам, разбазариванию хлеба и т.п.

Некоторые руководящие сельские работники продолжают заниматься подсчетами, берут на веру всякие книжные записи, опутывают себя ук... * орами и попадают таким образом в гнилое болото оппортунизма, становятся неспособными бороться за боевую задачу партии, которая заключается в том, чтобы план хлебозаготовок выполнить во что бы то ни стало и именно через разгром кулацкого саботажа и его организаторов, укрепляя этим самым колхоз.

Некоторые ответственные товарищи, спутавшись всякими цифрами, далекими от действительной жизни, пытаются вести явно двурушническую тактику, нетерпимую в рядах большевистской партии.

Это например было по Вознесенке и Эйгенфельду** Между тем, как эти товарищи на совещании в Партийном Комитете в присутствии тов. Чубаря и на других совещаниях давали обещания выполнить план безоговорочно.

Эти безусловно оппортунистические настроения являются отражением кулацкого сопротивления хлебозаготовкам и они являются главной причиной позорного отставания района.

РПК в последний раз требует прекращения подобных разговоров и предупреждает, что если на деле не будет оправдано обещание выполнить план хлебозаготовок, эти тов[арищи] поставят себя вне рядов партии.

Кроме мероприятий, указанных в решении Бюро РПК от 12/ХІ, необходимо провести следующее:

1. Пересмотреть состав колхозного актива, отобрать действительный производственный актив из ударников, этот актив нужно знать, вести с ним работу, на него опираться. Тщательный отбор и составление списков актива нужно закончить за 5 дней, после чего провести с ним совещание по вопросам хлебозаготовок и борьбы с кулацким саботажем. Списки с указанием в какой бригаде работает данный товарищ направить Райпарткому.

* Далі нерозбірливо.

** Зраз село Полянівка Мелітопольського району.

2. Попутно с этим заняться очисткой колхозов от кулацких и разлагающих колхоз элементов, лодырей, рвачей. В отношении «колхозников», которые приобрели для себя лошадей, поставить вопрос об обществлении этих лошадей на основании Устава артели, в противном случае немедленно из колхоза выгнать, ибо это самый злостный метод разложения колхоза. Основную работу в этой части нужно провести на протяжении декады, сообщив самые подробные материалы Райпарткому.

3. Ни один факт кражи, утайки, разбазаривания и т.п. хлеба или другого колхозного имущества не должен проходить бесследно. Всякое примиренчество или либеральное отношение в этих вопросах не могут быть терпимы. Нужно беспощадно карать за кражи, утайки и т.п., как явных врагов колхоза.

Нередки бывают случаи, когда на местах не придают значения таким например фактам, когда направляется в хлебозаготовку одно количество хлеба, а сдается меньше. Разве тут невозможны кражи? — безусловно возможны и они очевидно есть. Необходим строгий контроль из проверенных людей.

4. РПК в частности обращает ваше внимание на тщательную проверку работы кладовщиков, весовщиков, конюхов, завхозов и счетного аппарата. Многие из этих людей безусловно занимают преступлениями.

Для коммунистов и комсомольцев сейчас есть одна из главнейших задач — дать пролетарскому государству хлеб. Самоотечком хлеб не пойдет. В борьбе с кулаком, с мелко-буржуазной стихией, с оппортунизмом всех мастей — план должен быть выполнен безоговорочно.

Секретарь РПК

(Толстой)

ДАДО, П-233, оп.2, спр.1, арк. 20,21. Копія.

№15

3 постанови Ради Народних Комісарів УСРР «Про доповнення інструкції «Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі»

20 листопада 1932 р.

Оголошенню в пресі не підлягає

2. На додаток до п[ункту] 3 згаданої інструкції встановити: а) До одноосібників, які злісно зривають хлібоздачу так за контракцією, як і за самозобов'язаннями, застосовувати, крім передбачених у цьому пункті заходів, натуральні штрафи порядком додаткових завдань з м'ясозаготівель розміром до 15-ти місячної норми здавання м'яса.

Ці штрафи застосовують сільські ради з попереднього дозволу в кожному окремому випадку районного виконавчого комітету.

б) Надати право обласним виконавчим комітетам, за їх постановами, в окремих районах встановлювати натуральні штрафи картоплею розміром річного плану здачі картоплі відповідним господарством. У виняткових випадках, за окремою постановою, облікконкоми мають право подвоювати розміри цих штрафів.

в) Сільради, встановлюючи розміри натуральних штрафів (у межах 15-місячної норми здачі м'яса або відповідно до річної норми здачі картоплі) та термін стягання, повинні виходити з господарського стану та умов кожного окремого господарства.

г) Накладання цих штрафів не звільняє одноосібні господарства від повного виконання встановлених хлібозаготівельних завдань цих одноосібних господарств.

д) Надати право районним виконавчим комітетам у випадках, коли одноосібники виконують пляни здачі хліба за контрактацією та самозобов'язаннями у встановлені терміни та відповідними розмірами, скасовувати натуральні та грошові штрафи за окремою постановою райвиконкому.

3. Zobov'язати райвиконкоми дати вказівки сільським радам відзначати в постановях сільрад і комісії сприяння хлібозаготівлям тих одноосібників, що ретельно, а особливо тих, що дотерміново виконують свої зобов'язання щодо хлібоздачі, залучаючи зазначених одноосібників до складу бригад з хлібозаготівель, комісії сприяння хлібозаготівлям тощо...

**Керівничий Справ Ради
народних комісарів УСРР В. Легкий**

Мелітопольський краєзнавчий музей --- 19579/ДВ 4484. Друкарський примірник

№16

3 повідомлення інформаційного сектору Дніпропетровського обкому КП(б)У про перебіг хлібозаготівель – у Мелітопольському районі

25 листопада 1932 р.

Мелітопольський — Райпартком сообщают — наличие массовых случаев нахождения закопанного в ямы хлеба, о случаях скрытого перемолота и о нахождении большого процента зерна в соломе, что сопровождается открытым кулацким сопротивлением в их обнаружении. Кандидат партии Зеленский в колхозе «Восход» скрыл 43 ц ячменя, другой кандидат партии Коваленко в колхозе «Радстеп» устроил дома ручную мельницу, проводя тайный перемол хлеба, вместо мирчука брал молоко...

Зав. Информ. Сектор. Оргистра (Глухарев)

ДАДО, П-19, оп. 1, спр. 92, арк. 6. Оригінал.

№17

3 повідомлення інформаційного сектору Дніпропетровського Обкому КП(б)У про перебіг хлібозаготівель – у Мелітопольському районі

27 листопада 1932 р.

За 25 ноября по телеграфным сведениям поступило 4075 тонн^{*}. Ничего не заготовили в этот день: В-Белозерский, Б-Томаковский, Генический, Запорожский, Молочанский, Мелітопольський, Павлоградський, Синельниковський, Терпеневський, Акимовський р-ны.

Зав. Информсектором Оргинстру (Глухарев)

ДАДО, П-19, оп. 1, спр. 92, арк. 11, Копія.

^{*} Мається на увазі по Дніпропетровській області в цілому.

**3 повідомлення інформаційного сектору
Дніпропетровського обкому КП(б)У про перебіг
хлібозаготівель у — Мелітопольському районі**

29-30 листопада 1932 р.

Мелітопольський — секретар РПК тов. Товстоп'ят повідомляє, що видача авансів понад 15 процентів є лише по двох колгоспах, проте організована перевірка, але наслідків ще нема. В артілі «Ідея Ільіча» перевитрачено 31 цент[нер] авансів, але ще нічого не повернуто. Припинено видачу авансів та витрату різних фондів у колгоспах, що не виконали плану. На молотьбу та переобмолот надіслано 57 чол[овік]. Крім того контрольорів до молотарок 34, що працюють в купі з надісланими уповноваженими РПК. Додатково надіслано 16 чол[овік] робітників комуністів в 6 бригадах, які надіслані в найбільші колгоспи. По вказівкам _____ активу у 10 одноосібників та 5 колгоспників найдено до 500 пуд[ів] хліба, викрито 2 ями. Секретар відзначає складність роботи, що їй доводиться провадити відносно обліку врожаю та садибих. Ця робота лише розпочата. (з листа секретаря РПК від 25/ХІ).

Зав. інформ. сектором Обкому (Глухарев)

ДАДО, П-19, оп. 1, спр. 92, арк. 27. Копія.

**3 протоколу засідання бюро Мелітопольського
районного партійного комітету про перебіг
хлібозаготівель по району**

30 листопада 1932 р.

Слухали: 4. Про перебіг хлібозаготівлі за листопад.

Ухвалили: При вкрай незадовільному просуванню вперед по хлібозаготівлях всього району (за листопад виконано 12,2 процентів річного пляну і 31,5 процентів місячного) — окремі колгоспи, через те, що їхні керівники, а також секретарі партосередків — підпали під вплив куркуля — злісно саботують виконання своїх обов'язків перед пролетарською державою.

Особливо уперто саботують виконання хлібозаготівель колгоспи Йоганесруйської сільради: арт[іль] Йоганесруе, що «виконала» за листопад тільки 3,9 процентів річного пляну, Гутерталь — 2 проценти, Удачний — 3,8 процентів, Дармштадт* — 7,2 процентів, а також арт[іль] Олександрофельд 9,9 процентів.

Бюро РПК, виходячи з того, що тов. Шокур — секретар Йоганесруйського партосередку замість дати нещадну відсіч куркульському саботажу хлібозаготівель — своєю бездіяльністю та п'янками сприяв цьому саботажу, ставши куркульським агентом в лавах партії — ухвалює: Виключити Шокура з лав партії й з роботи зняти. Доручити РайКК — РСІ терміново розглянути на місці справу про останніх членів і канд[идатів] партії Йоганесруйського партосередку, що підпали під вплив куркуля й саботують хлібозаготівлі.

* Так у тексті документу

** Зараз село Ромашки Мелітопольського району

*** Село Верховина Мелітопольського району

За явний саботаж хлібозаготівель з боку Губерта, що до останніх днів був секретарем Олександровфельдського партосередку (тепер Голова С[ільської] Ради (Губерта, як куркульського агента з лав партії виключити й з роботи зняти.

Уповноваженого РПК в хлібозаготівлях по арт[ілі] Олександровфельд тов. Наровлянського попередити, що коли з перших днів грудня не буде потрібного зламу в хлібоздачі по арт[ілі] — справу про нього буде передано до РайКК для виключення з лав партії.

Попередити голів колгоспів: Радстеп — тов. Лисенка, ім. Сталіна — тов. Мазіна, Пром[інь] Культури — тов. Кузьменка, які майже припинили останніх днів хлібоздачу, що коли з перших днів грудня не буде потрібного зламу в хлібоздачі, справу про них буде передано в РайКК, щоб негайно виключити з лав партії з усіма наслідками, що з цього виникають.

Доручити Прокуратурі негайно виявити злісних саботажників хлібозаготівель по цих колгоспах і притягти до суворої відповідальності.

Зобов'язати всі партосередки проробити цю постанову на своїх зборах, як застереження проти бездіяльності й саботажу хлібозаготівель.

Постанову оголосити в газеті «Радстеп».

Секретар РПК (Товстоп'ят)

ДАЗО, П-233, оп. 2, пр. 6, арк. 30. Оригінал.

№20

З протоколу засідання бюро Мелітопольського районного партійного комітету про хід хлібозаготівель по колгоспам Кізіярської сільської ради

6 грудня 1932 р.

Слухали: Про Кізіярську сільраду

Ухвалили: Попередження Бюро РПК від 1/ХІІ головам правлінь колгоспів Промінь Культури та ім. Сталіна Кізіярської сільради не зважено не тільки головами колгоспів, а й секретарем міжколгоспного партосередку тов. Сідельковським.

За 1 й 2 грудня колгоспи нічого в хлібозаготівлю не здали.

Прохали РайКК негайно притягти до відповідальності голів колгоспів Пром[інь] Культури — тов. Кузьменка та ім. Сталіна — тов. Мазіна, що злісно саботують хлібозаготівлі.

Попередити секретаря Кізіярського міжколгоспного п[артійного] осередку тов. Сідельковського, що коли слідом за цією постановою не буде на ділі розтрощено куркульського саботажу хлібозаготівель, справу про нього буде передано до КК для виключення з лав партії.

Прохання КК не далі, як 6/ХІІ перевірити виконання цієї постанови з боку тов. Сідельковського.

Попередити голову арт[ілі] ім. Калініна тов. Мордіка (за 2 дні грудня поступило 8 цент[нерів]) та секретаря Костянтинівського міжколгоспного партосередку тов. Старовайтова і голову арт[ілі] Велетень тов. Науменка (за 2 дні нічого не сдано), що коли вони не зважать на це останнє застереження й не зламають куркульського саботажу хлібозаготівель різким підвищенням хлібоздачі, слідом за цією постановою — справу про них буде передано до РайКК для негайного виключення з партії.

Постанову оголосити в газеті «Радстеп».

Секретар РПК

(Товстоп'ят)

ДАЗО, П-233, оп. 2, спр. 6, арк. 47, 48. Оригінал.

№21

З протоколу засідання бюро Мелітопольського районного партійного комітету про хід хлібозаготівель в артілях Костянтинівської сільської ради

15 грудня 1932 р.

Слухали: про артілі Радстеп, Будьоного і Калініна Костянтинівської с[ільської] Ради.

Ухвалили: Щоб зламати куркульський опір хлібозаготівлям та залучити колгоспний актив до боротьби за виявлення розкраденого й утаєного хліба, командирувати додатково в ці колгоспи бригаду відповід[альних] робітників тов. Бортнікова — Агітмаса* РПК, тов. Пашка — секретаря партколегії КК** і тов. Яхно — секретар Миськради.

Доручити тов. тов. Сумцову і Толстопяту проінструктувати цю бригаду. Встановити, щоб бригада щодня інформувала РПК по телефону про свою роботу і наслідки. Зокрема додатково провести очистку колгоспів від ворожих, рвацьких і ледарських елементів та у всіх виключених провести вилучення краденого хліба в тому числі перевірити ще раз тих, що раніше виключені і вилучити крадений хліб. Цю роботу провести при широкій участі передових колгоспників.

Секретар РПК

(підпис)

ДАЗО, п-233, оп. 2, спр. 6, арк. 81. Оригінал.

№22

Інформація газети «Зоря» про райони Дніпропетровської області відсталі у хлібозаготівлях 20 грудня 1932 р.

Список районів відсталих у хлібозаготівлях до яких не завозиться промкрану, аж доки вони досягнуть рішучого зрушення у виконанні хлібозаготівного пляну

- | | |
|-------------------------|------------------------|
| 1. Апостолівський | 8. Велико-Лепетиський |
| 2. Божедарівський | 9. Велико-Білозерський |
| 3. Бердянський | 10. Велико-Токмацький |
| 4. Верхньо-Дніпровський | 11. Кам'янський |
| 5. Василівський | 12. Коларівський |
| 6. Високопільський | 13. Лихівський |
| 7. Васильківський | 14. Магдалинівський |

* Агітаційно-масовий відділ районного партійного комітету.

** Контрольна комісія районного партійного комітету.

15. Межівський
16. Михайлівський
17. Молочанський
18. Мелітопільський
19. Нікопільський
20. Ново-Василівський
21. Сирогозький

22. Павлоградський
23. Покровський
24. Солонянський
25. Терпенівський
26. Царекостянтинівський
27. Якимівський

Газ. «Зоря», 20 грудня 1932 р.

№23

Лист секретаря Мелітопольського районного партійного комітету до секретарів сільських партійних осередків про використання вчительських продовольчих фондів в рахунок хлібозаготівельних планів

[листопад 1932 р.]

Ц[ілком] таємно

По повідомленням, що їх має РПК, окремі с[ільські] р[ади] припускають грубу політичну помилку в справі використання 85 процентів вчительських фондів у хлібозаготівлю, що не провели роз'ясочну роботу серед вчителства, а навіть на запитання представника профспілки про причини використання цих фондів замість ясної відповіді — Голова Костянтинівської с[ільської] Ради відповідає: «Не ваше діло, треба то й забираємо», а Голова Мордвинівської С[ільської] Ради заявляє: «Труднощі треба всім переживати, посидіть й Ви трохи без хліба».

РПК категорично забороняє будь-кому підмінювати роз'ясочну роботу серед вчителства, а навіть на запитання представника профспілки про причини використання цих фондів замість ясної відповіді — Голова Костянтинівської с[ільської] Ради відповідає: «Не ваше діло, треба то й забираємо», а Голова Мордвинівської С[ільської] Ради заявляє: «Труднощі треба всім переживати, посидіть и Ви трохи без хліба».

РПК категорично забороняє будь-кому підмінювати роз'ясочну роботу голим адмініструванням, бюрократичними відповідями, бо таке ставлення до вчителства суперечить всім настановам партії.

Треба негайно провести роз'ясочну роботу серед вчителів, що ганебний стан з хлібозаготівлями в нашому районі стався внаслідок настирливого куркульського саботажу й недостатньої боротьби проти цього саботажу з нашого боку, що недивлячись на те що обов'язок перед державою та Червоною Армією колгоспи не виконали, вчительські фонди були утворені, й в більшості сел під цими фондами приховувалось значне перебільшення дійсних потреб.

Використання вчительських фондів для виконання пляну хлібозаготівель є захід, що виникає з потреби в першу чергу й безоговорочно виконати державні плани й що ці фонди будуть поновлені по закінченню планів хлібозаготівель, отже завдання вчителства прийняти активну участь у проведенні широкої масово-роз'ясочної роботи серед колгоспників для допомоги місцевим органам спромогтися виконання плянів у визначені терміни.

Секретар РПК (Товстоп'ят)
Культпроп (Л. Фельдман)

**З інформаційного листа Дніпропетровської
обласної прокуратури та обласного суду про
роботу в галузі сприяння хлібозаготівлі за час
з 1 по 5 грудня 1932 року — відомості по
Мелітопольському району**

[Не раніше 5 грудня 1932 р.]

Таємно

Про зловживання в артілі «Радянський степ».

1) По цій справі встановлено зловживання з боку рахівника та комірника артілі. На посаді рахівника в артілі перебував кол. ** спікулянт Козик, який з контр-револ[юційною] метою заплутував стан обліку хліба, давав брехливі відомості, при допомозі комірника Панасенко — середняка, обважували колгоспників, привласнювали ріжницю зернохліба.

По цій справі засуджено: Козика та Панасенко — до РОЗСТРІЛУ.

2) По цій-же артілі встановлено, що на посаду мірошника артілі проліз куркуль Шелудько Володимир, який крав з млина борошно та за допомогою сина та брата спікулював цим борошном.

Вироком виізної сесії Облсуду засуджено — 2-х-Шелудько — до РОЗСТРІЛУ, а — 3-го — до позб[авлення] волі на 10 років...

Загальна *** кількість засуджених за крадіжку хліба за 1-у п'ятиденку грудня, таким чином, складає 295 осіб, з них — куркулів — 44, середняків — 124, решта — бідняків.

За весь час хлібозаготівлі за крадіжку хліба засуджено — 52.15 чол[овік].

**Облпрокурор Голова Облсуду
ТВО. ЗАВ. ОРГІНСТРУ**

ДАДО, П-19, оп. 1, сдр. 494, арк. 29, 39. Оригінал.

**З інформаційного листа Дніпропетровської
обласної прокуратури та облсуду про роботу
в галузі сприяння хлібозаготівлі за час
з 15/XI — по 1/XII — 1932 року**

[не раніше 10 грудня 1932 р.]

...Обмежуючись вищезгаданими прикладами, які характеризують судову лінію по справах, пов'язаних з крадіжками хліба зазначаємо, що за весь час хлібозаготівлі за крадіжку хліба засуджено 4727 осіб, з них:

* В листі наводилися найбільш показові, з точки зору складачів, справи по Дніпропетровській області.

** Так у тексті.

*** Тобто по Дніпропетровській області.

**** Інформаційні листи надсилалися у цілий ряд установ — Нарком'юст, Обком КП(б)У, Голові Облвиконкому, Голові обласної Контрольної Комісії...

До розстрілу — 163
До 10 років — 687
До 8 років — 462

До 5 років — 539
До 3 років — 1545
До примус[ової] праці — 1131

По справах, по яких засуджено до розстрілу, на день складання цього листа маємо відомості про затвердження 17 вироків. Витяги з цих вироків надіслані усім редакторам районних газет, де слухались ці справи з проханням, негайно оголосити повідомлення про виконання вироків. Так само, надіслано листа до усіх секретарів Райпарткомів та Учпрокурорів за погодженням з керівними органами, з проханням провести навколо цих справ відповідну масово-роз'яснювальну роботу по селах та колгоспах, використовуючи ці вирокі для стимулювання поліпшення хлібозаготівлі...

ТВО Облпрокурора

Голова Облсуду

ТВО. ЗАВ. Оргінстром

ДАДО, П-19, оп. спр. 494, арк. 19, 20. Оригінал.

№26

**З інформаційного листа Дніпропетровської
обласної прокуратури та обласного суду про
роботу в галузі сприяння хлібозаготівлі по стану
на 20 грудня 1932 року —
по Мелітопольському району**

[не раніше 20 грудня 1932 р.]

Зловживання в артілі «Прокупник»

Слідством встановлено, що низка куркулів пролізла до артілі «Прокупник» Чехоградської с[ільської] р[ади], заняли там командні висоти та вчиняли опір виконання пляна хлібозаготівлі — Ваврін, куркуль, проліз до партії, обіймав посаду Голови правління, підібрав штати техробітників та правління з куркулів, внаслідок чого згря спочатку обломота занялась шкідницькою роботою по розтранжируванню зерно — хліба.

Зіпсовано 160 цент[нерів] зерна. Продали та роздали куркулям 415 цент[нерів] хліба, відкрили від держави 200 цент[нерів] хліба під видом озадків.

Систематично нездавали мірчука, бухгалтерія знаходилась в хаотичному стані, з метою скриття цих зловживань.

По справі притягнуто Вавріна, куркуля, виключено з лав П(б)У, Голову колгоспу, Кубішта І.І. — члена правління, бідняка, виключеного з КП(б)У, Сербеня Ф.І., куркуля, завгоспа артілі, Тонішевського Я.І., походження з дворян, комірника, Олучника Б.І., куркуля, секретаря правління, Шіллера А.І., середняка, голову ревкомісії, Швигеля К.Ф., середняка, рахівника.

Облпрокурор

Голова Облсуду

ТВО. ЗАВ. Оргінстром

ДАДО, П-19, оп. 1, спр. 494, арк. 57. Оригінал.

**План роботи по виконанню хлібозаготівель
по колгоспу «Победа» Мелітопольського району*
[не пізніше 23 грудня 1932 р.]**

1. На 23/ХІІ осталося виконати всіх культур — 3.432 цент[нера], в том числі пшениці — 1.880 цент[неров].

ГЛАВНЫЕ ИСТОЧНИКИ ПОЛУЧЕНИЯ ХЛЕБА

1. Перевесить тщательно в присутствии безотлучно специального товарища — весь хлеб, какой имеется в колхозе. В частности по еще непроверенным последним данным колхозом имеется излишков по фонду посевматериала: проса — 42 цент[нера] и кукурузы — 19.5 цент[нера].

Тщательное перевешивание должно выявить дополнительные излишки по всем культурам.

2. Произвести сплошную проверку всех мельниц, как действующих, так и закрытых и выявленный там припрятанный хлеб должен быть сдан в хлебозаготовку. Наряду с этим тщательно проверить не было ли вывезено под видом перемола на мельницы в другие места (город или другое село).

3. Взять на строгий учет все отходы, отвейки и т.п., проверить их, организовать немедленную и тщательную очистку, лучшее зерно сдать в хлебозаготовку, часть же зерна непригодного с точки зрения кондиции для сдачи. Заготовлено — перемолоть и организовать на добровольных началах обмен колхозникам на зерно главным образом продовольственных культур — пуд за пуд.

4. По артели Победа обратить особое внимание на проверку и выявление зерноскладов, т. к. множественность их позволяет иметь тайные склады с неучтенным хлебом.

5. Должно быть переобмолочено соломы и перевезено половы с площади зерновых культур — 4.830 гектар.

Исходя из качества первой молотыбы, а также из первых предварительных данных переобмолота соломы и перевезения половы должно быть получено КАК МИНИМУМ: от гектара соломы 12 клгр зерна и от гектара половы — 8 клгр., а со всей площади — 966 центнеров.

В связи с этим необходимо:

а) Значительно поднять производительность труда на переобмолоте, обеспечив нормальную работу 5-ти молотилок с нагрузкой на одну молотилку за день в среднем 35-40 гарб;

б) Установить ежедневное задание каждой молотилке по выходу зерна и в зависимости от этого производить начисление трудодней, согласно последнего постановления Наркомзема.

в) Поставить, как минимум 105** веялок на полову, обеспечив нормальную их пропускную способность, как минимум 10 гарб в день и в соответствии с этим установить на каждую веялку норму выхода зерна, а также начисление трудодней.

г) От каждой веялки убирать отдельно колоски, падающие непосредственно с решета и передавать их на молотилку.

* Згідно постанови бюро Мелітопольського РПК від 22.ХІІ-1932 року по ряду колгоспів району, що мали високий процент виконання плану, встановлювався план роботи на декаду.

** Виправлено в тексті.

д) Строго следить за состоянием решет, как на веялках, так и на молотилках, периодически прочищать их от засорения. На молотилке кроме того следить за правильной работой ветрогонного аппарата.

е) Исключительное внимание уделить выбору скирд соломы и половы для переобмолота, т. к. кулацкие элементы нарочито, чтобы дискредитировать это мероприятие, стараются выбирать скирды, где нет нужных результатов.

ИЗЪЯТИЕ РАЗВОРОВАННОГО КОЛХОЗНОГО ХЛЕБА

Исходя из показаний Правления колхоза и сель. Совета об урожайности, а также уже выявленных фактов кражи хлеба — как минимум должно быть выявлено и изъято разворованного хлеба — 3.000 центнеров (ориентировочно).

Для этого необходимо изъятие разворованного колхозного хлеба организовать широко и повсеместно. Решающим условием успешного проведения этой меры является предварительная организация и поддержка в этом деле со стороны лучшей, имеющей наибольшее количество трудодней части колхозников. Наиболее крупные и злостные расхитители хлеба должны быть заранее выявлены, чтобы примененный к ним обыск дал серьезные результаты. В отношении более мелких расхитителей должны применяться меры общественного воздействия, подкрепляемые в отношении более упорных привлечением к Суду, исключением из колхоза.

В связи с этим должен быть тщательно подобран колхозный актив, которому умелой работой уяснить, что план хлебозаготовок колхоза должен быть выполнен во что бы то ни стало, что разгром кулацкого саботажа хлебозаготовок именно в этом и заключается, что никаких разговоров о дальнейшем снижении плана быть не может и что всякие пораженческие настроения в этом решающем вопросе идут в пользу кулака.

Необходимо не на бумаге, а на деле отмежевать от честных колхозников — всяких лодырей, рвачей и подкулачников и направить против них всю ненависть передовой части колхозников.

Особо тщательно должны подбираться бригады по выявлению разворованного хлеба, каждая бригада должна иметь точное задание, выполнение которого нужно проверять обязательно ежедневно вечером Уполномоченным РПК и Секретарем ячейки.

ВОЗВРАТ НЕПРАВИЛЬНО ВЫДАННЫХ АВАНСОВ

1. тщательно проверить и учесть все посеы зерновых на усадьбах и урожай с них засчитать, как натураванс, с возвратом излишне выданного в результате этого зачета.

2. Тщательно проверить начисление трудодней отдельным колхозникам, особенно административному аппарату, так называемым дворовым или хозяйственным бригадам, исправить это через Ревкомиссии и на излишне начисленные трудодни натураванс возвратить путем проведения соответствующей массовой работы.

РАССТАНОВКА СИЛ

Для выполнения этой работы произвести следующим образом расстановку партийно-комсомольских сил:

1. Перебросить для работы непосредственно на переобмолоте и перевевании — 60 процентов всех коммунистов из ячейки и по одному к каждой молотилке из мобилизованных из города, а также 75 процентов всех комсомольцев.

2. 30 процентов коммунистов из ячейки, всех остальных присланных из города и 20 процентов комсомольцев — организовать в бригады по выявлению разворованного хлеба.

3. Влити в кожен бригаду по виявленню розворованного хліба як минимум 5-6 колхозників-передовиків.

4. Ответственным уполномоченным по колхозу назначить тов. Забару (Зам[естителя] Пред[седателя] РИКа).

5. Остальных коммунистов и комсомольцев использовать на работе по мобилизации средств, мясозаготовок и др[угих] работах.

ДАЗО, П-233, оп. 2, спр. 6, арк. 51-53. Копія.

№28

Частівки, яким навчав своїх учнів завідуючий, семирічкою Копанівського осередку Цабенко [листопад-грудень 1932 р.] **

I.

Як був царь Микола дурачок
Був фунтик хліба п'ятачок,
А як стала республіка,
Фунтик хліба три рубліка
Як став Совет
Хліба нет.

II.

В 32 году ми вже їли лободу
Нема хліба, нема сала
Комсомолія забрала.

III.

Питається СОЗ морозу,
Чи будуть чоботи для СОЗа.
Нема чобіт самі лапті,
Розколовся СОЗ на клапті.
Нема хліба, нема моні
Ми прохлопали в долоні.

IV.

Жито та пшеницю вивезли
за ґраницю
А ячмінь та кукурудзу для
Радянського СОЮзу
і ще трошки буряків для
Радянських дураків.

V.

Лежить Ленін у Могилі, а Сталін
у Багнеті
Що робити куркулям те буде
бідності

ДАДО, П-19, оп. 1, спр. арк. 36. Копія.

* Такі частівки доводилося чути автору-упоряднику від літніх селян Мелітопольського району

** Встановлено за документами архівної справи.

**3 протоколу засідання бюро Мелітопольського
районного партійного комітету про хід
хлібозаготівель по колгоспах села Костянтинівка**

6 січня 1933 р.

Слухали: 1. Питання хлібозаготівлі по колгоспах села Костянтинівка (д[оповідач] тов. Чайка)

Ухвалили: Кулацкий саботаж и спекулянтская круговая порука являются основным препятствием выполнения плана хлебозаготовок по колхозам села Константиновка. Из этого многие коммунисты не только не сделали большевистского вывода, особенно после письма Обкома партии о хлебозаготовках, но наоборот продолжают вести дворушническую тактику и вместе с кулаками и спекулянтами продолжают саботировать хлебосдачу, игнорируя задачу — вырвать честных колхозников из под кулацкого влияния.

Мобилизованного на хлебозаготовки из города Дитвиненка за умышленное бездействие — из партии исключить.

Поручить ГПУ проверить сведения о его службе у Гетьмана и привлечь к ответственности.

Стрелец Илью за бездействие и связь со спекулянтами из партии исключить. Предложить следственным органам привлечь его к суду.

Лехмус Николая (секретарь КСМ ячейки) за саботаж хлебозаготовок и кулацкие разговоры о безцельности проводимых мероприятий (переобмолот, возврат авансов) из кандидатов партии исключить.

Бюро РК ЛКСМ за безответственное отношение к подбору секретаря КСМ ячейки — после розпуска решением Обкома КСМ и РПК ячейки комсомола — объявить в ы г о в о р. Предложить в течение суток послать секретарем КСМ ячейки проверенного товарища из районного КСМ актива.

Считая ответственным за вредительское безхозяйственное отношение к уборке подсолнуха (падалица) уборке токов и т. п. по арт[ели] Буденного бывш[его] Председателя артели Лукьянова (сейчас зам[еститель] Предс[едателя] с[ельского] С[овета]) — исключить его из партии.

Уполномоченного РПК по арт[ели] Буденного Царанова необеспечившего разгрома кулацко-спекулянтского саботажа хлебозаготовок по арт[ели] Буденного и не мобилизовавшего колхозный актив — с работы уполномоченного снять и вопрос о пребывании его в партии передать КК.

Исходя из того, что тов. Московец — зав[едующий] участка МТС не обеспечивает возложенной на него задачи — с этой работы снять, объявив ему выговор с предупреждением. Поручить тов. Тарасову использовать его по специальности.

Обязать Константиновскую межколхозную п[артийную] ячейку, уполномоченных РПК по колхозам исключительное внимание уделить выполнению указаний обкома партии об отборе колхозного актива из честных передовых колхозников, в частности использовать опыт тов. Шостака по Чубаревскому району (материал ранее разослан), чтобы опираясь на актив сломить круговую поруку и добиться выявления краденного хлеба...

1/1-33 року Слушали: Постановление Обкома от 30/XII о применении дополнительных репрессий к отдельным колхозникам и колхозам, особенно саботирующих хлебозаготовки.

Постановили: 1. Ознакомить с этими постановлениями особоуполномоченного по Константиновке тов. Чайку, посланного 29/XII, провести указания сделанные секретарем ЦК КП(б)У тов. Косиором.

2. Наметить кроме того еще колхозы Велетень, Сталина, XIV годовщина. Поручить Нач[альнику] Райотдела ГПУ тов. Рейфшнейдер представить Бюро РПК по 3-5 хозяйств из этих колхозов, которые являются доподлинными гнездами организаторов кулацкого саботажа хлебозаготовок для применения к ним репрессий указанных в постановлении Обкома.

3. Поручить гов. Чайке представить Бюро РПК 2/1 вечером список на ту часть коммунистов, как мобилизованных, так и местных по Константиновке, которые представляют из себя оппортунистическую гниль, подлежащую исключению из партии и высылке и отдельно на тех которых нужно выгнать с позором с работы на селе.

4. Поручить гов. Фельдману на 3/1 вечером представить списки исключенных из партии за саботаж хлебозаготовок, как Райпарком, так Контр[ольной] Комиссией...

Слушали: 2/1-33 року. Закрытое постановление. О высылке хозяйств злостно саботирующих хлебозаготовки.

Постановили: Наметить к высылке 50 хозяйств злостно саботирующих хлебозаготовки — по Константиновке — 25 хоз[яйств], Николаевке — 15 хоз[яйств], Чехограду — 10 хоз[яйств]. По Константиновке оформление поручить тов. Чайке, по Чехограду — гов. Яценку и по Николаевке тов. Бортникову.

Срок 2 дня —

Секретарь РПК (Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 3, рак. 1, 2, 7. Оригинал.

№30.

Протокол №27 засідання бюро Мелітопольського районного партійного комітету 18 січня 1933 р.

Слушали: 1. Информация тов. Толстопята о докладе на Бюро Обкома о ходе хлебозаготовок по району 16 января по решению Бюро обкома.

Ухвалили: Обязать секретарей ячеек, пред[седателей] с[ельских] С[оветов] и уполномоченных РПК на селе основное внимание направить на выявление разворованного хлеба, раскрытие ям и т. п. С этой целью:

1) Полностью использовать тех, кто добровольно возвращает ворованный хлеб и раскрывает ямы.

2) Немедленно и решительно усилить самопроверку колхозников и единоличников бригадами с целью выявления краденного хлеба.

3) Использовать для этого все организационные средства, причем широко использовать для этого школьников.

4) Широко популяризовать факты добровольного раскрытия ям и сдачи ворованного хлеба, с одновременными беспощадными мерами в отношении тех, у кого выявлен краденный хлеб.

5) Самым решительным образом добиваться возврата авансов, согласно постановлений собраний колхозов, применяя принудительное изъятие всего хлеба у тех, кто добровольно не здает.

6) Добиться во что бы то ни стало полного возврата коммунистами и комсомольцами, исключая из партии и комсомола, упорствующих. Тоже провести и в отношении управленческого аппарата.

7) Тщательно проверить всякие озадки и отходы, найти спрятанное и все годное зерно отобрать для хлебозаготовок.

8) Наряду с этим добиться немедленно повышения темпов переобмолота соломы и половы, в том числе в колхозах выполнивших план хлебозаготовок.

9) Организовать тщательную проверку и выявление бежавших из других сел района и др[угих] районов — от выполнения хлебозадачи и одобрить у них весь хлеб.

10) Провести разъяснительную работу против самовольного ухода из колхоза, выявляя кулацких подстрекателей этого дела и предавая их суду.

11) Предложить [орсовету, Нач[альнику] Милиции и ГПУ решительно активизировать выявление краденого и перепрятанного, а также незаконно приобретенного хлеба по городу для обращения на хлебозаготовку.

12) Провести тщательную проверку и выявление бежавших из сел и скрывающихся в городе от выполнения государственных обязательств, изъяз у них весь хлеб.

13) Поручить фракции РИКа и КК РКИ проверить в срочном порядке все организации имевшие посеы с целью выявления у них хлеба для обращения на хлебозаготовку.

14) Для проведения всех этих мероприятий командировать на села следующих тов.: Вознесенка — тов. Сумцов, Кизияр — Соркин, Пещаное — тов. Чайка, Константиновка — тов. Фонарев, Чехоград-Верховский, Йоганесрус, Д[анило]-Ивановка — Фоменко, Эйгенфельд-Пашко, Александровфельд — тов. Дударенко

Секретарь РПК (Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 2, арк. 14. Оригинал.

№31

3 протоколу засідання бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У про хлібозаготівлі у Мелітопольському районі

16-21 січня 1933 р.

Бюро Обкома констатирует, что невыполнение плана хлебозаготовок по Мелитопольскому району в установленный обкомом срок (на 15) и план выполнен на 64,6 процента, является прямым результатом того, что Мелитопольская парторганизация и ее руководство не обеспечили большевистской мобилизации коммунистов, комсомольцев и колхозный актив на выполнение плана, на разгром кулацкого саботажа, на недопущение расхищения и разбазаривания хлеба в колхозах.

Резкое снижение поступления хлеба во 2-й половине декабря и в январе мес[яце], непроведение работы по выявлению скрытого хлеба, возврата раскраденного и неправильно выданных авансов, показывает, что Мелитопольская парторганизация стала на оппортунистический путь в хлебозаготовках.

Бюро обкома предупреждает партийное и советское руководство Мелитопольского района, секретаря райпаркома тов. Толстопята, пред[седателя] РИКа тов.

Чайку и уполномоченного Обкома тов. Сумцова что если с их стороны не будут приняты решительные меры борьбы с кулацким саботажем в хлебозаготовках, — обком вынужден будет к ним применить самые суровые меры партийного взыскания.

Секретарь обкома КП(б)У

Строганов

ДАДО, П-19, оп. 1, спр. 510, арк. 25. Оригинал.

№32

**Лист секретаря Мелітопольського районного
партійного комітету та голови Мелітопольського
районного виконавчого комітету до
Костянтинівського міжколгоспного осередку,
Сільради та уповноваженим РПК про заходи
по підняттю хлібозаготівель**

21 січня 1933 р.

Для того, чтобы добиться разгрома кулацкого контрреволюционного саботажа хлебозаготовок и решительно поднять хлебозадачу, на основании Директивы Обкома КП(б)У от января с[его] г[ода] (копия прилагается), Райпарком и Райисполком предлагают безоговорочно провести немедленно следующие мероприятия:

а) по — колхозу «Радстеп», занесенному на черную доску:

1. Произвести изъятие всего хлеба, выданного колхозникам, за исключением тех, кто честно и добросовестно выполняет государственные обязательства, а также выявляет воров и содействует возврату разворованного хлеба. С этой целью тщательно отобрать этих добросовестных колхозников, а у остальных произвести изъятие всего хлеба, привлекая для этой работы добросовестных колхозников.

2. В течение 48 часов полностью взыскать с колхозников долги по кредитам, и проч[ую] задолженность колхоза, начисленную на колхозников, в том числе весь размер мясного налога плюс пятнадцатимесячный штраф мясом. По истечении этого срока, в счет погашения указания долгов, мясного налога и натуроштрафа — у каждого колхозника и в первую очередь в уже исключенных из колхоза произвести изъятие скота, домашней птицы и проч[его] ценного имущества, не допуская организованной групповой сдачи.

Этим мероприятием нужно добиться расслоения колхозников, выявления и сдачи разворованного хлеба в размерах, обеспечивающих выполнение плана.

При проведении мероприятия, указанного в этом пункте, подход к добросовестным колхозникам должен быть тот же, что и в части изъятия хлеба.

3. Установить колхозу «Радстеп» и колхозникам этого колхоза срок в 3 дня, т. е. 24 января для добровольного раскрытия ям и др[угих] мест, где спрятан краденный хлеб и возврата этого разворованного хлеба — ориентировочно в размере 200 тонн.

После истечения этого срока на уличенных в воровстве обрушить всю силу судебных репрессий, согласно закона об охране общественной собственности.

4. Установить по колхозу Радстеп срок — 25 января добровольного возврата натуровансов в размере, принятом постановлением общего собрания колхоза.

За невыполнение этого — коммунистов и комсомольцев немедленно исключать из партии и комсомола, а колхозников — из колхоза и одновременно производить принудительное изъятие всего хлеба, а также штрафовать натурой, как злосных

единоличников, применяя лишение усадеб с постройками с немедленным проведением в жизнь этих репрессий.

б) по колхозам Буденного и Калинина

1. Установить колхозам им. Буденного и Калинина и колхозникам этих колхозов срок 24 января добровольного возврата спрятанного в ямах и др[угих] местах краденного хлеба — в размере ориентировочно: по колхозу Буденного — 150 тонн и Калинина — 65 тонн.

После истечения этого срока на уличенных в воровстве хлеба обрушить всю силу судебных репрессий, согласно закона об охране общественной собственности.

2. Установить по этим 2-м колхозам твердый срок — 15 января добровольного возврата натуровансов в размере принятом постановлениями собраний колхозов.

За невыполнение этого — коммунистов и комсомольцев немедленно исключать из партии и комсомола, а колхозников — из колхоза и одновременно производить принудительное изъятие всего хлеба, а также штрафовать натурой, как злосных единоличников, применяя лишения усадеб с постройками с немедленным проведением в жизнь этих репрессий.

в) в отношении единоличников.

Единоличникам, не выполнившим обязательств по хлебоздаче дать срок один день на добровольную сдачу причитающегося с них хлеба, и после этого у всех невыполнивших произвести тщательное принудительное изъятие всего хлеба, кроме того наложить натур-штраф, денежный штраф и лишение наиболее злостных усадеб с постройками.

Что же касается единоличников, выполнивших свои обязательства по хлебоздаче — то с ними провести массовую работу с целью добровольной продажи государству своих хлебных излишков.

Райпарком и Райисполком обязывают уполномоченных по хлебозаготовке также в точности выполнить пункты 5 и 6 директивы Обкопа КП(б)У от 26 января в части, относящейся к сельским работникам.

На основе этих мероприятий с одновременным усилием переобмолота соломы и половы Райпарком и Райисполком обязывает Вас безоговорочно до 10 февраля заготовить и сдать в хлебозаготовки 584 тонн хлеба, в том числе по Радстепу — 250 тонн, Калинина — 100 тонн, единолич[никам] — 34 тонны.

Установить ежедневную отчетность перед Райисполкомом по линии Сельсовета о всех мероприятиях, проведенных в связи с данной директивой о результатах за каждый день. Ответственность за своевременную подачу материалов возложить на Пред[седателя] Сельсовета тов. Савченко.

Обязать уполномоченных РПК ежедневно кратко информировать РПК о работе и результатах ее — за день по каждому колхозу.

Секретарь РПК
Предс[едатель] Райисполкома

(Толстопят)
(Чайка)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 2, арк. 16, 17. Оригинал.

№33

3 протоколу засідання бюро Мелітопольського районного партійного комітету про виступ на партійних зборах села Мордвинівка Мелітопольського району комуніста Нефедова

22 січня 1933 р.

Слухали: 13/1-33 р. Про виступ Нефедова на партзборах в с. Мордвинівка з заявою, що повернення натуравансів неправильно, що колгоспники пухнуть з голоду.

Ухвалили: За куркульську агітацію проти хлібозаготівлі Нефедова з партії виключити. Доручити слідчим органам притягти Нефедова до відповідальності.

За секретаря РПК

Л. Фельдман

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 2, арк. 27. Оригінал.

№34

3 протоколу наради завідуючих шкіл Мелітопольського району про стан шкіл району

15 лютого 1933 р.

Слухали: Про перебіг реалізації постанов ЦК ВКП(б) про школу (доп[овідач] тов. Приходько)

Ухвалили: Констатувати, що багато шкіл району особливо ШКМ* через брак відповідних умов: відсутність палива, гарячих сніданків допомоги біднішим учням тощо: припустили прорив у відвідуванні, продукційності праці учнів та в безперебійності роботи.

Цей прорив стався у наслідок відсутності ініціативи, настирливості, операційності в роботі завшкіл, а також і де-яких колективів педагогічних в цілому.

Для ліквідації цих проривів зобов'язати всіх завшкіл для негайного покращення відвідування розгорнути роботу серед робітничо-колгоспних мас, домогтися щоденного втручання в роботу школи с[ільської] (р[ади]), правлінь колгоспів та всіх громадських організацій з тим, щоб нагляд з роботою школи їх був повсякденний.

Завшколам, що до цього часу не використали асигнувань на матеріальну допомогу біднішим учням негайно-ж розподілити по 2 конц.*** стипендії, а по 1-одноразову видати допомогу. В разі відмовлення с[ільської] ради видати гроші на це, негайно ж повідомити Р[айонний] В[ідділ] Н[ародної] О[світи].

Виявити всіх дітей, що їх немає кому утримувати, або сім'я не спроможна забезпечити і разом з колгоспами, с[ільськими] Радами й громадськістю організувати натуральну їм допомогу (прикріплення до їдалень**** ...). Розгорнути серед громадськості роботу**** ... видачі (там, де немає) гарячих сніданків найгірше забезпеченим учням.

ДАЗО, Р-3668, оп. 1, спр. 46, арк. 82. Копія.

* Так у тексті

** Так у тексті

*** Далі нерозбірливо

**** Далі нерозбірливо

Список голодуючих сімей по Костянтинівській сільській раді
Мелітопольського району – по артілі Будьоного

15 лютого 1933 р.

№ п/п	Фамілія, імя и отчество	Год рож-д[енія]	Соцполо-жение	Член артели	Кол-во едоков	В Т.ч. трудосп[особных]	Кол-во трудодн[ей]	Получ[ено]-зерна	Воз-вра-щено	Кол-во в семье опухших	При-меча-ние
1.	Чайка А.П.	55 л[ет]	бедн[як]	да	6	1	564				умер
2.	Кудря Е.Г.	28 л[ет]	"-	"-	—		357				
3.	Гончаров Г.	50 л[ет]	"-	"-	4		266				
4.	Олейник П.Т.	30 л[ет]	"-	"-	3		314				
5.	Чайка Ф.О.	31 л[ет]	"-	"-	4		256				
6.	Бойко Г.	20 л[ет]	"-	"-	4		701				
7.	Чайка В.	20 л[ет]	ср[едн]няк	"-	—	1	83				
8.	Стенько Г.	44 г[ода]	бедн[як]	"-	7						
9.	Иващенко Ив.	35 л[ет]	"-	"-	3		60				
10.	Кудря П.О.	48 л[ет]	ср[едн]няк	"-	4		212				
11.	Сыч А.	50 л[ет]	ср[едн]нячка	"-	5						
12.	Никитенко Т.	40 л[ет]	бедн[як]	"-	4		300				
13.	Миняло Ив.	51 г[од]	колх	"-	4		217				
14.	Лимар М.	39 л[ет]	"-	"-	4		188				
15.	Овирев П.	28 л[ет]	"-	"-	3		91				
16.	Лещенко Ив.	39 л[ет]	ср[едн]няк	"-	10		303				
17.	Овсяник Ар.	45 л[ет]	бедн[як]	"-	3		91				
18.	Слюсарь И.В.	40 л[ет]	ср[едн]няк	"-	7	3		318			
19.	Одинец М.И.	38 л[ет]	бедн[як]	"-	6	4	227				
20.	Доля П.П.	52 г[ода]	бедн[як]	"-	5	4	310				
21.	Сыкань П.	36 л[ет]	бедн[ячка]	"-	3	2	370				
22.	Карапуз С.Т.	26 л[ет]	Бедн[як]	"-	4	2	150				

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, спр. 1, арк. 7. Копія.

* Єдиноїлиця
** КОЛХОЗНИК

№ 36.

Список голодующих семей по Вознесенській сільській раді
Мелітопольського району — колгосп «Победа»

15 лютого 1933 р.

№ п/п	Фамилия, имя и отчество	Солполо-жене	Член артели	Кол-во едоков	В т.ч. трудосп[особных]	Кол-во трудод-дней]	Полу-ченой-зерна	Воз-вра-щено	Кол-во в семье опухших
1.	Черкашин Ф.Д.	бедняк	да	7	3	448	140		
2.	Колінько Е.Е.	"	"	4	1	48	—		
3.	Порхал К.Т.	"	"	6	1	97	15		
4.	Возовк Е.И.	"	"	5	2	352	84		
5.	Ковбаса Ф.С.	бедняк	"	10	2	259	27		
6.	Стрелец М.Г.	бедняк	"	1	1	159	33		
7.	Яцун М.Я.	сын раск*	"	7	3	395	143	42	
8.	Сірожань С.Я.	"	"	8	4	289	40		
9.	Каменецкий Т.И.	бедняк	"	6	4	286	24		
10.	Коробко М.Т.	"	"	7	3	678	258		
11.	Шабанов К.П.	"	"	5	2	208	61		
12.	Епифанцев Е.Ф.	"	"	7	2	233	51		
13.	Деркачейка М.В.	"	"	5	2	364	130		
14.	Лябах П.И.	"	"	9	4	853	300		
15.	Перемета И.И.	средняк	"	8	3	347	97	62	
16.	Курыло И.К.	бедняк	"	8	4	368	157	44	
17.	Исаченко И.Ф.	"	"	9	3	1186	497		
18.	Дранбаева О.П.	"	"	4	2	315	70		

Верно:

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, стр. 1, арк. 6, Колія.

* раск [улаченно]

Список голодующих семей по Чехоградській сільській раді
Мелітопольського району – колгосп Прукопник

15 лютого 1933 р.

№ п/п	Фамилия, имя и отчество	Год рождения [дня]	Социальное положение	Член артели	Кол-во едоков	В т.ч. трудоспособных	Получено зерна	Возвращено	Сколько в семье опухших	Примечание
1.	Магула Герасим Кузьмич	1902	бедняк	да	3	2	443	49	1	Возврат указан не точно, так как списки за январь февраль месяцы находятся по бригадам.
2.	Халупник Иосиф Иванович	1888	средняк	"	6	4	707	110	1	
3.	Дворжак Франц Иосифович	1881	"	"	3	2	411	75	1	
4.	Дворжак Франц Францевич	1904	"	"	4	2	336	23	1	
5.	Кратофиль Антон Антонович	1874	средняк	"	4	3	99	—	1	Случаев смерти на почве голода не было.
6.	Частык Иосиф Францевич	1899	бедняк	"	4	2	420	144	1	
7.	Гибл Франц Николаевич	1907	бедняк	"	4	2	371	—	1	
8.	Халупник Иван Иванович	1892	средняк	"	8	2	622	98	1	

Верно:

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, спр. 1, арк. 3. Копія.

**З протоколу засідання районної посівної комісії
Мелітопольського району про хід збирання та
засипання посівного фонду****19 лютого 1933 р.**

Слушали: 1. О ходе сбора и засыпки посевфонда.

Постановили: Позорное положение района в деле сбора и засыпки семенных фондов есть прямой результат того, что основная масса колхозников в колхозной производственной бригаде не поднята на боевую борьбу за семена.

Вместе с тем, сопротивление классового врага, организующего саботаж сбора семян, не вскрыто, этого врага партячейки опять, как и вначале хлебозаготовок, не находят, сокрушающего отпора не дают.

Признать, что МТС больше своего внимания уделяют разным вопросам подготовки к весне, подчас забывая, что весенний сев решает успешный сбор засыпка посевфондов.

Также крайне медлительно проводится в жизнь постановление Обкома о даче заданий колхозам по засыпке семян; это мероприятие, дающее новую струю в работе уже в ряде мест искривляется механическим подходом к даче заданий, что является совершенно недопустимым и преступным.

Завтра имеющимся в наличии ответственным работникам быть в бригадах, колхозах, где путем величайшего напряжения всех сил добиться перелома в сборе семян, особое внимание уделив правильному проведению в жизнь решения Обкома о даче заданий колхозникам по засыпке семян.

Организовать в каждой бригаде ударные группы из лучших колхозников по 8-10 чел[овек] и вместе с ними немедленно сдвинуть работу.

Наряду с этим провести большую организаторскую работу по подготовке и проведению 22-11 единого колхозного дня по вопросу сбора посевфондов. широко использовать решение Обкома о занесении на черную доску ряда районных руководителей и предупреждение «Зори» об этом Мелітопольському району.

Командировать в Константиновку Н[ачальника] ГПУ тов. Рейфшнейдера для выявления саботажа по сбору семян в артелях Буденного и Калинина.

Послать в помощь Йоганесруйской п[артийной] ячейке 3 тов.

По части учета обязать Райземотдел немедленно ликвидировать расхлябанность, а партячейкам обеспечить своевременную подачу точных сводок Райземотделу. запретить вносить в сводки зерно непрочищенное и не готовое к посеву или для обмена.

Поручить КК РКИ тщательно проверить по всем колхозам учет и хранение посевфондов, одновременно подогнать просушку и очистку зерна полученного от переобмолота.

Указать редактору газеты «Радстеп» о слабой работе газеты вокруг постановления Обкома о даче бригадозаданий колхозникам по засыпке посевфондов, а также недостаточного и своевременного использования фактов провокации голода.

Председателю Константиновского с[ельского] Совета тов. Савченко за то, что допустил изъятие нескольких килограммов пшена у гр[ажданина] ажданки] Буряк, причем приобретенного в Торгсине — объявить выговор...

Секретарь РПК**(Толстопят)**

№39

3 протоколу засідання районної посівної комісії Мелітопольського району про надання допомоги колгоспам Кізіярської сільської Ради

19 лютого 1933 р.

Слушали: 9. О колхозах Кизиярского Сельсовета.

Постановили: Считать необходимым оказать следующую немедленную помощь колхозам им. тов. Сталина и Проминь культуры:

1) предложить Горсовету мобилизовать в городе, в том числе и на Круче, не менее 15 пар лошадей — на 5 дней для подвозки грубых кормов главным образом для лошадей этих колхозов, находящихся в крайне неудовлетворительном состоянии.

2) Предложить ячейке Пути ст[анции] Мелитополь оказать такую же помощь своим транспортом, не менее 8-10 пар.

3) РК ЛКСМ, Фр[акции] Профсовета организовать 2 бригады по 12-15 человек из учреждений и организаций, которые послать в эти колхозы для использования на переобмолоте, где имеются определенные результаты.

4) Предложить тов. Киенку в соответствии с этим принять необходимые меры к исполнению этой помощи на усиление сбора посевматериала и решительно повести борьбу с безответственным отношением по уходу за лошадьми.

Учитывая большой недостаток в людской силе, считать необходимым возратить колхозников колхозов Сталина и Пром[инь] культуры, ушедших без разрешения правлений колхозов на разные работы в городе, обратно в колхозы.

Обязать п[артийные] ячейки и завкомы, Месткомы — провести соответствующую работу с тем, чтобы добиться добровольности в этом вопросе, однако выполнить это обязательно.

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 4; арк. 5. Оригінал

№40.

Лист завідуючого Мелітопольським районним відділом народної освіти до Дніпропетровського обласного відділу народної освіти про стан з безпритульними дітьми

24 лютого 1933 р.

Мелітопольський відділ Н[ародної] О[світи] доводить до відому, що в н[ашому] р[айо]ні стан з безпритульними надзвичайний. Не маючи дитячого будинку в р[айо]ні, ми маємо безпритульних 104 чоловіка. Це діти здебільшого такі, що [е] мати, батько, але батьки їх кинули в м. Мелітополі. По розслідуванні виявилось, що це діти з околиць районів: Н[ово]-Василівського, Коларівського, Ботьівського, Якимівського, Н[ово]-Сірогозького, Терпенівського. Зазначені діти містяться в одведеній кімнаті на... 78 чоловік, а останні 26 чол[овік] в дитячому будинку здоровідділу, де за нормами в 60 чоловік містяться 120 чоловік в цьому числі 26 дітей, що підлягають Н[ародній] О[світі].

* Далі нерозбірливо

Дітей щодня прибуває по 7-8 чол[овік], причому багато дітей хворих — слабих. У ґрунті недоїдання пухлих доводиться підбирати. Є смертні випадки. Протягом лютого померло 5 чол[овік], Н[ародна] О[світа] такими заходами бореться з цією безпритульністю, створює штаб боротьби з безпритульністю, що притягує гормадські кошти, крім бюджетних — 30 тисяч крб. на цю справу.

Зроблено т[оварист]вом «ДД»^{*} 30 кроваток, для кімнати ізолятора достали^{**} ... матраців. Постачаємо хлібом по 200 гр[амів] на день. ^{***} ...добровільний збір одягу серед учнів шкіл, що дало можливість частину дітей передягти з брудного й вшивого одягу, надсилаємо дітей по районам до с[ільських] р[ад], але це надзвичайно важко, [не] можемо одправити в інший р[айон], села.

Доводимо до відому, що без допомоги обл[асного] В[ідділу] Н[ародної] О[світи] стан з безпритульністю буде [не] покращуватись, а погіршуватися, поскільки діти щодня прибувають партіями — їх кидають батьки навіть організа.^{****} інших р[айон]ів (як встановлюється через дітей).

Тому Р[айонний] В[ідділ] Н[ародно] О[світи] просить Обл[асний] В[ідділ] Н[ародно] О[світи] та [Обласний відділ] постачання вжити таких заходів:

1. Дати розпорядження р[айонам] області про заходи боротьби з такою безпритульністю у себе, щоб не надсилали вище зазначені р[айо]ни в Мелітополь дітей поскільки у нас нема дитбудинку, ми вже повідомляли околишні р[айо]ни про це, але наслідків немає.

2. Розв'язати справу з організацією міжрайонного дитячого будинку, бо за 30 тис. крб. асигнованих нашому р[айо]ну ніякого дитячого будинку організувати неможна.

3. Надіслати повідомлення куди треба направити явно безпритульних дітей, що виявила спеціальна комісія (у нас їх 104 чол[овіки] 40 чол[овік] таких. В який дитячий будинок їх треба направляти).

4. Доки перебувають діти у нас надіслати з облфондів постачання для них, продукти харчування (крупу, муку, та інш.)

^{*****} ... Діти навіть голодні постільки ні в Ц[ентральному] Р[обітничому] К[ооперативі] ні в райпостачі крім... ^{*****} ніяких продуктів нема, а на децентралізовану заготовку продуктів нема коштів, бо 30 тис. крб. це на всі заходи асигновано, обладнання кімнати ізолятора на 50 ліжок, на надсилку дітей до батьків, патронат.

Надіслати лінією торговельних організацій (чи може іншим способом) мануфактури для простинь і взагалі білизни для одягу для 50 ч[оловік] ізолятора у нас крім... ^{*****} перебувають в брудній. ... ^{*****} інфекції.

Зав[ідующий] Р[айонним] В[ідділом] Н[ародної] О[світи]

ДАЗО, Р-3668, оп. 1, спр. 60, арк. 212-213. Завірена копія.

* «Друзі дітей»

** Далі незрозуміло

*** Далі незрозуміло

**** Далі незрозуміло

***** Далі незрозуміло

***** Далі незрозуміло

***** Далі незрозуміло

***** Далі незрозуміло

№ 41.

**Постанова закритого засідання бюро
Мелітопольського районного партійного комітету
про стан продовольчого постачання працівників
районного активу**

26 лютого 1933 р.

Слухали: Про стан постачання Райактиву (тов. Фельдман).

Ухвалили: Визнати стан постачання Райактиву за абсолютно незадовільний. Констатувати, що справа організації допоміжного господарства посувається дуже млявими темпами.

Визнати за необхідне:

1. Утворити господарську комісію для керування постачанням в складі тов. Фельдмана (Голова), Фонарьова, Биструшкіна.

2. Запропонувати комісії на протязі двох діб переглянути склад прикріплених до розподільника відповідно до списку номенклатурних робітників затверджених ЦК.

3. Заборонити будь-кому прикріплювати до розподільника без відому комісії.

4. Зобов'язати Фр[акцію] РВК допомогти РайПО в організації допоміжного господарства.

5. Зобов'язати тов. Верховського на протязі трьох днів розв'язати питання про відпуск 6.000 крб. відповідно постанови обл[асної] комісії від 5/11-33 р.

6. Зобов'язати тов. Биструшкіна вжити конкретних заходів поліпшення якості страв в їдальні.

Секретар РПК

(Товстоп'ят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 2, арк. 58. Копія.

№42.

**Службова записка працівника Мелітопольського
районного партійного комітету до завідуючого
Мелітопольським районним відділом постачання
про виділення термінової продовольчої допомоги
потребуючим комуністам**

27 лютого 1933 р. *

**Лично
Секретно.**

№5/14

тов. Фонарев!

Мы договорились с т. ч. чайкой и Рефшнейдером о том, что из фондов ЦРК надо выделить тонну муки для помощи сотрунуждающимся коммунистам.

Положение такое: я буду направлять тебе этих т. т. с указанием в какой степени они нуждаются, а ты будешь оформлять эту помощь.

Л. Фельд.

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, спр. 2, арк. 84. Оригінал.

* Написана записка на бланку Мелітопольського районного партійного комітету. З документу №44 записку можна вважати розпорядженням.

№43.

Список районів Дніпропетровської області по яким мали місце факти захворювань від голоду за повідомленнями районних партійних комітетів та Державного Політичного Управління

28 лютого 1933 р.

- | | |
|------------------------------|----------------------------|
| 1. Якимівка | 16. Михайлівський |
| 2. Н[ово]-Василівка | 17. В[ерхньо]-Дніпровський |
| 3. Мелітополь | 18. Магдалинівський |
| 4. Високопіль | 19. Долинський |
| 5. Павлоград | 20. Н[ово]-Московський |
| 6. Ц[аре]-Костян[тинівський] | 21. Апостоловський |
| 7. Межева | 22. Сталіндорфський |
| 8. Дніпропетр[овськ] | 23. Божедарівський |
| 9. Запоріжжя | 24. Софіївський |
| 10. Кам'янське | 25. П'ятихатський |
| 11. Кривий Ріг | 26. Токмаківський |
| 12. Нікополь | 27. Орхівський |
| 13. Н[ові]-Вірогози | 28. Н[ово]-Златопільський |
| 14. Н[ово]-Троїцьке | 29. Чубарівський |
| 15. В[елико]-Токмацький | |

Примітка: У перших 7-ми районах факти захворювань з голоду більше масові.

ДАДО, П-19, оп. 1, спр. 609, арк. 11. Копія.

№44.

Розпорядження завідуючого Мелітопольським районним відділом постачання до правління Мелітопольського Ц.Р.К. про зміни у нормуванні при видачі продовольчої допомоги потребуючим комуністам

2 березня 1933 р.

Совершенно секретно

Во изменение нашего распоряжения от 27/11-33 г. за №5/14 Райснаб предлагает выдавать хлеб нуждающимся коммунистам на голову семьи 600 грамм, их иждивенцам 300 грамм.

**Зав[едующий] Райснабом
Секретарь**

**(Фонарев)
(Рябухина)**

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, спр. 2, арк. 82. Завірена копія.

* Список додавався до доповідної записки на адресу ЦК ВПК (б) та ЦК КП (б) про випадки захворювань та смерті на ґрунті голоду по Дніпропетровській області. Датований цим же документом.

**3 протоколу засідання районної посівної комісії
Мелітопольського району про продовольчі
у складення по колгоспам району****3 березня 1933 р.**

Слушали: 3. закрытое постановление. О продовольственных затруднениях.

Постановили: Признать совершенно недопустимым и преступным, безразличное отношение Секретаря п[артийной] ячейки и Пред[седателя] с[ельского] Совета села Константиновки, секретаря п[артийной] ячейки и Пред[седателя] с[ельского] Совета с. Кизияра, допустивших в колхозах ряд смертных случаев колхозников от голода, не организовавших своевременной помощи из местных ресурсов колхозов и не поставивших в известность районные организации с целью оказания помощи.

Такое отношение идет на пользу только контрреволюционным элементам и деморализует колхозный актив в момент наибольшего напряжения в подготовке к весеннему севу.

Райпартком и Райисполком постановляют:

Секретарю п[артийной] ячейки тов. Матвееву и Пред[седателю] с[ельского] Совета тов. Савченку за преступное благодушие в отношении к делу оказания помощи нуждающихся в продовольствии колхозникам, за замазывание этих фактов перед районными организациями — объявить строгий выговор.

Предложить тов. Фонареву изыскать в городе 50 пудов муки взаимобразно для показания помощи колхозникам названных сел с тем, чтобы потом покрыть это количество.

Указать секретарям п[артийных] ячеек, Пред[седателям] с[ельских] Советов и Уполномоченным РПК, что они несут ответственность головою за допущение хотя бы одного случая смерти от голода колхозника, честно работающего в колхозе. Должны принимать все меры изыскания средств на месте для оказания помощи остро нуждающимся, не замазывать этих фактов перед районными организациями, однако, не ставить на путь собезовщины и паники.

Предложить ячейкам особое внимание уделить разоблачению фактов провокации имеющих место в целом ряде сел района.

Поручить Комитету Красного Креста на протяжении 2-х дней организовать в Константиновке столовую для детей колхозников, остро нуждающихся в продовольствии.

Обязать тов. Резуну принять меры, чтобы завтра-же часть имеющих в наличии продуктов была отпущена для ясель и в первую очередь Константиновку, Кизияр, Чехоград и Пещаное.

Обязать партийные ячейки на протяжении пятнадцатидневки организовать подвозку топлива на трудодни колхозникам не имеющим топлива.

Поручить тов. Фельдману завтра найти возможность подброски топлива для больницы.

Поручить Н[ачальнику] Милиции принять необходимые меры по городу к недопущению случаев, когда по несколько дней остаются неубранными трупы замерзших разных проходящих людей.

Поручить тов. Фельдману и Рейшнейдеру дополнительно послать в колхозы группу врачей для оказания медицинской помощи, особое внимание обратив на надзор за питанием уже получивших помощь.

Предложить Н[ачальнику] ГПУ тов. Рейшнейдеру усилить проверку и информацию по этому вопросу.

Считать необходимым поставить вопрос перед обкомом об оказании дополнительной продовольственной помощи.

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 4, арк. 11-13. Оригінал.

№46.

Лист завідуючого Мелітопольським районним відділом постачання до завідуючого торговельним відділом Ц.Р.К. про надання допомоги продовольством сім'ї комуніста Модовського

4 березня 1933 р.

Совершенно секретно

Согласно секретного постановления соответствующих организаций, Райснаб просит оказать временную помощь семье коммуниста в количестве 5 человек тов. Модовского отпуском хлеба сроком на один месяц по норме 200 гр[амм] на человека на каждый день.

Зав[едующий] Райснабом

(Фонарев)

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, спр. 2, арк. 75. Завірена копія.

№47.

3 протоколу засідання Мелітопольської районної посівної комісії про розподіл продовольчої та фуражної позики колгоспам району

9 березня 1933 р.

Слухали: 1. Про розподіл прод[овольчої] суди та фуражної суди (д[оповідач] тов. Бортніков)

Ухвалили: Исходя из условий каждого колхоза распределить следующим образом. В том числе определить для премирования бригад за качество работы на посеве — 3.000 пудов зерна, которые так же распределяются по колхозам, но выдаются каждой бригаде по постановлению районной комиссии 1.000 пудов в зерне оставит нераспределенный резерв в распоряжении Райпосевкома. Из выдаваемой каждому колхозу прод[овольственной] ссуды — выделить необходимое количество для трактористов, исходя из нормы выдачи трактористу на сутки — 600 грамм печеным хлебом. Также выделить из общего количества продссуды отпускаемой колхозу необходимое количество для снабжения учителей. Учитывая острую нужду отдельных колхозников и необходимость оказания им сейчас экстренной помощи, считать необходимым израсходовать на это дело 500 пудов, поручив тов. Чайке определить размер по каждому колхозу, исходя из количества остро нуждающихся, учтя необходимость оказания помощи работающим на парниках. Приступить к немедленной переброске в колхозы продссуды и фуражной ссуды.

* Центральний робітничий кооператив.

Обязать секретарей ячеек и Пред[седателей] с[ельских] Советов организовать надежную охрану помещений, где будет храниться прод[овольственная] ссуда и фураж. Для дачи конкретных указаний порядка расходования прод[овольственной] ссуды на полевых работах по трудодням, считать необходимым в течение 3-х дней подработать этот вопрос в 3-4 колхозах.

Поручить это тов. тов. Чайке, Бортникову, Гринбергу и Толстопяту. Установить норму расходования фуража для рабочих лошадей до 2-х килограмм конц[ентрированных] кормов на сутки.

Предложить ячейкам и Сельсоветам в случае необходимости — произвести обмен некачественного посевматериала собранного в колхозе на хорошее зерно отпускаемое в качестве прод[овольственной] ссуды.

Предложить Земотдел разработать на основе решения Облисполкома — основные показатели качества работы, за которые будет выдаваться атуральная премия бригадам.

Предупредитель П[артийные] ячейки и С[ельский] Советы, что прод[овольственная] ссуда, кроме разрешенных 500 пудов на район, должна будет расходоваться с началом полевых работ и будет выдаваться мукой каждому рабочему колхознику на выработанные трудодни на весенних полевых работах и заработанные в период подготовки к севу.

В связи с этим Земотделу, ячейкам и МТС принять немедленные меры к четкой постановке учета работ и начисления трудодней. В связи с отпуском продовольственной и фуражной ссуды ячейкам провести разъяснительную работу в бригадах направленных на укрепление дисциплины проты собезовщины и лодырничества. РПК предупредил ячейки и с[ельские] советы от демобилизации и ус[покоения] в связи с отпуском семссуды, требовал решительного улучшения работы и увеличения сбора недостающего количества семян и фуража, однако, 9 дней марта подтверждают как раз наличие этого успокоения и демобилизации, т. к. почти прекратилось поступление семян. Этому безответственно-преступному отношению к величайшей помощи государства — нужно положить конец. Если в ближайшую пятидневку, особенно в связи с осмотром бригад не будет никакого сдвига — РПК и РИК будут рассматривать это как прямое нежелание сельского руководства по честному работать.

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 4, арк. 14, 15. Оригинал.

№48.

Акт про затримання громадян за отримання з пекарні хліба за підробленими документами

15 березня 1933 р.

1933 года марта 15 дня в г. Мелитополе на маслозаводе И.Т.У.* мы, нижеподписавшиеся, инспектор дошкольн[ого] воспитания тов. Графальчик Е.П. завед[ующий] детским домом им. Самойловой тов. Анищенко Е.Я. и зав[едующий] м[асло] за[вод]ом тов. Брам. Юр[ий] П. составили настоящий акт в следующем: сего числа задержаны гражданки Николаенко Пол[ина] Зах[аровна] и Скибова Пр[осковья] Аф[анасьева] которые, предъявляют требование со штампом Наросвіти и за подписью зав[едующую] наробразом тов. Хохловкиной и секретаря — подпись неразборчивая, получили с пекарни промколони И.Т.У. за счет фондов муки Д.[етского] дома им.

* Так у тексті.

Самойловой хлеб: 1/III по кв[итанции] №400-6 кгр., 6/III по кв[итанции] №455-10 кгр. 800 гр[амм], 9/III по кв[итанции] №487-12 кгр. 800 гр[амм] и 11/III — по кв[итанции] № 508-9 кгр. 700 гр[амм].

Сего числа ими было предъявлено такое же требование на 11 кгр. 600 гра[амм] за теми же подложными подписями где и были задержаны. Настоящий акт составлен в трех экземплярах для представления одного экземпляра в Уголовный розыск: один — отделу Наробразованя и один остается на пекарне И.Т.У.

Подписи: **Инспектор Наросвіти**
 Зав[едующий] д[етским] д[омом]
 Зав[едующий] м[асло/з[аводом] пекарни И.Т.У.

ДАЗО, Р-3668 оп. 1, спр. 46, арк. 36. Оригінал.

№49.

3 протоколу засідання районної посівної комісії Мелітопольського району про порядок витрачання продовольчої допомоги місту Мелітополю

17 березня 1933 р.

Слушали: 7. О порядке расходования прод[овольственной] помощи — пущенной для города.

Постановили: Распределение продпомощи представленное тов. Чайка утвердить.

Считать необходимым, чтобы эта продпомощь выдавалась через переработку печеным хлебом в дополнение получаемому пайку с таким расчетом, чтобы на работающего приходилось не менее 400 грамм хлеба в пределах установленного размера помощи для каждой организации.

Поручить тов. Соркину в связи с этим провести разъяснение о размерах пущенной для города продпомощи и о порядке ее использования в тех организациях где она предназначена для выдачи. На основе этого разъяснения добиться повышения активности в работе этих организаций.

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 4, арк. 19. Оригінал.

№50.

3 протоколу засідання районної посівної комісії Мелітопольського району про порядок розподілу продовольчої позики колгоспникам району

17 березня 1933 р.

Слушали: О порядке расходования продссуды

Постановили:

1. Продссуда выдается колхозникам только на выработанные трудодни с 1-го марта.

2. Продссуда выдается только мукой и только на руки колхозникам, которые сами должны выпекать себе хлеб и брать его на работу.

3. Трактористам выдается печеный хлеб по 600 грамм на сутки, причем, если тракторист по зависящим от него причинам не выработает норму в течение 2-х суток, размер выдачи хлеба снижается до 400 грамм и меньше.

4. Для определения размера выдачи муки на трудодень учитываются трудодни выработанные с 1-го марта, установленные по плану до конца марта, а также на апрель и май м[есяцы]. Например, по артели имени «Сталина».

Отрасли работ	март тр[удо] дн[ей]	апрель тр[удо] дн[ей]	май тру[до] дн[ей]	Всего
1. Полевые бригады, в том числе конюха и работающие по ремонту..	1086	1887	1887	4860
2. Садовоогородные	1482	719	718	2919
3. Управ[ленческий] аппарат	207	207	207	621
4. Прочие...	230	230	230	690
Итого:	3005	3043	3042	9090

Артели имени «Сталина» отпущено продссуды 330 пудов, из них 90 пудов в фонд для премирования бригад за образцовую работу, 7 пудов для снабжения учителей, 18 пудов для оказания экстренной помощи нуждающимся колхозникам, а также необходимое количество для трактористов.

Таким образом для выдачи колхозникам на выработанные трудодни имеется примерно 215 пудов в том числе и на тракториста — или выходит на один трудодень 378 грамм.

5. Исходя из того, что на более ответственных работах нужно выдавать больше хлеба, по этой артели можно установить следующий размер выдачи муки на один трудодень.

1. Полевые бригады в том числе и работающие по ремонту...	350/-400 грамм муки
2. Садовоогордные бригады...	300-350 - " - " - "
3. Управлен[ческий] аппарат...	300-350 - " - " - "
4. Прочие...	250-300 - " - " - "

6. разрешить колхозам выдавать колхозникам в первую очередь полевым бригадам придерживаясь порядка в приведенном выше примере — муку на трудодни выработанные с 1-го — по 15 марта выдачу произвести немедленно.

7. В дальнейшем производить выдачу по 5-ти дням: 20-го марта на трудодни выработанные с 15 по 20 марта, 25 марта на трудодни выработанные с 20 по 25 марта и т. д., с таким расчетом, чтобы продссуды хватило не менее чем до 1-го июня.

8. Возложить ответственность за правильное расходование прод[овольственной] ссуды на Пред[седателей] с[ельских] Советов и Пред[седателей] колхозов. Обязать райкомиссию колхозов и секции РКИ с[ельских] Советов установить наблюдение за правильным расходованием продссуды.

Поручить КК РКИ и Прокуратуре не менее чем раз на декаду проверять правильность расходования, привлекая за растрату продссуды к строжайшей ответственности по закону от 7-го Августа.

9. Обязать МТС и Правлен[ия] колхозов вести правильный и своевременный учет и запись трудовых, выработанных каждым колхозником.

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАЗО, П_233, оп. 3, спр. 4, арк. 21, 22. Оригінал.

№51.

З постанови Дніпропетровського облвиконкому та обкому КП(б)У «Про заходи організації боротьби з розкраданням насіння на полі під час сівби»

17 березня 1933 р.

...4. Установити такий порядок відпуску, перевозу на поле й охорони зерна в полі:

а) за візників на підводах, що доставляють зерно в поле — виділяти комуністів, брачних комсомольців і колгоспників активістів, що довели ділом свою спроможність битись за недоторканість колгоспної власності;

б) відпуск насіння із складів у поле для посіву провадити виключно на наряди голів колгоспів, зважуючи, окремо для кожної бригади. Бригаді, що ночує в полі на віддаленій ділянці насіння видається на всю площу сівби.

Технічну випуску нарядів покласти в кожному колгоспові на одного з рахівників, забезпечивши при цьому, щоб не було ніяких затримок у відпуску зерна;

в) візник зерна одержує зерно за вагою із колгоспної комори від комірника.

Комірник вручає під розписку візникові накладну, у якій зазначається точна кількість зерна, відпущеного для доставки в поле;

г) доставлене в поле із складів та комор насіння бригадири приймають від візників за накладними з обов'язковою перевіркою його на терезах або вимірюючи зарані виваженим посудом (мірою). Прийняте зерно пересипається в мішки або ящики.

д) увечері бригадир розважує насіння для кожної ланки відповідно до денного завдання і вдосвіта старші ланкові одержують від нього це зерно за вагою або мірою під розписку;

е) видача сівачам насіння для висіву провадиться старшими ланковими під доглядом бригадира за вагою, або мірою, в кількості потрібній для висіву на день. Зарядка зерном сіялок, розсівних машин, бункерів провадиться непосредньо під контролем бригадира;....

8. При виявленні крадіжок насінного зерна (при перевозі, при висіві і т. і.) притягати винних до найсуворішої судової відповідальності, застосовуючи до них закон з 7 серпня про охорону громадської власності.

Усякі спроби розкрадання насіння у колгоспах і радгоспах на полі повинні припинятися негайно і як найсуворіше, аж до застосування сили зброї.

9. Зобов'язати прокуратуру та судові органи провадити слідство і розглядати справи про розкрадання насіння в триденний термін...

**Голова Облвиконкому
Секретар Обкому КП(б)**

**М.Алексеев
М.Хатаевич**

Газ. «Зоря», 20 березня 1933 р.

№52.

3 листа заступника Народного комісару охорони здоров'я УСРР та керівника медпрофуправління до завідуючого Дніпропетровським обласним відділом охорони здоров'я про шпиталізацію хворих робітників від незадовільного харчування

17 березня 1933 р.

№153

Ц[ілко]м] таємно

За відомостями, що надійшли до НКЗУ — по деяких фабриках та заводах В[ашої] області виникли випадки захорунань від незадовільного харчування.

Це стосується таких підприємств:

<u>Назва підприємства</u>	<u>Кільк[ість] хорих</u>
Паперова фабрика Малінковського	30
Завод «Червоний Прогрес» В[еликий] Токмак	90
— «Більшовик» Зінов'євськ	20
— «1-го травня» Бердянськ	90
— Баліцького* Мелітополь	—
	230 чол[овік]

Повідомляючи за це, Нарком здоров'я пропонує приділити обслуговуванню цих захорілих як найпильнішу увагу і зокрема:

1) Забезпечити і надалі продовжувати негайну шпиталізацію всіх випадків, що потребують стаціонарного лікування, не зупиняючись перед частковим скороченням прийому до місцевих лікарень інших хорих, що не потребують негайної допомоги.

2) Зобов'язати всі медсанзаклади, що безпосередньо обслуговують зазначені підприємства (медсанцехи, медсанпункти, поліклініки) взяти під окремий нагляд всі випадки з певними хворобливими явищами, забезпечити їх всебічне медобслуговування.

3) У випадках значного виснаження організму слід застосовувати направлення хорих до дієтдалень, домагатися надання їм місць в будинках відпочинку, забезпечувати їм у порозумінні з відповідними заводськими та кооперативними організаціями посилене харчування по фабр[ично] заводських їдальнях тощо...

Заст[упник] Наркомздоров'я УССР (підпис)
Керівник медпрофуправління (підпис)

ДАДО, Р-2240, оп. 1, спр. 75, 51, 51 зв. Оригінал.

* Зараз Мелітопольський компресорний завод

№53.

Лист завідуючого Мелітопольським відділом народної освіти до Дніпропетровського обласного відділу народної освіти про надання допомоги в одержанні продуктів харчування для дитячого будинку

21 березня 1933 р.

Меліт[опольський] В[ідділ] Н[ародної] О[світи] згідно В[ашого] повідомлення посилає зав[ідуючу] дитбудинком тов. Марьямову за одержанням продуктів і просить видати для д[итячого] б[удинку] олії 35 літр[ів] У м. Мелітополь олії ми не можемо одержати ніде, а на базарі олія коштує 50 крб. літр^{*}, цілком зрозуміло, що купувати по таким цінам ми не спроможні. Надалі просимо викликати за продуктами зразу на великий наряд, аби не нести великих витрат на подорож.

Завідділом Н[ародної] О[світи]

ДАЗО, Р-3668, по. 1, спр. 60, арк. 231. Копія.

№54.

3 постанови бюро Мелітопольського районного партійного комітету про виділення додаткових ресурсів на допомогу голодуючим у селі Костянтинівка

26 березня 1933 р.

Слушали: 1. Записка тов. Пашко о состоянии в Константиновке.

Постановили: Поручить тов. Пашко выехать в Константиновку, предоставив ему полномочия принимать на месте необходимые меры к недопущению смертных случаев. Выделить дополнительно для оказания помощи нуждающимся 60 пуд[ов] хлеба из ресурсов города

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 2, арк. 72. Оригінал.

№55.

3 постанови бюро Мелітопольського районного партійного комітету про хід сієви по колгоспу «Олександровфельд» Мелітопольського району

5 квітня 1933 р.

Сев ранних зерновых по колхозу «Александровфельд» недопустимо затягивается только потому, что руководящие сельские работники Пред[седатель] колхоза тов. Еччо, Пред[едатель] с[ельского] совета тов. Юхов и секретарь ячейки тов. Никонов вместо организации колхозников выкруг задач посева развели бесконечный спор о

* Для того, щоб уявити собі ціни на продукти харчування, у тому числі наведену в листі ціну 1 літра олії, наведемо приклад, що місячна зарплата вихователя дитячого садка у той час становила близько 150 крб. на місяць.

том, что многие из них, особенно женщины, почти не работают, а все ходили в ожидании выдачи муки.

Особенно недопустимо является поведение Пред[седателя] колхоза тов. Еччо, который стал на путь «колхозного ходока» стремясь противопоставить колхоз — сельсоветы.

Недопустимым явл[яется] то, что Секретарь ячейки тов. Никонов не призывал к порядку и Еччо и Юхова и не заставил их работать. Споры в руководстве по такому сейчас скользкому вопросу, как распределение продпомощи причем споры при колхозниках и использовал классовый враг для подрыва труддисциплины и тот производственный подъем, который имелся при начале сева — фактически упал.

Это поведение тов. тов. Еччо и Никонова заслуживает не только решительного осуждения, а исключения из партии и строжайшего наказания за прорыв допущенный командирами на боевом участке фронта и только учитывая сложные условия работы и то, что эти тов. тов. признали свою ошибку, дали заверение быстро исправить положение - РПК ограничивается предупреждением тов. тов. Еччо, Юхова и Никонова, что если они быстро не исправят положение в колхозе им будут применены суровые меры парт[ийного] и гос[ударственного] воздействия.

Обязать тов. тов. Еччо, Юхова и Никонова поставить на работу максимальное количество коров и всех лошадей причем в каждой бригаде огруппировать запряжки однородные лошади.

Послать в «Александровфельд» тов. Фельдмана для налаживания работы на посе- ве обратив особое внимание на работу в бригадах.

Обязать тов. Фельдмана быстро добиться несравненно большего производственного подъема колхозников и колхозниц на основе разъяснения решений Партии и Правительства и указаний тов. Хагаевича.

Особое Постановление

1. Выдать из районного резерва продссуды колхозу «Александровфельд» на оказание помощи нуждающимся колхозникам 40 пудов (на апрель — 20 п[удов], и май — 20 пудов).

2. Тов. Фельдману проверить заявление Юхова о наличии национальной вражды в связи с тем, что Пред[седатель] с[ельского] совета и Секретарь ячейки русские, а не немцы приняв нужные меры по этому вопр[осу] на месте.

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 2, арк. 74. Оригинал.

Лист секретаря Мелітопольського районного партійного комітету до секретаря Дніпропетровського обласного комітету КП(б)У про зростання смертності та опухання на ґрунті голоду серед колгоспників та одноосібників району та необхідності надання продовольчої допомоги під час проведення сівби та термінової допомоги потребуєчим

15 квітня 1933 р.

Совершенно секретно.

За последние дни снова начинает быстро увеличиваться смертность и опухание среди колхозников и особенно среди единоличников.

На 15/IV — опухших по предварительным данным — 961 человек. Смертность по 6-ти с[ельским] советам доходит до больших размеров: Константиновка — 78, Николаевка — 85, Пещаное — 58, Вознесенка — 44, причем значительное количество этих случаев падает на мужчин.

Объясняется это, вероятно, тем, что колхозники получив за 5-ть дней муку на трудодень по 400 грамм, оставляют ее дома и семья все поедает, а работающий живет за счет приварка на общественном питании. В результате этого происходит истощение, а затем и заболевание.

На 15/IV по району израсходовано продссуды 60-65 процентов. На основании Вашей почто-телеграммы дано указание выдавать колхозникам, работающим на поле на трудодни 600 грамм муки, а ударникам — 700 грамм. При таком положении остатков продссуды должно хватить до 5-10 мая, т. е. как раз до начала прополочных работ.

Но нам сейчас необходимо, в ближайшие дни ликвидировать указанное выше положение, т. к. оно несомненно отражается на работе по посеву, а для этого неотложно требуется 1.500 пудов хлеба, их я и прошу нам дать из ресурсов области.

Второе. Нам намечено на прополочную кампанию дополнительно 2.000 пудов продссуды. Это количество ни в какой мере не обеспечивает успешного выполнения работ по прополке. Дело в том, что прополоть мы должны не 8.900 гектар, как указано в постановлении облпосевкома от 13/IV, а 10.700 га. На эту площадь мы затратим 109.900 трудодней. Наряду с этим состояние озимых такое, что почти вся площадь обязательно требует прополки и безусловно придется полоть также весенние колосовые, потому что весна холодная и благоприятная для роста сорняков. на это мы затратим примерно 55.750 трудодней.

Если давать 600 грамм хлеба на трудодень (а меньше давать — толку мало) — то потребуется нам не 2.000 пудов намеченных, 99 тонн или 6.000 пудов, это без учета других весьма важных работ (поднятие паров, ремонт уборочных машин, обработка садов и товарных огородов), на что потребуется также около 2.000 пудов.

Таким образом прошу дать району на прополочные работы и прочие другие — 8.000 пудов и отдельно для оказания экстренной помощи нуждающимся сейчас — 1.500 пудов.

* Далі закреслено: 104.

Третье. В большинстве колхозов фураж на исходе, а в некоторых уже нет, начался падеж лошадей. Вчера в колхозе Гутерталь пало 2 лошади, в колхозе Дармштадт — 8 лошадей сразу. Сейчас этих лошадей вскрывают, послали туда специальную комиссию. Результат сообщу.

Хотя Обком предупреждал, что все областные фуражные ресурсы исчерпаны, я вынужден ставить этот вопрос и просить дополнительной помощи, так как положение угрожающее, гяжелье работы только начались.

Четвертое. Посеяли мы на 15/IV — 51 процент всего плана. 15/IV — не работали. С самого утра и весь день шел сильный дождь, частично со снегом.

При таком положении выходит, что и завтра — 16/IV работать не будем. Это погода прямо-таки нас замучила. Мы безусловно кончили-бы сеять 23/IV, а теперь неизбежна некоторая оттяжка.

Такие дни используем для проведения массовых собраний, пересмотра и подтяжки тракторов и прицепного инвентаря.

Вчера я был на сверхранних посевах 6-ти колхозов. Уже показались всходы, пока не равномерные. Через 3-4 дня зазеленеет. Говорил с некоторыми стариками-колхозниками, спрашивал их — не лучше-ли было-бы слегка прикатать деревянным гладким катком эти посева. Этим размяло-бы имеющиеся грудки земли и кое-какое зерно оставшееся на поверхности немного присыпало-бы, а некоторое просто вдавило-бы катком в землю и оно дало-бы ростки даже от ночной росы. — Одобряют это предложение.

После того, как Вы мне звонили из Терпенья, я был в тракторной бригаде тов. Ченцова. Верно, что хлеб и приварок плохой. В бригаде мне говорили, что когда сеяли ранние — кормили лучше, а как перешли на поздние — стало хуже. На следующий день им дали мясо для приварка, немного улучшили хлеб, лучшим трактористам дают по килограмму печеного хлеба, а остальным по 800 грамм.

За период подготовки и посева ранних зерновых принято в колхозы бывших колхозников — 324 хозяйства, единоличников — 128, кроме того, из подавших заявления о принятии в колхоз — допущено колхозами к работе 382 хозяйства, с условием, что если на работе оправдают, через 2-3 недели — месяц — будет принят в колхоз.

За этот период исключено из колхозов за нарушение трудовой дисциплины — 42 человека и оштрафовано 141 — примерно 4-5 человек на колхоз.

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАДО, П-19, оп. 1, спр. 587, арк. 82, 83. Оригинал.

№57.

Лист представника Мелітопольського районного відділу охорони здоров'я до Дніпропетровського обласного відділу охорони здоров'я про медичне обслуговування заводів м. Мелітополя

19 квітня 1933 р.

Совершенно секретно.

Райздрав Мелітопольського Райисполкома настоящим сообщает, что в части реализации Ваших указаний по вопросу мед[ицинского] обслуживания заводов, находящихся в г. Мелітополе, нами проведено и проводится в жизнь следующее:

1) Во всех случаях заболевания рабочих, как от недоедания, так и другими болезнями, таковые немедленно принимаются на стационарное и амбулаторное лечение в леч[ебных] учреждениях города Мелитополя. На лечение принимаются как рабочие, так и члены их семей.

2) По всем заводам организованы детские ясли, каковыми охвачены все дети рабочих.

3) По усмотрению мед[ицинского] персонала остро нуждающимся в материальном отношении рабочим выдается специальное питание в столовых при заводах.

4) на каждом заводе имеются мед[ицинские] пункты специально для обслуживания рабочих данного завода.

Райздрав (Маловицкий)
Зав. секр. частью (Горячко)

ДАДО, Р-2240, оп. 1, спр. 75, арк. 57. Оригинал.

№58.

3 протоколу засідання бюро Мелітопольського районного партійного комітету про ліквідацію продовольчих труднощів у колгоспах району

18 травня 1933 р.

Слушали: 17/IV-33 г. О ликвидации прод[овольственных] затруднений в колхозах.

Постановили: 1 Распределить весь оставшийся районный резерв продссуды по колхозам (прилагается).

2. Послать в села Константиновку, Вознесенку, Пещаное, Мордвиновку, Николаевку и Эйгенфельд — специальных уполномоченных РИКа для принятия на месте мерк ликвидации случаев опухания и смертельности.

Обязать ячейки и С[ельские] Советы безоговорочно выполнять указания этих уполномоченных.

Оперативное руководство этими уполномоченными возложить на тов. Пашко.

Поручить тов. тов. Пашко и Яковлеву сегодня же подобрать уполномоченных, проинструктировать их и отправить на места.

Секретарь РПК (Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 2, арк. 95. Копія.

№ 59

Директива Мелітопольських районного партійного та виконавчого комітетів головам Сільських Рад, секретарям партосередків та головам колгоспів Мелітопольського району про порядок витрачання продовольчої позики

29 травня 1933 р.

**ПРЕДСЕДАТЕЛЯМ С.-СОВЕТОВ, СЕКРЕТАРЯМ ЯЧЕЕК
И ПРЕДСЕДАТЕЛЯМ КОЛХОЗОВ МЕЛИТОПОЛЬСКОГО РАЙОНА.**

За последние дни ряд сельских работников ставят вопрос об оказании помощи колхозам продовольствием, не учитывая того, что ресурсы для этой цели исчерпаны Продссуда, которая сейчас выдается должна быть использована так, чтобы обязательно хватило до нового хлеба с урожая этого года.

За последнее время Правительство сказало колхозам нашего района громадную помощь и многие товарищи вместо использования этого факта, как мобилизующего на успешное проведение работ в колхозе — ставят на путь полного иждивенчества и собезовщины за счет государства, никаких мер по изысканию ресурсов не ведут. Таким тенденциям нужно крепко дать по рукам и главное немедленно прекратить все еще продолжающееся разбазаривание продссуды.

Исходя из ресурсов отпускаемой продссуды и имеющейся в некоторых колхозах, Райпарком и Райисполком отменяют существовавший до сих пор в колхозах, в том числе и в коммунах, порядок расходования продовольственной ссуды и предлагают с получением этой директивы руководствоваться следующим:

1. Подтверждается, что продссуда выдается колхозникам только мукою, только на руки каждому и исключительно по выработанным трудовням. Выдача хлеба по трудовням обязательна и для коммун, так как и в коммунах недопустима уравниловка, ибо и там есть стойкие передовые коммунары, но есть и лодыри. В коммунах, как исключение можно допустить выдачу печеным хлебом, но обязательно по трудовням и всякие дискуссии по этому вопросу должны быть прекращены немедленно.

2. На приварок из продссуды запрещается расходовать хотя-бы один грам

Приварок должен быть организован за счет ресурсов колхоза и колхозников. Только для трактористов допускается выдавать на приварок из продссуды (если нет других ресурсов в колхозе) — в размере от 150 до 200 грам на каждого работающего тракториста.

3. Если колхозники желают — допускается, чтобы каждый из своей доли полученной на руки давал от себя небольшое количество на приварок в своей бригаде.

Размер выдачи устанавливается такой:

1. Трактористам на сутки на руки — по 600 гр. печеным хлебом, с тем, чтобы ударникам — повышать до 800 грамм, а плохо работающим понижать до 400 грамм и кроме того на приварок в размере указанном выше. Выдавать также на выработанные ими трудовни: трактористам 1-й категории 300 гр. муки, 2-й категории — 250 гр. и 3-й категории — 200 гр.

2. Обслуживающим тракторные отряды (подвозка воды, горючего, работающим на прицепах) — 300 грамм мукой на отработанные трудовни.

3. На полке пропашных культур, огородов, колосковых хлебов — 350 грамм мукой на отработанные трудовни с тем, чтобы выполняющим систематически нормы повышать до 400 грамм.

4. Квалифицированным работникам на ремонте уборочного инвентаря и машин (кузнецы, слесаря, плотники) — 500 грамм мукой на трудовдень.

5. Прочим работающим на ремонте — 250 грамм на трудовдень.

6. Работающим в садах — 250 грамм на трудовдень.

7. Пред. Правления, полевод, колхозные счетоводы — 350 гр. мукой на трудовдень.

8. Работающ на сеноуборке (косовица) — 400 гр. на трудовдень. Загребальщ. — 300 гр.

9. Остальные, если они работают и если без этого обойтись нельзя (разные неизбежные работы) не более 150 грамм на трудодень. При чем по этой группе нужно провести проверку, до минимума сократить, послав их на поле.

Всякие другие выдачи — немедленно прекратить.

Выдачи производить, как и до сих пор — по пятидневым на выработанные за 5 дней трудодни.

РПК и РИК предупреждают о строгой ответственности за разбазаривание продссуды.

Наряду с этим необходимо обратить серьезнейшее внимание на организацию приварка за счет изыскания дополнительных ресурсов (овощи, рыба, жиры).

Секретарь РПК (ТОЛСТОПЯТ)
Пред. РИК'а (ЧАЙКА).

29.V-33 г. Мелитополь.

ДАЗО, П-233, оп. 1, спр. 2, арк. 118. Друкарский примірник.

№60.

**3 протоколу засідання бюро Мелітопольского
районного партійного комітету про додаткову
продвольчу позику колгоспам району**

31 травня 1933 р.

Слушали: 4. Телеграмма Обкома КП(б)У о дополнительно отпущенной продссуде 6.000 пудов ржи.

Постановили: Поручить тов. Бортникову распределить отпущенную продссуду с учетом особенностей каждого колхоза. Указать партячейкам, что этой ссуды должно хватить до нового урожая.

Утвердить в связи с этим директиву о порядке расходования продссуды (прилагается)...

Слушали: 10. О фактах нарушения революционной законности (д[окладчик] тов. Фельдман и тов. Хилинский).

Постановили: Произведенным Райпарткомом 29-30 (V расследованием устанавливается, что прокуратура, следственные органы и милиции фактов зверского убийства с целью ограбления в селе Н[ово]-Николаевке старухи Качка и ее 13-ти летнего внука Николая, происшедшего 26-го мая; самосуда за воровство в с. Вознесенка над 12-ти летней девочкой Строкань, учиненного еще 17 мая — не подняли на принципиальную высоту, не придали этим фактам необходимого политического значения, а подошли к ним формально-бюрократически.

Возмутительным также является и то, что об этом Райком узнал из почти случайных источников, не от этих органов или органов ГПУ, которые обязаны в подобных случаях не канцелярской писаниной заниматься, а быстро, как следует оперативным органам — информировать РПК...

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 2, арк. 111, 112. Копія.

№61.

З протоколу засідання бюро Мелітопольського районного партійного комітету про крадіжку перших колосків у колгоспах «Ударник» та «Постишева»

3 липня 1933 р.

Слушали: 27.VI.33 г. Первое сообщение о краже колосков на поле колхозов «Ударник» и «Постишева».

Постановили: Поручить Прокурору тов. Гайдаю быстро подготовить это дело к 30 июня с[его] г[ода].

Просить Обком выслать в район Сессию Облсуда.

Обязать тов. Трикозенко, секретарей ячеек и Пред[седателей] с[ельских] Советов на деле установить круглосуточную вооруженную охрану полей и систематическую проверку несения охраной работы.

Секретарь РПК

(Толстопят)

ДАЗО, П-233, оп. 3, спр. 2, арк. 133. Оригінал.

№62.

З доповідної записки «Про заходи по наданню допомоги районам з підвищеною смертністю та захворюваністю» Дніпропетровському обласному партійному комітету від обласного відділу охорони здоров'я – по Мелітопольському району

[не раніше 20 лютого 1933 р.]

Цілком таємно

... по Мелітопольському району — открыто 2 питательных пункта на 115 детей, постоянных яслями охвачено 565 детей.

При горконсультации организован питательный пункт на 60 детей. Госпитализировано в больницы 50 детей, в детдоме находится 140 детей (расчитано на 40 детей...).

Зав. облздравотделом

(Шрайбер)

ДАДО, P-2240, оп. 1, спр. 75, арк. 25. Копія.

№63.

**Довідка про кількість голодуючих сімей
та смертності по Мелітопольському району
Дніпропетровської області**

[лютий 1933 р.]^{*}

№ п/п	Наименование с[ельских] советов	Колич[ество] голод[ающих] семеи	Рост смертності			
			окт	нояб	декаб	январь
1.	Песчаное	87	9	9	28	30
2.	Константиновка	21	14	19	18	42
3.	Вознесенка	18	13	12	14	11
4.	Чехоград	8	4	1	1	2
5.	Н[ово]-Николаевка	12	12	18	5	14
6.	6 Кизияр	4	18	29	17	36

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, с[пр]: 1, арк. 4. Копія.

№64.

**Список голодуючих сімей по Піщанській
сільській Раді Мелітопольського району**

[лютий 1933 р.]^{**}

№ п/п	Фамилия, имя и отчество	Соцполо- жение	Наличие семьи	В т.ч. трудо- способных	Сколько имеет тр[у] додней]	При меча ние
1.	Стеценко Дм	середняк	9 душ	2 души	765	
2.	Уханов Гр.	бедняк	5	2	402	
3.	Пенчух Ел.	бедняк	3	2	315	
4.	Бутенко Сек.	бедняк	2	1	199	
5.	Гриценко Сер.	бедняк	3	2	323	
6.	Гайдаенко Евд.	бедняк	3	2	162	
7.	Сова Варв.	бедняк	4	2	433	
8.	Бондаренко Фед.	бедняк	6	2	430	
9.	Чубарь Настя	бедняк	7	2	227	
10.	Еременко Як.	середняк	4	2	220	
11.	Еременко Ст.	бедняк	5	2	306	
12.	Ермак Андрей	бедняк	3	1	250	
13.	Бондаренко Ив	бедняк	7	2	420	

* Встановлена за документами архівної справи.

** Дата встановлена за документами архівної справи.

14. Еременко Кондр.	середняк	7	1	260
15. Чучмян Дм.	бедняк	8	2	600
16. Деркач И.Т.	бедняк	7	2	400
17. Гончаров И.	середняк	9	2	350
18. Чубарь Митр.		9	2	400
19. Дикий Дмитр.	бедняк	7	2	350
20. Давиденко Мат.	бедняк	7	1	223
21. Гайдаенко Я.	бедняк	7	2	374
22. Четверик В.	середняк	6	3	605
23. Четверик М.	середняк	3	1	137
24. Лентух П.	беднячка	1	1	162
25. Кучугура В.	середняк	7	3	350
26. Ермак	середняк	2	—	134
27. Ленъкив Гр.	бедняк	4	1	120
28. Шостак Мар.	середнячка	3	2	250
29. Еременко Н.	середняк	3	1	200
30. Оболенцев Ив.	середняк	6	2	378
31. Зацсам	бедняк	3	1	224
32. Гейкин Ант.	бедняк	2	—	70
33. Быкон Григ.	бедняк	3	2	10
34. Манзюк М.	бедняк	4	2	358
35. Глаз Р.	середнячка	5	2	345
36. Батов Н.	середняк	4	1	370
37. Даньков В.	бедняк	5	2	307
38. Романюта Макс.	середняк	10	3	630
39. Романюта Вас.	середняк	3	1	250
40. Ярошенко Гр.	середняк	9	2	264
41. Турубер Петр.	бедняк	5	2	192
42. Бутенко Ив.	середняк	9	2	531
43. Бось Мар.	середняк	3	1	159
44. Бревник Р.	беднячка	5	1	374
45. Усатая Ев.	бедняк	3	2	327
46. Филогина Р.	середнячка	8	1	260
47. Филоненко Д.	—	7	2	233
48. Филоненко Ив.	середняк	8	1	354
49. Ермак Прок.	середняк	3	1	352
50. Филоненко П.	середняк	10	4	732
51. Огурцов Фед.	середняк	5	2	350
52. Сова Мар.	бедняк	3	1	232
53. Ивчик Гр.	середняк	9	3	548
54. Сова Вас.	бедняк	6	1	214
55. Лазаренко В.	бедняк	4	2	373
56. Бондаренко П.	бедняк	5	3	320
57. Сова Мар.	бедняк	4	3	160

58. Короткий Ив.	средняк	5	2	315
59. Чубарь Пр.	куркуль	8	2	380
60. Передерий	средняк	3	1	127
61. Соколенко	сын кулака	7	2	180
62. Дикая Мар.	беднячка	1	—	190
63. Бондаренко А.	средняк	4	2	360
64. Сердяк А.	беднячка	3	1	195
65. Корогодский	средняк	4	1	257
66. Власенко А.	средняк	4	1	158
67. Сова Куз.	средняк	7	2	149
68. Конюшин П.	средняк	5	3	238
69. Копка	средняк	4	2	235
70. Власенко С.	бедняк	9	3	380
71. Бережной Ив.	бедняк	4	1	20
72. Бычук П.	средняк	6	2	327
73. Колитов П.	средняк	5	1	217
74. Кравтик Г.	средняк	5	2	274
75. Бинчук Г.	средняк	4	2	260
76. Копка Ив.	бедняк	5	3	280
77. Бахлич В.	средняк	5	2	270
78. Пинчук Ив.	бедняк	6	3	387
79. Гаркуша К.	средняк	5	2	280
80. Чубарь М.	беднячка	6	4	300
81. Корогодский И.	средняк	4	2	270
82. Конюшин С.	средняк	6	2	187
83. Чоботарь	средняк	4	2	250
84. Малюга С.	бедняк	1	1	70

исключ[ен]
из колх[оза]

Верно:

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, спр. 1, арк. 1-2. Копія.

№65.

**Список голодующих семей по сільськогосподарській
артілі «Ідея Ілліча» Мордвинівської сільської Ради
Мелітопольського району**

[лютий 1933 р.]*

№ п/п	Фамилия, имя и отчество	Соцполо-ж[ение]	Всего семьи	Из них труд[оспо-собных]	Кол-во тр[удо]-дней	Выдано печеным хлебом кгр.
1**	Захаров Ефим Гер.	бедняк	4	2	541	257
2.	Лукьянов Ал-др Д.	-"	3	2	129	114
3.	Дамчук Спиридон	-"	6	3	440	219
4.	Скоробогатов Федор	средняк	4	2	413	212
5.	Остапенко Иван Павл.	бедняк	5	1	397	511
6.	Дыдычкин Мих. Григ.	средняк	12	5	703	276
7.	Морозов Иван Назар.	-"	5	3	523	238
8.	Лукьянов Алексей С.	бедняк	6	3	325	338
9.	Уханов Федор П.	-"	9	6	731	223
10.	Лысов Лука Кир.	средняк	4	1	364	174
11.	Демидов Федор Аф.	бедняк	4	3	500	280
12.	Морозов Аким Ил.	-"	6	3	763	1
13.	Горький Николай Мих.	-"	4	1	164	150

Верно:

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, спр. 1, арк. 5. Копія.

* Дата встановлена за документами архівної справи

** В документі є примітка: «сім'я кр[асноармей]ца

**Список осіб з безбілковими отеками
на ґрунті недоїдання**

[лютий 1933 р.]^{*}

№ п/п	Фамилия, имя и отчество	Где работает	Примечание
1.	Омельченко Ал[ексан]др Петрович	з-д «Победа»	
2.	Сердюк	.."	
3.	Зинченко	.."	
4.	Загуменный	Балицкого	умер
5.	Пономаренко	.."	
6.	Костенко	Водосвет	
7.	Монастырян	Плодовоягодный техникум	
8.	Турбин	Водосвет	
9.	Ковалевский	з д Воровского	
10.	Будник Мария	.."	
11.	Голбан	"	
12.	Палабанов	Металлобъединение	
13.	Шелудько	Зав. «Победа»	
14.	Герасименко	Балицкого	
15.	Емельянов Иван	Воровского	
16.	Вальтер Владимир Петрович	.."	
17.	Ленчих Филипп Иванович	"	
18.	Конюшин Сергей Егорович	Балицкого	
19.	Кичи Андрей Васильевич	дворник	
20.	Минаков Иван Алексеевич	дворник школы	
21.	Гросеман Абрам Маркович	Артель Промтекстиль	

Верно:

ДАЗО, Р-3750, оп. 1, спр. 1, арк. 8. Копія.

* Дата встановлена за документами справи

№67.

Список дітей з безбілковими отеками на ґрунті
недоїдання від 7 до 17 років

[лютий 1933 р.]*

№ п/п и отчество	Дети	
	Раб[очих]	Служ[ащих]
1. Монастерли	—	Служ[ащий]
2. Борисов	рабоч[ий]	
3. Жигарев	—	
4. Куликовский	—	
5. Севашенко	—	
6. Раффе	—	
7. Меерович	—	
8. Лац	—	
9. Скарбышова	—	
10. Гребенеңко	—	
11. Демина	—	
12. Фарман	—	

Верно:

ДАЗО, Р-3750 оп. 1, спр. 1, арк. 8. Копія.

* Дата встановлена за документами архівної справи.

Лист Мелітопольського районного відділу постачання до Дніпропетровського обласного відділу постачання про необхідність збільшення хлібної пайки для робітників артілі «Металооб'єднання»

[березень 1933 р.]

Секретно

Мелітопольская производственно-кооперативная артель «Металообъединение» с числом рабочих в 700 человек, выполняющая задания по изготовлению тракторных частей главным образом гильз для тракторов ХТЗ, спецзаказы УВО, вырабатывающая газовоздушные клапана и прочие предметы оборудования Коксохимических строек, являющаяся единственной в районе по ремонту с. х. машин и вырабатывающая ряд предметов ширпотреба по своему удельному весу и производственному плану стоит наравне с ведущими заводами гор. Мелітополя «Победа» и имени «Балицкого».

Рабочие «Металлообъединения» согласно полученного лимита снабжаются хлебом по 3 списку — 200 грамм на работающего и 100 грамм на иждивенца, а рабочие заводов «Победа» и «Балицкого» получают по 700 гра[амм] на работающего и 200 грамм на иждивенца, согласно последнего распоряжения.

Недостаточное снабжение хлебом рабочих завода «Металлообъединение» вызвало в последнее время массовые заболевания, случаи смерти и цухлости на почве недоедания.

Помимо этого указанное выше явление значительно повлияло на выполнение производственной программы завода артели, в феврале месяце, тогда как до Февраля месяца план артели выполнялся с превышением и артель имеет общегородское переходное знамя.

Поэтому «Райснаб» ходатайствует перед «Облснабом» об увеличении для рабочих Мелітопольского завода артели «Металлообъединение» хлебного пайка до нормы установленной для заводов «Победа» и «Балицкого», т. е. работающим 700 грамм и иждивенцам 200 грамм.

Райснаб (подпись)

ДАЗО, Р-3750 оп. 1, спр. 5, арк. 570. Копія.

**Лист завідуючого Мелітопольським районним
відділом народної освіти до Дніпропетровського
обласного відділу народної освіти про необхідність
виділення продовольчої допомоги школам району
[не раніше 15 квітня 1933 р.]**

Тасмно.

Мелітопольський Р[айонний] В[ідділ] Н[ародної] О[світи] доводить до В[ашого] віdomу, що школи села закінчили навчання в ііі кв[арталі] незадовільно. Були такі явища, коли школи не занімались по 2 тижні і місяць в загальній сумі робочих днів кварталу. Одвідування падало до 40-50 процентів. Серед причин, що створили такий стан, особливою причиною по школам с. Піщаного, Костянтинівка, Н[ово]-Миколаївки було недоїдання. Обслідування лікарями було встановлено масове недоїдання. Внаслідок проддопомоги від області стан покращено значно, як допомогою батькам, так і гарячими сніданками за рахунок надісланих від області 37,7 цент[нера] хлеба. Р[айонний] В[ідділ] Н[ародної] О[світи] 37,5 цент[нера] розподілив гак по школах, що на м[іся]ць, забезпечено 25-30 процентів учнів по 50 грамм на учня в день. В такому розмірі школи були забезпечені на час з 15/ііі — по 15/іv. Тепер ми стоїмо перед фактом, коли допомога вичерпується. Тому просимо обл[асний] В[ідділ] Н[ародної] О[світи] виділити нам до кінця учбового року певну проддопомогу. Інакше ми знову опинимось в стані надзвичайно важкому.

Разом з допомогою від обл[асного] В[ідділу] Н[ародної] О[світи] ми всі сили напружуємо, що до мобілізації внутрішніх харчових ресурсів (капуста, олія, молоко). В деяких школах ці додаткові продукти значно допомогли.

Зав[ідуючий] Р[айонним] В[ідділом] Н[ародної] О[світи]

ДАЗО, Р-3668, оп. 1, спр. 60, арк. 286. Копія.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- Агітпром, агитпроп — агітаційно-пропагандистський відділ
Арк. — аркуш
ВКП(б) — Всесоюзна Комуністична партія більшовиків
газ. — газета
г., гор., м. — місто
ГПУ, ДПУ — Державне Політичне Управління
ДАДО — Державний архів Дніпропетровської області
ДАЗО — Державний архів Запорізької області
КНС — Комітет незаможних селян
КК — Контрольна комісія
КП(б)У — Комуністична партія більшовиків України
КСМУ, ЛКСМУ — Ленінська комуністична спілка молоді України
НКЗ — Народний комісаріат землеробства
НКО — Народний комісаріат освіти
НКЮ — Народний комісаріат юстиції
НКС, Наркомснаб — Народний комісаріат постачання
Наросвіта, наробраз, н. о. — відділ народної освіти
оп. — опис
оргінстр — організаційно-інструкторський відділ
РСі — робітничо-селянська інспекція
РГК, райпарком — районний комітет партії
РНК, СНК — Рада народних комісарів
Райплян — районний відділ планування
Райпрофрада — районна рада професійних спілок
Райземвідділ — районний земельний відділ
Райфінвідділ — районний фінансовий відділ
Райвно — районний відділ народної освіти
Радстеп — газета «Радянський степ»
Райторгвідділ — районний торгівельний відділ
Райкоопспілка — районна кооперативна спілка
Райколгоспспілка — районна колгоспна спілка
Райснаб — районний відділ постачання
с. — село
Совнарком, РНК — Рада Народних комісарів
спр. — справа
ЦК — Центральний комітет
ЦРК — центральний робітничий кооператив
ЦИК — Центральний Виконавчий комітет



РОЗДІЛ III.

СТОРІНКАМИ
КНИГИ СМЕРТІ

Я вирішив виділити в окремий розділ книги деякі підсумки свого знайомства з архівними документами відділу запису актів громадянського стану Мелітопольського районного виконавчого комітету.

Як і багато інших документів, книги реєстрації смерті по селах Мелітопольського району за 1932-1933 рр. були довгий час за сімома замками, з ними мали можливість працювати лише працівники ЗАГСу. Як виняток, я одержав, нарешті, можливість не тільки переглянути їх, але й зробити навіть деякі виписки, які й увійшли до цього розділу у вигляді кількох таблиць-відомостей про померлих.

На превеликий жаль, записи за 1933 рік збереглися не по всіх селах. Відомості про деякі села повністю відсутні, або ж збереглися лише за кілька місяців, а от по Константинівці, наприклад, збереглося всього кілька таких записів за весь рік.

Зводячи відомості в таблиці, я взяв лише 5 ознак: номер актового запису про смерть людини, її прізвище, ім'я та по батькові, вік померлого, дата смерті, причина смерті.

Відомостей про одні села є надто мало, тому читач зможе ознайомитися лише з кількома такими записами, по інших селах представлено декілька десятків відомостей про померлих.

Читання документів ускладнювалося тим, що з різних причин вони незадовільно збережені, це в свою чергу робило неможливим достовірно і точно передати прізвища померлих.

Тож давайте перегорнемо лише кілька сторінок з Книги Смерті ГОЛОДОМОРУ.

**Відомості про померлих по селу Терпіння
Мелітопольського району за 1933 рік**

№ актового запису	Прізвище, ім'я та по батькові	Вік	Дата смерті	Причина смерті
1	Дунаев Николай Як.	27	1.01. 1933 г.	хроническое воспаление легких
2	Куницына Анастас. Гаврил.	46	31.12. 1933 г.	язва желудка
3	Жариков Василий Матв.	77	1.01. 1933	старческая слабость
4	Пузанов Давид Серг	3	15.01 1933 г.	понос
5	Кошлакова Анна Петр.	65	20.01. 1933 г.	от истощения
6	Крошова Ирина Никит.	—	17.01. 1933 г.	воспаление легких
7	Голодный Иван Никит.	37	26.01. 1933 г.	воспаление легких
8	Савощенко Никита Ром.	80	30.01. 1933 г.	старческая слабость
9	Орлова Анна	85	19.01. 1933 г.	старческая слабость
10	Ермолина Анна Аникеевна	40	30.01. 1933 г.	—
11	Воронов Архип Никиф.	78	1.02. 1933 г.	от старческого истощения
12	Красникова Любовь Мих.	1 мес.	10.02. 1933 г.	воспаление легких
13	Есина Дарья Андр	68	12.02. 1933 г.	от язвы желудка
14	Москаленко Валент. Егоровна	4	12.02. 1933 г.	воспаление легких
15	Босевской Иван Конст.	87	13.02. 1933 г.	старческая слабость
16	Томилко Валентина Васильевна	5	8.02. 1933 г.	истощение
17	Томилко Мария Васильевна	7	13.02. 1933 г.	от истощения после поноса

* Складені на підставі актових записів книги реєстрації смерті по с. Терпіння Мелітопольського районного відділу записів актів громадянського стану Мелітопольської райдержадміністрації. Відомості по іншим селам взяті також з книг про реєстрацію смерті.

18. Барковский Федор Никол.	27	26.01. 1933 г.	туберкулез легких
19. Кузнецов Василий Ив.	45	14.02. 1933 г.	от паралича
20. Борченко Евсей Данил.	77	19.02. 1933 г.	задушен злоумышл.
21. Борченко Анна Никол.	—	19.02. 1933 г.	задушена злоумышл.
22. Першин Семен Ив.	6 мес.	21.02. 1933 г.	истощение после поноса
23. Моисеев Лазарь	58	23.02. 1933 г.	от воспаления почек
24. Горобий Парасковья Федор.	63	24.02. 1933 г.	воспаление почек
25. Шеховцова Мария Петровна	28	6.03. 1933 г.	воспаление почек
26. Пугачева Домна Иван.	55	4.03. 1933 г.	поспаление легких
28. Гринев Алекс.	17	- * 03. 1933 г.	истощение
29. Гринев Иван Влад.	7	- * 03. 1933 г.	истощение
34. Клименко Федор Степ.	75	8.03. 1933 г.	истощение
35. Анисимов Трофим Федос.	61	1933 г.	от неизвестного простудного заболевания
36. Волович Иван Ефим.	50	8.03. 1933 г.	от истощения
37. Сидоряк Трофим Владимир.	50	13.03. 1933 г.	от истощения
39. Горобий Абрам Иванов.	77	16.03. 1933 г.	от старости
40. Гринев Петр Прокофьевич	10	11.03. 1933 г.	истощение после поноса
41. Щелок Сергей Прокофьевич	32	11.03. 1933 г.	от истощения
42. Клименко Игнат Кузьмич	46	8.03. 1933 г.	от истощения
43. Резанова Валентина Федор.	2	10.03. 1933 г.	от истощения

В книзі реєстрації актів про смерть по с. Терпінню записи збереглися частково. Вони закінчуються кінцем квітня (№72), але потім поновлюються лише з 10 листопада 1933 року. З невідомих причин (можна робити хіба що різноманітні припущення) листопадові записи знов чомусь починають ся з №1, хоча природньо цей № повинен був розпочинати рік. До того ж. під останнім записом, пед. №13, зареєстровано смерть людини, що померла ще у червні того ж року. Наводимо цей запис:

13. Шило Михаил Иванов.	—	10.06. 1933 г.	истощение
-------------------------	---	----------------	-----------

Тож по с. Терпінню неможливо більш-менш достовірно відтворити загальну картину смерті від голоду за тими записами, що збереглися у книзі.

* Так пропушено у тексті документів.

По цьому селу я використав відомості про смерть з самого початку року, практично без пропусків, для того, щоб читач побачив, як поступово почала змінюватися причина смерті селян. Поступово, від звичних лікарських діагнозів таких як «запалення легенів» чи «язва шлунку» — починають з'являтися поодинокі, а потім вже все частіше і частіше записи, що безпосередньо вказують на причину смерті від голоду — «виснаження».

Відомості про померлих по селу Вознесенка Мелітопольського району за 1933 рік

№ актового запису	Прізвище, ім'я та по батькові	Вік	Дата смерті	Причина смерті
112.	Хромышев Василій Федеевич	66	16.04.1933	от истощения
113.	Шевченко Віра Ягор.	4	4.04.1933	от истощения
114.	Шевченко Віра Ягор.	38	30.03.1933	от истощения
115.	Мушенко Федор Денісов.	23	9.04.1933	от истощения
116.	Мушенко Петро Деніс.	24	10.04.1933	от истощения
117.	Мушенко Вера Свірід.	15	8.04.1933	от истощения
118.	Баляба Любов Петровна	7	8.04.1933	от истощения
119.	Голубенко Іван Андр.	—	9.04.1933	от истощения
120.	Федорець Марта Корнієвна	73	17.04.1933	от старости
121.	Шкурко Александр Василь.	58	16.04.1933	от порока сердца
122.	Зінченко Вера Степан.	8	17.04.1933	от кровавого поноса
123.	Розумейко Пріська Петров.	75	15.04.1933	от старости
124.	Нудьга Василь Аврамович	56	15.04.1933	от истощения
125.	Строкань Марко	45	18.04.1933	от истощения
126.	Коробко Степан	50	17.04.1933	от истощения
127.	Аверін Арт. Федор.	45	18.04.1933	от истощения
128.	Черкашен Василь Федот.	4	15.04.1933	от истощения
129.	Міняйло Иван Степ.	36	1.04.1933	от истощения
130.	Ермоленко Надія Нікіфор.	6	10.04.1933	от истощения
131.	Пруденко Іван Михайл.	3	18.04.1933	воспаление легких
132.	Розумейко Панас Павлов.	78	20.04.1933	от старости
133.	Яцун Настя Петровна	8	22.04.1933	от истощения
134.	Скиба Ганна Митрофанівна	1,8 мес.	15.04.1933	от истощения
135.	Стрілець Іван	4	22.04.1933	от истощения
136.	Андрейченко Іван Федор.	33	16.04.1933	от истощения
137.	Пономаренко Петро Корнеевич	80	22.04.1933	от старости
139.	Андрейченко Ганна Кузьмовна	90	1.04.1933	от старости
140.	Смола Олександр Іван.	69	22.04.1933	от старости
141.	Ульєнко Владимир Омел'ян	44	15.04.1933	от истощения

142. Рудь Олексій Андр.	3	22.04.1933	от истощения
143. Зінченко Марія Ловр.	6	18.04.1933	от истощения
144. Зінченко Катя Ловр.	4	18.04.1933	от истощения
145. Зінченко Григорій Лавр.	8	18.04.1933	от истощения
146. Зінченко Ганна	12	21.04.1933	от истощения
147. Калайда... [*] Свірід.	64	23.04.1933	от истощения
148. Корнієнко Ніна Корнієвна	4	8.04.1933	от истощения
149. Яцун Мітрофан Яков.	38	9.04.1933	от истощения
150. Корнієнко Явдоха Степ.	36	9.04.1933	от истощения
151. Яцун Катя Митроф.	5	22.04.1933	от истощения
152. Шиян Евдоха Піховна	66	18.04.1933	от истощения
153. Яцун Вера Мітроф.	8	22.04.1933	от истощения
154. Яцун Микола Мітроф.	7	13.04.1933	от истощения
155. Шабанов Андрей Мих.	50	20.04.1933	от истощения
156. Захаров Лук'ян Кіндрат.	92	6.03.1933	от старости
157. Селиванов Конст. Вас.	75	20.04.1933	от старости
158. Фесенко Макар Павлов.	74	19.04.1933	от старости
159. Волович Марфа	60	19.04.1933	от истощения
160. Баляба Марія Петровна	9	23.04.1933	от истощения
161. Баляба Варвара Конст.	35	22.04.1933	от истощения
162. Міщерякова Гапка Григоровн.	65	26.04.1933	от старости

Згідно із записами книги про смерть по селу Вознесенка з кінця квітня до початку серпня зареєстровано смерть 271 особи. За моїми підрахунками, з цієї кількості померлих — 115 записів вказують на причину смерті — «виснаження». Звичайно це на ґрунті голоду. Ще 81 запис не має вказаної причини смерті, ця графа у свідоцтві просто не заповнювалася. Гіпотетично я відношу ці пропуски до смерті на ґрунті голоду.

На превеликий жаль, і ця книга не збереглася у повному обсязі. Тому не маємо можливості побачити хоча б на прикладі одного села достовірну картину смерті людей у голод. Крім того, значна частина записів, що збереглися, настільки погано читаються, що важко точно передати прізвища померлих. Ось чому цілком ймовірно, що можуть бути помилки у відтворенні прізвищ. Помилки могли бути допущені до того ж самими реєстраторами.

* У тексті нерозбірливо

Громада Мелітопольського району № 10 28-го числа місяця 1933 р.

Прізвище померлого Шушляк його ім'я Ант по-батькові Григор

Де помер (назва району та села або міста, вул., буд. №) с. Рашевське

Помер(ла) в 1933 міс. 1933 р. 4. Чоловік, жінка (підкреслити)

Вік 64 (смілки повних років мав)

Для дітей, що померли, не доживши до 1 р., точно зазначити: а) народився _____ міс. 1933 р.
 б) який у матері була померла дитина: перша, друга, або _____ в) батьки дитини живуть укупі, чи може розлучилися, батько помер, покинув родину, розлучився тощо _____ г) вік матері _____ років.

Громадянство померлого _____ 8. Національність Українська

Роднини й стан померлого: чоловік, дівчина, удовець (а), одружений (а), розлучений (а) (підкреслити).

Чи здобував прожиток сам, а як не сам, то хто утримував батько

11. а) Реміство, промисел, посада та спеціальні заняття.
 б) Якщо жив на кошти держави чи громадські організації, зазначити на які саме (пенсія, стипендія тощо).
 в) Якщо жив з інші джерел, точно зазнач. з яких саме

12. Стан за заняттями: робітник, служб., ремісник, артист, кооператор, (як артист) чи ні, торговель, помічник у земстві член родини тощо—зазначити який саме. Для одягальних товариств: односторінка чи член колегіуму (поліція, с.п. артілі, СО'у).

13. Назва підприємств, установи чи закладу, зазначити яке виробництво, де працює, служив або господарює

Шушляк Анто.
с.п.ар. Рашев.
с.п.ар. Рашев.

Де помер (удома, в лікарні, дит. домі тощо) дома Якщо вдома, то чи користувався лікарською допомогою померлого (так, ні) 15. Причина смерті—зазначити докладно: СМОР.

Дозво лікарську довідку № 99 Чи може запис укладено на оголошеного від суду за померлого (так, ні)

Серед численних актів про реєстрацію смерті по селах Мелітопольського району лише у двох, в графі «причина смерті», реєстратор записав — у одному випадку «голд», в іншому «голодовка».

Відомості про померлих по селу Спаське Мелітопольського району за 1933 рік

№ актового запису	Прізвище, ім'я та по батькові	Вік	Дата смерті	Причина смерті
31	Шушляк Ант. Григор.	64	12.04.1933	не установлена
32	Рашевская Дарья Осипов.	65	11.04.1933	не установлена
33	Нейло Иван Тимофеевич	74	13.04.1933	не установлена
34	Дьяченко Иван Игнат.	65	15.04.1933	не установлена
35	Рашевський Васил. Васильев.	25	15.04.1933	не установлена
36	Полиновський Алексей Иван.	12	15.04.1933	не установлена
37	Полиновський Васил. Иван.	9	15.04.1933	не установлена
38	Калашник Катер. Павл.	3	18.04.1933	не установлена

39. Широчкин Дмитр. Аким.	23	19.04.1933	не установлена
40. Кидалова Мария Макс.	7	19.04.1933	не установлена
41. Набокова Мария Вас.	4	20.04.1933	не установлена
42. Химич Яков. Антонович	56	22.04.1933	не установлена
43. Шушляпина Ирина Иосип.	45	24.04.1933	не установлена
44. Чепурной Иван Леонов.	72	27.04.1933	не установлена
45. Седин Владим. Тихон.	8	27.04.1933	не установлена
46. Поленовский Петр Евсеевич	8	27.04.1933	не установлена
47. Овсяник Надя Свиридовна	2	1.05.1933	не установлена
48. Кидалов Прокоф. Никон.	65	7.05.1933	не установлена
49. Попов Николай Матв.	9	7.05.1933	не установлена
50. Попова Анаст. Матв.	2	7.05.1933	не установлена
51. Попов Петр. Матв.	71	7.05.1933	не установлена
52. Павленок Валент. Марко.	3 недели	12.05.1933	не установлена
53. Коваль Василь Матв.	80	12.05.1933	не установлена
54. Съедин Демьян Леон.	38	12.05.1933	не установлена

По селу Спаське актові записи починаються лише з 12 квітня 1933 року та закінчуються рівно через місяць, тобто 12 травня того ж року (з №31 по №54).

Як помітив читач, причина жодного випадку смерті по Спаському протягом навіть цього місяця не була «встановлена». Проте цілком зрозуміло, що у тій графі повинно було б стояти у більшості випадків слово «виснаження».

Якщо ж взяти для порівняння смертність по цьому селу у 1928 та у 1933 роках (квітень — травень), то виходить, що у 1928 році у Спаському померло всього 6 осіб, а от у 1933 році — 24. Тобто, якщо навіть взяти ці цифри, хоч якими б вони не були з точки зору професійної статистики, то смертність зросла у 4 рази.

Відомості про померлих по селу Троїцьке Мелітопольського району за 1933 рік

№ актового запису	Прізвище, ім'я та по батькові	Вік	Дата смерті	Місце смерті	Причина смерті
107.	Лысенко Николай Фирсович	6	18.06.1933	детские ясли	[причина смерті не вказана]
108.	Лысенко Мария Фирсовна	4	18.06.1933	детские ясли	---
109.	Лысенко Федор Фирсович	8	18.06.1933	детские ясли	---
110	Бедный В.Ю.	5	17.06.1933	детские ясли	---
111	Андрющенко В.Ю	6	28.06.1933	детские ясли	---
112.	Андрющенко Виктор Ю	4	14.06.1933	---	---

113. Черненко І.Ф.	5	12.06.1933	детские ясли	[причина смерті не вказана]
114. Кирьян А.Ф.	7	12.06.1933	детские ясли	—"
115. Веревкин В.К.	9	14.06.1933	детские ясли	—"
116. Черняева В.К.	7	10.06.1933	детские ясли	—"
117. Андрющенко А.І.	6	14.06.1933	детские ясли	—"
118. Торба І.І.	3	14.06.1933	детские ясли	—"

По селу Троїцьке у книзі збереглося 178 записів про смерть. Вони починаються 22 лютого 1933 року та закінчуються кінцем грудня того ж року.

Не дивлячись на таку велику кількість збережених записів, я звернув увагу читача, лише на низку записів, які мене найбільше вразили. Знову, вже вкотре, ми зустрічаємо порожнечу, цілковиту порожнечу у графі — «причина смерті» — вона не вказана. Читач, певно, прочитавши ці страхітливі записи, може зробити різноманітні, більш-менш вірогідні припущення щодо причин загибелі у дитячих яслах с. Троїцьке за період з 12 по 28 червня 1933 року такої кількості дітей (згідно із записами — 13!) віком від 3-х до 9-ти років. Хтось може й заперечити, але я впевнений, що у графі «причина смерті» — повинно було стояти заборонене слово — голод.

Порівняємо смертність по цьому ж селу за кілька років*. У 1931 році згідно із записами до серпня — у селі померло лише 17 чоловік, у 1935 — 24, 1936 — 16, 1937 — 20, 1938 — 21 чоловік.

Вважаю, що у даному випадку коментарі, як кажуть, зайві!

* Підрахунки про кількість померлих по с. Троїцьке за вказані роки зроблені автором на основі відомостей книг реєстрації смерті за вказані роки.

**Відомості про померлих по селу Костянтинівка
Мелітопольського району за 1933 рік**

№ актового запису	Прізвище, ім'я та по батькові	Вік	Дата смерті	Причина смерті
4.	Логвиновск. Клавдія Ник.	2	4.01.1933	---
5.	Мордик Верка Иван	5	30.12.1933	---
6.	Панченко Федот Васил	37	25.12.1933	---
7.	Кабак Марія Федор.	—	7.01.1933	---
8.	Бережной Семен Алексеев	58	9.01.1933	---
9.	Жадан Зіновія Кирилов.	65	9.01.1933	---
10.	Голубничий Иван Яковл	89	10.01.1933	---
11.	Кошева Атафія Варф	67	15.01.1933	---
12.	Продкун Іван Михайл.	2	14.01.1933	---
13.	Меркуля Євдокія Ев.	66	15.01.1933	---
14.	Облак Михайло Василь.	71	16.01.1933	---
15.	Логвиновский Емельян Иван.	65	18.01.1933	---
16.	Голубничий Микола Петр	17	19.01.1933	---
17.	Лещенко Василь Давидов	3	10.04.1933	---

Село Костянтинівка на початку 30-х років було чи не одним з найбільших на території Мелітопольського району. Проте стан збереженості книги реєстрації смерті по цьому селу за 1933 рік практично зводить нанівець всілякі спроби встановити масштаби смертності від голоду. Справа у тому, що такі записи збереглися лише за січень 1933 року та лише один запис за квітень того ж року. До того ж, як це було і в інших книгах, графа «причина смерті» — у всіх записах по Костянтинівці порожня — вона просто не заповнювалася реєстратором. У жодному з наведених свідочств про смерть такого запису зроблено не було.

**Відомості про померлих по селу Новопилипівка
Мелітопольського району за 1933 рік**

№ актового запису	Прізвище, ім'я та по батькові	Вік	Дата смерті	Причина смерті
5	Дурнев Михаил Климов	5	14.03.1933	от слабости
6.	Хребтова Надежда Семеновна	1 мес.	14.03.1933	от слабости
7	Юрченко Николай Прокоф.	32	21.03.1933	от слабости
8.	Дурнев Анатолий Климов	8	22.03.1933	от слабости
9.	Дробитько Семен Фомич	с 1877 г.	28.03.1933	воспаление брюшины
10	Яценко Никита Тарасов	34	6.04.1933	воспаление легких
11	Дурнев Виктор Климов.	4	2.04.1933	от слабости

12. Борзов Павел Александр.	19	10.04.1933	от слабости
13. Новикова Мария Афанасьевна	32	3.03.1933	малокровие
14. Грязева Мария Ивановна	1	12.04.1933	воспаление желудка
15. Гутник Иосиф	18	20.04.1933	воспаление легких
16. Куракин Петр	38	22.04.1933	от малокровия
17. Ревака Кузьма	40	25.04.1933	истощение
18. Ревака Екатерина	40	4.05.1933	истощение
19. Мелешко Василиса	18	5.05.1933	истощение
20. Гордиенко Андрей	40	6.05.1933	истощение
21. Рудченко Василий Яков.	43	6.05.1933	заражение крови
22. Мелешко Ефим. Тимоф.	49	11.05.1933	кровоавый понос
23. Грязева Анна Наумовна	18	14.05.1933	от истощения

**Відомості про померлих по селу Федорівка
Мелітопольського району за 1933 рік**

№ актового запису	Прізвище, ім'я та по батькові	Вік	Дата смерті	Причина смерті
9.	Чистякова Вера Федоровна	—	25.02.1933	от воспаления
10.	Шкиря Константин Алексеевич	84	28.02.1933	от старости
11.	Андрющенко Ефим Савельевич	26	2.03.1933	от туберкулеза
12.	Безсонова Евдокия Яковлевна	73	7.03.1933	от старости
13.	Скворцов Кондрат Васильевич	66	10.03.1933	—
14.	Мальцев Федор Павлович	40	11.03.1933	—
15.	Андрющенко Савелий Тимофеевич	78	13.03.1933	—
16.	Пелихов Тихон Кузьмич	43	17.03.1933	от болезни
17.	Ефимов Петр Иванович	46	17.03.1933	зарезан поездом
18.	Алфимов Никифор Иванович	53	15.03.1933	от болезни
19.	Сополев Прокофий Кузьмич	68	20.03.1933	от задышки
20.	Пелих Алексей Иван.	—	24.03.1933	—
21.	Гнеушова Анна Федотовна	40	28.03.1933	истощение
22.	Назин Григорий Титович	73	30.03.1933	истощение
23.	Маслеников Аким Игнатович	52	1.04.1933	истощение
24.	Назаренко Петр Ильич	14	1.04.1933	истощение
25.	Назинова Любовь Трофимовна	2	6.04.1933	истощение
26.	Шкиря Андрей	33	5.04.1933	истощение
27.	Евсюков Федор Федотович	45	9.04.1933	истощение

28. Голстикова Пелагея Дмитр.	86	11.04.1933	от старости
29. Чистяков Иван Федорович	18	12.04.1933	от болезни
30. Скворцова Любовь Николаевна	14	13.04.1933	от истощения
31. Безсонова Елизавета	70	12.04.1933	от старости
32. Скворцов Михаил Никитич	7	16.04.1933	от истощения
33. Латошина Мария Филиповна	75	16.04.1933	от старости
34. Еременко Василий Николаевич	20	15.04.1933	от истощения

У книзі по Федорівці є 123 записи про смерть. Якщо ж порівняти смертність по цьому ж селу за кілька попередніх років (1928 — 60 осіб, 1931 — 40 осіб), то виходить, що у 1933 році у зв'язку з голодом смертність зросла у 2-3 рази.



Р О З Д І Л І В.

ХРОНІКА

ТРАГІЧНИХ ПОДІЙ

Цілком очевидно, що небачений за своїми масштабами та наслідками штучний голод в Україні 1932-1933 років (не обминув своїми чорними крилами і наш, мелітопольський край), можна впевнено пов'язувати з процесами, що відбувалися в аграрному секторі, особливо з кінця 20-х — та на початку 30-х років. Тобто з проведенням насильницької, масової колективізації сільського господарства.

На догоду політичним амбіціям «вождя всіх народів» Й.Сталіна та його найближчого оточення, завдяки беззастережній підтримці його сатрапів у всіх куточках величезної імперії — СРСР, було фізично винищено та скалічено долі мільйонів селян. Винищення свого народу насильницькі методи впровадження політики, все це є характерна ознака держави, яка протягом кількох десятиліть існувала на терені колишнього СРСР.

«Повна перемога» колгоспного ладу дісталася дуже дорогою ціною. «Розкуркулення» найбільш міцних селянських господарств, їх примусова депортація у несприятливі для розвитку сільського господарства райони, все це обумовило катастрофічні наслідки трагедії 1932-1933 років. Все це безпосередньо передувало голоду стало його головними причинами

Лише через багато десятиліть після голоду, у лютому 1990 року, у постанові ЦК КП України «Про голод 1932-1933 років та в публікації архівних матеріалів на тему голодомору» головний провідник настанов та вказівок партійного боса №1, з величезним запізненням, вимушений був нарешті дати свою особисту оцінку причин голодомору. Це, перш за все, насильницькі методи колективізації, масове «розкуркулення» та, як наслідок тих дій, значне зниження валового збору зерна. Іншою, не менш важливою причиною стали масові репресії селянства у період проведення хлібозаготівельної кампанії. Одним з вирішальних факторів стало також вилучення у рахунок хлібозаготівель насінневих, фуражних та продовольчих фондів.

Довгий час труднощі із забезпеченням населення продовольством на початку 30-х років пояснювалися лише як зернова проблема. Виходячи з цього, головним фактором, що міг би призвести до голоду у 1932-1933 роках, міг би стати катастрофічний неврожай 1932 року. Але насправді причини були в іншому.

У кінці 30-х років побачило світ досить таки солідне дослідження під назвою «Соціально-економіческие изменения в деревне. Мелітопольский район (1885-1938 гг.)» «Авторська група (А.Е.Арина, Г.Г.Котов, К.В.Лосева (у своїх дослідженнях (на кілька сот сторінок) «дослідили» зміни, що відбулися у сільському господарстві Мелітопольського району за вказаний період. Вказана книга була дитиною свого часу. Тому, звичайно, головним завданням видання було показати переваги соціалістичного ладу, курс на масову колективізацію як єдиний можливий шлях дальшого розвитку сільського господарства.

Однак, не дивлячись на всю тенденційність цієї роботи, деякий статистичний матеріал, наведений авторами, дасть нам можливість ще раз пересвідчитися у тому, що голод був штучно зроблений. Тож давайте разом спробуємо проаналізувати таблицю «Середній врожай» у статті «Врожайність зернових культур»**

* Державне видавництво колгоспної та радгоспної літератури. Москва, 1939 р.

** Вказана праця, стор. 265.

Годы	озимые		яровые			Все колосовые	Просо
	рожь	пшеница	пшен.	ячм.	овес		
1923..	7,5	11,5	4,8	5,0	5,4	7,7	5,3
1924..	2,3	3,2	2,8	2,4	2,1	2,8	4,5
1925..	7,4	6,9	11,7	10,1	13,2	8,1	10,6
1926..	3,4	6,9	3,3	7,1	10,4	6,9	3,6
1927..	6,9	8,6	4,5	5,1	6,4	7,4	3,3
1928..	2,3	2,6	2,8	4,4	3,7	3,4	2,3
1929..	4,3	3,1	6,4	8,6	7,2	5,8	3,9
1930..	7,2	6,4	4,6	6,8	6,1	6,6	2,2
1931..	8,4	7,4	2,5	6,8	5,2	7,1	8,0
1932..	5,5	6,2	4,5	6,7	5,1	6,1	7,8
1933..	5,4	8,0	10,5	12,2	12,6	8,9	6,8
1934..	2,0	3,3	2,7	3,2	3,0	3,1	6,0
1935..	9,4	7,4	5,5	10,2	7,4	8,2	3,0

Так от, якщо виходити з даних вищенаведеної таблиці, виходить, що хоча б за десятиріччя (з середини 20-х — до середини 30-х років) найбільш неврожайними були такі роки: 1924-й, 1928-й та 1934-й. І хоч у 1924 році голод був, та за своїми масштабами та наслідками він не йде ні в яке порівняння з голодом 1932-1933 років. У ці ж роки врожайність була хоча б пшениці відповідно — 3,2, 2,6, 3,3 ц з га.

Так що списувати на неврожай (у порівнянні з вищенаведеними даними) просто безпідставно. Врожай був, але як їм розпорядилися, це вже інше питання.

І ще одну витримку з цього ж видання я хочу навести читачеві. Так, у розділі третьому — «Боротьба за колгоспи» дослідники зробили ось такий висновок: «...Все эти меры — разгром кулацких элементов в колхозах и укрепление их большевистскими кадрами, повышение трудовой дисциплины и всего качества колхозной работы, усиление производственной помощи колхозам и политической работы среди колхозников, переход к новой системе хлебозаготовок и др. — коренным образом изменили положение с выполнением колхозами обязательств. Лучше всего это видно на примере плана хлебозаготовок:

Процент выполнения плана хлебозаготовок

сектора	1930 г.	1931 г.	1932 г.	1933 г.	1933 г.
колхозы	73,3	98,1	65,3	100,5	95,2
единоличники	—	78,0	79,7	75,5	64,9

Как видно, хуже всего прошли хлебозаготовки в 1932 г., хотя общий план их был значительно ниже 1931 г. (199,9 тыс. центнеров против 257 тыс. центнеров)...»*

Цілком природньо, що автори жодним словом не обмовилися про те, до яких наслідків призвели заготівлі, що «хуже всего прошли... в 1932 г.». Адже, якби тільки у тій роботі був хоч якийсь прозорий натяк на голод, що лютував тоді, впевнена рука цензора викреслила б його.

* Вказана праця. Стор. 180.

На початку серпня 1932 року у всіх колективних господарствах Мелітопольського району пройшли загальні збори колгоспників, на яких гаряче обговорювалися плани державних хлібозаготівель. Майже по всіх селах району колгоспники наводили докази неможливості виконання тих планів, порівнюючи з пробними обмолотами ті цифри. Підсумок люди робили невтішним, перш за все, для себе — якщо хлібозаготівельні плани — то нічого у колгоспах не залишиться. Крім того, гіркий досвід хлібозаготівель 1931 року багато чому навчив. Інколи з першого разу ті нерéalні плани все-таки не приймалися, але через деякий час знов поверталися до того ж питання — і вирішували його «позитивно». Досить-таки не оптимістично були настроєні і керівники колгоспів. Проте Мелітопольський районний партійний комітет визначив своїм рішенням остаточний термін виконання плану хлібозаготівель по району — до 1 листопада 1932 року.

Тоді ж, на початку серпня, відповідними постановами РПК були дані вказівки по виконанню планів для одноосібних господарств району, а також доведення твердих завдань до «куркульських» господарств. Для «куркульських» господарств встановлювався термін у 3-5 днів. В цілому ж твердоздатники повинні були розрахуватися з державою у серпні.

На початку та в кінці серпня по району пройшли сильні зливи. Вони стали ще однією причиною того, що врожайність була низькою. Навіть прийняття термінових заходів місцевими органами влади не могла змінити становища.

Не можна також не враховувати і психологічного фактору. Адже звідки б узявся ентузіазм у роботі по збиранню врожаю, на якому саме наголошували місцеві партійні органи, якщо селяни чудово розуміли, що весь зібраний їх руками врожай буде вивезено за межі їх села і їм нічого не залишиться. Відсутність необхідної кількості сільськогосподарської техніки теж не сприяла справі підвищення врожайності. А чи багато можна було зробити вилами, граблями, а то й просто руками?

Місцевим лідерам КП(б)У треба було за всяку ціну виконувати плани хлібозаготівель, накладені на Мелітопольський район. І от для цього, виконуючи директивні вказівки «вищестоящих», на ім'я керівників господарств та голів сільських Рад летять одне за одним (а копії — прокурору району) «грізні» листи, у яких невиконання заходів по збереженню від загибелі врожаю прирівнювалось до карного злочину з подальшим притяганням винних до відповідальності.

З постанови у постанову Мелітопольського РПК перекохчує формулювання головних причин невиконання хлібозаготівельного плану — «опортунізм», «куркульський саботаж» та т. і.

Кінець серпня був несприятливий за кліматичними умовами. Знов по всьому району пройшли сильні зливи. І от з 24 серпня РПК оголошує ударну п'ятиденку по скирдуванню. Саме в цей час у хід іде тимчасова реквізиція усієї тяглової сили, що була у господарствах району. Роботи по скирдуванню проводилися цілодобово, у кілька змін. Працювали вночі.

На початку вересня загальне становище з виконанням планів не покращилося. Було здано державі лише 16,6 процента від річного плану.

Пшениці лише 17,6 процента, жита — 28,4 процента, а фуражу — лише 9 процентів. Значна нестача машинних, механізованих засобів для обмолочування призводила навіть до того, що по деяких селах використовували такі дідівські засоби, як кам'яні катки. Всі зусилля на цьому етапі хлібозаготівель не давали відчутних результатів.

Реальна загроза голоду та пов'язаних з ним катастрофічних наслідків викликала відповідну реакцію з боку селян. Люди почали ховати зерно та інші продукти харчування тривалого збереження. Ховали де завгодно і як завгодно. Найчастіше закопували в землю, чи то на подвір'ї, чи недалеко від хати:

Щоденно до обласних партійних та радянських установ (обком, облвиконком) з району йшли повідомлення про хід заготівель. Для того, щоб сприяти хлібозаготівлям та контролювати на місцях їх виконання, у кожній сільській Раді знаходився спеціальний уповноважений РПК, який у свою чергу повідомляв РПК про стан справ у тому чи іншому господарстві.

Минав тиждень за тижнем, позаду залишалися всі намічені терміни закінчення хлібозаготівельної кампанії. Так, на 25 листопада Мелітопольський район виконав річний план лише на 59,7 процента.

Не можна замовчувати також і той факт, що певна частина комуністів та комсомольців, найбільш незалежно мисляча та смілива у своїх діях, намагалася різноманітними заходами чинити у певній мірі опір злочинній політиці. У зведеннях про партійні стягнення у зв'язку з хлібозаготівлями наводилися відомості про численні випадки виключення з лав партії та накладання партійних стягнень на найбільш чесних комуністів. Тих, хто намагався йти проти загальної «лінії», — виключали з партії, засуджували, щоб вони не заважали «допомагати пролетарській державі» у хлібозаготівлях. Саме у цей час з'являються та стають в ходу ярлики «куркульський агент», «опортуніст»...

У весь період хлібозаготівель, а особливо восени та взимку 1932-1933 років, досить широко застосовуються репресивні заходи стосовно тих, хто не виконував контракційних обов'язків. Карали і «розкрадачів» хліба — дійсних і вигаданих. До цієї роботи залучалися і органи Державного Політичного Управління, і органи суду та прокуратури НКВС.

У більшості випадків головними мотивами розкрадання хліба (крім, звичайно, спекуляції та крадіжок у великих розмірах) та порушення закону від 7.08.1932 року (як його охрестили у народі — «закон про три колоски»), було те, що люди, під загрозою голодної смерті — йшли на все, аби врятувати своє та життя рідних та близьких.

У цей же час почастишали випадки, коли селяни (перш за все це багатодітні сім'ї) залишають свої домівки, «підкидають» дітей до дитячих будинків, лікарень, на решті просто залишають дітей напризволяще.

Широко застосовувався на практиці, з широким висвітленням на сторінках преси, інститут «чорних дошок». На ці дошки заносилися господарства, що відставали у хлібозаготівлях. Вихід же для селян, що потрапляли у ті чорні пастки, був один — віддати весь хліб державі, а самим вмирати голодною смертю. Лише весною, коли вже голод косив людей, Дніпропетровський облвиконком та обком КП(б)У прийняв такі «мудре» рішення — відмінив «чорні дошки». Та «чорні дошки» були лише часткою тієї міцної системи засобів, що повинна була вплинути на тих, хто насмілився чинити будь-який опір.

Поступово ж розгортання антилюдської, злочинної за своїм характером та метою хлібозаготівельної кампанії, призвело до масового голоду майже в усіх регіонах України, у тому числі і на Мелітопольщині. Постраждало перш за все сільське населення, приречене на вимирання від відсутності продовольства. Не набагато кращим було становище і в самому Мелітополі. Хоча смертність у місті не йшла ні в яке порівняння з тим, що відбувалося у сільській місцевості. З місць, у різні інстанції та державні і партійні установи вже з початком зими починають надходити

повідомлення про дедалі зростаючу кількість голодних смертей та опухань на ґрунті голоду.

По Дніпропетровській області, з 45-ти районів, вже у січні 1933 року у 29-ти були виявлені факти смертності та захворювань на ґрунті голоду. Наш Мелітопольський район за багатьма повідомленнями вважався одним з найбільш потерпілих від голоду.

Пустіли села. Селяни кидали напризволяще майже нові, нещодавно побудовані, добротні хати і тікали з сіл куди завгодно, аби вижити. А «хазяйновиті» голови колгоспів та голови сільських Рад самостійно приймали рішення щодо подальшої долі покинутих будинків. Вони ставали власністю тієї сільської Ради, на території якої знаходилися. Їх перетворювали на стайні, школи, або у вигляді заохочення передавали у власність активістам чи передовикам-колгоспникам, що виявляли свої здібності під час обшуків селянських домівок на предмет виявлення прихованого від держави зерна. Сільради, крім того, за безцінь продавали будинки, що належали одноосібникам, які, втікаючи від виконання контрактаційних зобов'язань, залишали свої рідні домівки.

Активне сприяння у виконанні хлібозаготівельних планів, а фактично у фізичному винищенні людей, надавали свої ж сільські активісти. Не випадково у спогадах багатьох свідків підтверджується факт нелюдської поведінки тих активістів, що не гребували навіть склянкою пшона чи прілим сухарем, вирваним з рук ослабленої від голоду людини, навіть дітей!

У ті страхітливі часи зерно стало об'єктом підвищеної уваги з боку працівників органів внутрішніх справ. Підсиленими нарядами вони зобов'язані були забезпечувати проведення всіх робіт, пов'язаних з транспортуванням зерна. Кінні роз'їзди міліції повинні були також забезпечувати безпеку руху хлібних підвод.

Лютий, а особливо березень та квітень 1933 року, стали своєрідним піком голоду. Саме в цей час смерть забирала найбільш ослаблених за голодну та холодну зиму. А в цей саме час партійні органи різних рівнів, у тому числі і Мелітопольський РПК, проводять підготовку до весняної посівної кампанії. На засіданнях бюро Мелітопольського РПК розглядається безліч різноманітних питань, у тому числі й питання про виділення продовольчої допомоги голодуючим. До речі, під час підготовки протоколів, рішень весь час намагалися уникнути слова голод, голодуючі, а заміняли «потребуючі», «гостро потребуючі термінової допомоги».

Продовольча допомога, що поступала навесні 1933 року з області, постійні рекомендації зверху «використовувати на проддопомогу внутрішні ресурси», не могли покращити стан справ. Такі спроби «врятувати» людей після того, як їх спочатку загнали у могилу, були просто фарсом. Адже і з Мелітопольського району, і з Дніпропетровської області, і з усієї України спочатку викачали все зерно, навіть резервні запаси, а вже потім, коли загинула величезна кількість людей, почали їх «рятувати». Дуже показовий і той факт, що фактично жоден документ, з тих, що були наведені мною у другому розділі, не аналізував причини загибелі людей. Якщо йшлося про голод, то це було щось таке нечітке, напускалося стільки туману, що здавалося, що мова все-таки йде про якісь потойбічні сили, а не про об'єктивні причини, що призвели до голодомору.

Ясно одне — штучний голодомор 1932-1933 років — виключне явище в історії ХХ століття. Була цілеспрямована політика, що призвела до фізичного винищення величезної кількості людей.

Без сумніву, пам'ять українського народу на багато віків збереже цю величезну трагедію, трагедію, що стала однією з найбільш кривавих акцій комуністичного режиму.

В. Тимофєєв.

Мелітополь. 1989-1993 рр.

Зміст.

Від автора.....	3
Розділ I.	
Я пам'ятаю 33-й	5
Розділ II.	
Документи свідчать.	47
Розділ III.	
Сторінками Книги Смерті.	115
Розділ IV.	
Хроніка трагічних подій.	127

НЕОГОЛОШЕНА ВІЙНА

(спогади свідків, архівні
документи та роздуми сучасника
про голодомор 1932-1933 років)

Автор-упорядник В. Тимофеев
Художник О. Никорук

Формат 60x84/16 Умовн. др. арк. 7,9.
Обл. вид. арк. 9,0.тираж 3000. Зам. 1015.

Орендне підприємство
Тернопільський видавничо-поліграфічний комбінат
«Збруч».

282008 м. Тернопіль, вул. Живова, 11.

ISBN 5-7707-3736-0

© Художник О. Никорук,
Тернопіль, 1993.

